СУНТАЛ №2

ШУРНАЛТА ПУРРИ:

Стр.

1. **Павлăв**—Совет Сойусĕ вăрçасшăн мар, анçах хăй çине тăшмансем килесрен сыхă тăрат (статйа) . . . 1
2. **К. Н. Касакков**—Куլттурăпа итеолоки фронтĕнçе (статйа) 3
3. **Иссайĕв М.**—Çулăмри йал (повĕçĕн йулашки) 5
4. **Йанкас**—Йантрамаст тек купăс уççăн (сăвă) 10
5. **Уйăп Мишши, Тукташ, Йехрим Иванĕ** сăввисем 11
6. **Тукташ**—Ӳкĕнĕçлĕ йурату (тутарларан **Шелепи** куçарнă поемă) 12
7. **В. Паймен**—Тавăрăп (калав) 14
8. Ăслăлăх—ĕçхалăхне, **С. Ласт-н**—Ђăваш рапфакĕ (сакăр çул тултарнă майĕпе аса илнисем) 15

Стр.

9. **В. Паймен**—Самарти ђăваш шкулĕ 6 çул тултарнă майĕпе (статйа) 16
10. **Патман**—А. Ç. Çерафимовиђ (статйа) 17
11. **Хумма Çеменĕ**—А. Ç. Крипойетăв (статйа) 19
12. **Ф. Ш.**—Антарктитă ăшнелле (науккăпа техникă) 20
13. **М. Феотăрăв**—Пуçлакан поетсен пултаруллăхĕ (криттикă) 21
14. **В-ка**—Ђăвашла кăлентар 23
15. **Авраљ**—Вырăс клаççĕкĕсене ытларах вуласа вĕренер (литтераттурă шкулĕ) . . . . —
16. Ђăваш Пролеттари Писсаттĕлĕсен „Канаш“ сойусĕн пленăмĕ правлени отђоçĕ тăрăх йышăннă ресољутси 24
17. Совет Сойусĕнçе çĕнни мĕн пур т. ыт. те—хуплашкисенçе.

Ђăвашсен автономийĕ 10 çул тултарнă йађĕпе тăвакан илемлĕ литтераттурă ăмăртăвĕн условийĕсем.

Ăмăртăвăн икĕ тĕп сатаççă: 1) Октăпĕр револютси тивлеђĕпе тунă Ђăваш республĕкĕн ку таранђђенхи ӳсĕмне пур йенђен те кăтартса парасси, ђăваш ĕçхалăхĕн сотсиалисăмшăн паттăрăн кĕрешнĕ çулне çутатса парасси; 2) ђăвашсен илемлĕ литтераттурĕн пултарулла вăйĕсене палăртасси.

Ђăваш автономийĕ ђăваш ĕçхалăхне политтĕкпе хуçалăх йенђен, куљттурă йенђен мĕн пани, ђăваш ĕççынни краштăн вăрçинђе çапăçни, ку таранђђенхи кĕрешӳри йăвăрлăхсемпе тумхахсем (выçлăх, кулаксен восстанийĕ, тĕшмĕшлĕх-тĕттĕмлĕх т. ыт.) ку таранђђенхи ӳсĕмсем (ушкăнлă хуçалăхсем, хапрăк-савăтсем, копператси, куљттура ĕçĕ т. ыт.) йалти клас кĕрешĕвĕ, ђăваш ĕççынни, ђăваш хĕрарăмĕ, ђухăнсем патшалăх ĕçне хутшăнни, хулапа йал çыхăнăвĕ, натси ыйтăвĕ, çĕнтерсе пыракан сотсиалисăмăн ӳсĕмĕсем, партти, комсомол т. ур. те. Темăсем пит те нумай ыйтусене çавăрса илме пултараççĕ. Иртнĕ ӳсĕмсемпе пайанхи-ыранхи ĕçсемпе çыхăнтарса кăтартма тăрăшас пулат.

Мĕнле формăпа çырмалла.

1) Повĕçсемпе романсем, вĕсен пысăккăшĕ 2 пиђетлĕ листаран кайа пулмалла мар тата калавсем;
2) трамăллă происветенисем;
3) поемăсем, ытти сăвăллă формăсем те.

Çырасса ђ ă в а ш л а çырмалла, ăмăртăва йанă йапаласене лайăх пођђĕркпа, йе машшинккăпа, хутăн пĕр йенне, ђернилпа çырса йамалла.

Асăрхаттăрни: Ђăваш автономийĕн 10 çулхи ӳсĕмĕсемпе кĕрешӳне тĕплĕн, тарăн кăтартса паракан хаклă, паха происветенисем **ытти ђĕлхепе** çырнисем те, ăмăртăва тăма пултараççĕ.

Хăçан çырса памалла.

Происветенисене 1929-мĕш çулхи нойапĕрĕн 1-мĕшĕђђен çырса пĕтерсе Шупашкара—ăмăрту комиççине памалла. Происветенисене илмелли ђи йулашки срок 1930-мĕш çулхи йанварĕн 1-мĕшĕ пулат.

Çыракансем хушаматпа атрĕссене вăрттăн паккета хурса йараççĕ.

Премии илнĕ происветенисем уншăн, премисĕр пуçне, тивĕçлĕ конорар памалла пиђетленеççĕ.

Премисем.

Укçалла премисем 10 пулаççĕ. Унсăр пуçне отсăвсем йапалаллă парнесем пулаççĕ.

1-мĕш	преми	п ĕ р р е	—500 тенкĕ.
2 „	„	и к к ĕ	—400 „
3 „	„	и к к ĕ	—300 „
4 „	„	и к к ĕ	—200 „
5 „	„	в и ç ç ĕ	—100 „

Мĕн пурĕ 2.600 тенкĕ.

Кунсăр пуçне тĕрлĕ орканисатсисем (копператси, хуçалăх, патшалăх оркăнĕсем, ирĕклĕ орканисатсисем хăйсенђен ăмăртура преми пама укçа йе йапала уйăрса хума пултараççĕ.

Ăмăрту комиççийĕ 7 çынтан пулат, унта кам тăнине уйрăм пĕлтерĕпĕр.

ЂПП „Канаш“ сойусĕн правленийĕ.

ÇĔНĔ КĔНЕКЕСЕМ

И. Касаткин. «Ç у н а т П е т ĕ р ĕ», вырăсларан куçарнă калав, кам куçарни паллă мар. СССР-ти Халăхсен Тĕп Истаттĕлстви кăларнă. Мускав, 1927 ç., 4000 екс. çапăннă. Хакĕ 12 пус.

Çунат Петĕрĕ—ĕçхалăх геройĕ, паттăр çын, шкул ађисене вĕрентекен пулнăскер. Краштăн вăрçи вăхăтĕнçе вăл пĕтĕм Урал тавраш ĕнђи хресђенсене шуррисене хирĕç тăратнă. Хăй вăл парттисан отретне йертсе пыраканĕ пулнă. 2—3-шер кун çывăрмасăр, канма-пĕлми ĕçленĕ. Çавăншăн шуррисем унăн пĕтĕм çемйине асаплантарса пĕтернĕ. Петĕр çавах хăй ĕçне пăрахман тата хăватлăрах çар çынни пулса кайнă.

Калаври çакăн çинђен тĕплĕ кăтартнă. Парттисансем Петĕре мĕншĕн йуратни те аван палăрат. Калава пит ăнланмалла ђĕлхепе çырнă, куçарасса та лайăх куçарнă. Акă çак вырăна илер: „Тĕттĕмленђĕ. Çăлтăрсем сырса илђĕç тӳпене. Каçхи нăрăсем пуђă пек сĕрлесе ирте-ирте кайаççĕ пуç çинђен. Хăш-пĕр нăрри тимĕр пăрса пекех çат! тутараççĕ çамкаран. Çерем çинђи салтаксем те шатах канмашкăн тăсăлатăсăла выртрĕç. Хушăран унта-кунта ђалт! туса шăрпăк çутăлат те, перус ĕмекенĕн тути курăнса кайат... Лăпкă...“ Йака, опрăслă çырнă, вуланăçем вулас килмелле. Кĕнеке хакĕ йӳнĕ. Ăна кашнă вуламалли çуртăн туйанмалла, уллахсенђе вулама йатнех. Калава шкулта вулама сĕнме те тивĕç. Краштăн вăрçи вăхăтĕнђи геройсемпе, шуррисен тискер ĕçĕсемпе лайăх паллаштарат. Анђах кĕнекере вак-тĕвек йăнăшсем пур. Пиђетлесе кăлараканнисем тĕплĕ пăхман: „вăл“ сăмах вырăнне „т ĕ л“ тесе çырнă (4 стр.); „моноккăљ“ вырăнне „м о н о х и в“ тесе çапнă (22 стр.); „хĕрӳ“ вырăнне „х ĕ н ӳ“ тенĕ (24 стр.) ыт. те.

Калавра „т р е ç и н ă, т е м а н (есрел), п р о н ĕ л л ă“ сăмахсем тĕлпулаççĕ, вĕсене ăнлантарса панă пулсан лайăх пулмалла мĕн. Кĕнеке кăларакансене тирпейлĕрех ĕçлеме вăхăт та ĕнтĕ.

Ваççу.

Пиллĕкĕмĕш çул тухаť.

Пĕтĕм тĕнḑери пролеттарисем, пĕрлешĕр!

№ 2 (56)
ФЕВРАĻ, 1929

СУНТАЛ

Ḑăваш пролеттари писсаттĕлĕсен КАНАШ сойусĕн литтературă, криттĕк, политтĕк тата наукă шурналĕ

ХАКĔ: 1 уйăха—20 пус, 3 уйăха—60 пус, 6 уйăха—1 тенкĕ те 20 пус, 1 çула—2 тенкĕ.

РЕТАКСИ АТРĔСĔ: гор. Чебоксары, Канашская улица, дом № 15, телефон № 47.

Совет Сойусĕ вăрçасшăн мар, анḑах хăй çине тăшмансем килесрен сыхă тăраť.

Краштăн вăрçи пĕтнĕ хыççăн Совет Сойусĕнḑи ĕçлекенсемпе хресḑенсем лăпкă пурнăçпа пурăнса, хăйсен хуçайствине малалла йарас тесе тăрăшса ĕçлеме тытăнḑĕç. Ĕçлекенсемпе хресḑенсене мĕн кирлĕ? Вĕсене хамăрăн промышлĕннăçа, йал хуçалăхне вылḑăх-ḑĕрлĕх усрас ĕçе, копператси ĕçне малалла йани кирлĕ, çавсене çирĕплетни кирлĕ. Ĕç халăхне влаçа илнĕ хыççăн, йалти советсене çирĕплетни, йалхуçалăхĕнḑе сухапуçне пăрахса машшинпа ĕçлеме пуçласси, хулара хапрăк-савăтсене нумайлатни тата шкулсемпе, пиплиоттексене, пуļнитсасене нумайлатни кирлĕ. Çапла ĕнтĕ совет патшалăхĕнḑи ĕç халăхĕ умĕнḑе питĕ нумай ĕçсем, çавăнпа та вĕсем ḑунтан-вартан лăпкă пурнăçшăн тăрăшаççĕ. Вăрçă вăхăтĕнḑе пĕтсе ларнă хапрăк-савăтсене ĕçе йарас тесен, йала йўнĕ тавар парас тесен, сотсиалисăмлă пурнăç тăвас тесен, лăпкă пурнăç кирлĕ Краштăн вăрçи хыççăн — 6—7 çул хушшинḑе Совет патшалăхĕн хуçалăхĕ ўссе çирĕпленсе пыни курăнсах тăраť. Епĕр сотсиалисăм çулĕ çине тухни паллă, анḑах хамăр пуçланă ĕçе малашне те çаплах илсе пырас тесен, патшалăхăн лăпкă пурнăç политтĕкне пурнăçа кўртме тăрăшас пулаť. Тĕрлĕ сйессенḑе, конферентсисенḑе Совет патшалăхĕ хăйĕн лăпкă пурнăç, вăрçа хирĕç пыракан политтĕкне кăтартса пĕтĕм вăйпа хăйĕн хуçалăхне хăпартма тăрăшаť. Ытти патшалăхсен преставиттĕлĕсемпе пĕрле тĕрлĕ пухусене пухăнсан та, Совет патшалăхĕ хăйсен телекаḑĕсем урлă капиталиссене хĕçпăшала, вăрçă хатĕрĕсене, çарсене йе сахаллатма, йе вуçах пĕтерме ḑĕнет. Анḑах ытти патшалăхсем Совет влаçĕ ḑĕнни çине пăхмаççĕ, вăрçа хатĕрленеççĕ.

Мĕншĕн капиталиссем Совет Сойусĕ ḑĕнни çине пăхмаççĕ, мĕншĕн вĕсем лăпкă пурнăç тăвасшăн марши? Мĕншĕн тесен капиталиссем вĕсем вăрçăсăр пурăнма пултараймаççĕ. Капиталиссен патшалăхĕнḑе пуçлăхра мул хуçисем ларaççĕ, вĕсем хăйсен пуйанлăхне нумайлатма тăрăшаççĕ, вĕсем пĕрпĕринḑен мĕнле те пулсан ытларах çĕр, пуйанлăх, тавар сутма рынăксем, промышлĕннăçа ваļļи кирлĕ ḑĕрĕ таварсем туртса илме хăтланаççĕ.

Пирĕн патшалăх лăпкă пурăнма шутлани çинḑен Пĕтĕм Сойусри Советсен III-мĕш сйесĕ ак çапла каласа хăварḑĕ:

„Пирĕн хаḑхи вăхăтри политтĕкĕн тĕп ыйтăвĕ,— мĕнле те пулин лăпкă пурнăç тăвас тĕлĕшпе ĕçлесе пырасси. Пирĕн политтĕк пĕтĕм тĕнḑере лăпкă пурнăç тăвасси, мĕншĕн тесен çав пурнăçа Совет ирĕкĕнḑи ĕçхалăхĕ анḑах мар, пĕтĕм тĕнḑери ĕçхалăх кĕтсе тăраť“, терĕ. Анḑах епĕр лăпкă пурнăç политтĕкне пурнăçа кĕртме тĕрлĕ майпа тăрăшатпăр пулсан та, çапах кирек хăçан та хамăр ирĕке сыхлама хатĕр пулмалла, мĕншĕн тесен капитталиссем пирĕн ирĕке пĕтерме хатĕрленеççĕ, вĕсем вăрçă хатĕрлеççĕ.

Капиталиссем вăрçма кăшни кун хатĕрленни çинḑен Комуниссен интернатсионалĕн VI мĕш конкресĕ лайăх каласа хăварḑĕ. Конкрес каласа хăварнă тăрах пĕтĕм тĕнḑери ĕçхалăхĕн Совет патшалăхне сыхлама хатĕр пулмалла, импералисăмлă вăрçа хатĕрленнине хирĕç кĕрешме тăмалла.

Капиталиссем хăйсем хушшинḑе мĕншĕн вăрçма хатĕрленни паллах—ун çинḑен малта кăшт каланăḑḑĕ. Капиталиссем Совет ирĕкне тата мĕншĕн кураймаççĕши? Мĕншен тесен Совет Сойусĕ сотсиалисăм çулĕпе пыраť, пĕтĕм ĕçхалăхне хăйĕн хыççăн йĕртсе пыраť, хĕвелтухăç йенḑи патшалăхсенḑи вак халăхсене йертсе пыраť тата пĕтĕм тĕнḑери пролеттарисене—револютси çулне кăтартса пыраť. Çак йапаласем вĕсем капиталисăма пĕтерме хатĕрленсе пынине кăтартаççĕ. Мул хуçисем хăйсем пĕтессине сиссе—Совет патшалăхне пĕтересшĕн тăрăшаççĕ.

Çавăнпа та капиталиссем хăйсен çарĕсене, вăрçă техниккине, хĕçпăшалĕсене нумайлатса, çирĕплетсе пыраççĕ.

Ун çинḑен ак çак ḑихвăрсем лăйăх кăтарса параççĕ.

Вăрçă пўтшеḑĕсем ўссе пыни:

Патшалăхсем	Мĕлйун ылтăн текĕпе шутласан: 1913 çулта	1927 çулта
Франтси	t98	1.600
Анкли	860	1.155
Иттали	162	406
Амерĕк	266	1.369
Йаппони	120	484

Çапла ĕнтĕ капиталиссем хăйсен вăрçă пўтшеḑĕсене 13-мĕш çулпа танаштарсан икшер-виçшер хут ўстерсе йанă.

Çарсем ўссе пыни:

Патшалăхсем	пинпе шутласа 1913 çулта	1923 çулта	1927 çулта
Франтси	456	732	729
Анкли	441	329	372
Иттали	400	248	572

Вӑрҫӑ йопалисем нумайланни:

Патшалӑхсем	1914 ç.	1923 ç.	1927 ç.
Франтси	162	1.350	1.640.
Анкли	66	385	700.
Иттали	35	250	700.
Америк	25	420	500.

Çапла ӗнтӗ çак ђихвӑрсем вӑрçӑ пӗтсе лӑпкӑ пурӑнма шутланине мар, капиталиссем пӗр-пӗринпе, тата Совет Сойусӗпе вӑрçма хатӗрленнине кӑтартаççӗ.

Унсӑр пуçне капиталиссем Совет патшалӑхӗ çинђен ӗçхалӑхӗ хушшинђе тӗрлӗрен елексем сараççӗ, Совет Сойусӗ йатне çӗртме тапаланаççӗ.

Епӗр капиталиссем çинђен, вӗсем мӗнле хӑйсен вӑрçӑ хатӗрӗсене ӳстерни çинђен калана вӑхӑтра Хӗрлӗ çар çинђен те астуса илес пулаҭ. Пирӗн Хӗрлӗ çар çирӗпленсе пыни, пирӗн сыхлӑх ӗçӗ малалла пыни паллах вӑл. Епӗр вӑрçӑшӑн мар, епӗр Хӗрлӗ çара та сахаллатнӑ—562 пин çын анђах хӑварнӑ. Анђах Хӗрлӗ çар хыççӑн мӗлйунлӑ ӗçхалӑхӗн çарӗсем пынине пӗртте манмалла мар. Хӗрлӗ çар килес вӑрçӑра пӗђђен мар вӑл, пӗтӗм тӗнђери ӗçхалӑхӗпе пӗрле пулаҭ çакӑнта вӑл Хӗрлӗ çарӑн пӗтӗм вӑйӗ, çавӑнпа ӗçлекенсемпе-хресђенсен çарӗ çитес класлӑ вӑрçӑра çӗнтерӗ те.

Хӗрлӗ çарӑн техникки те, хӗçпӑшал таврашӗ те ытлашши йулсах пымасҭ. Политтӗкпа çар ӗçне вӗренес тӗлӗшрен Хӗрлӗ çар ытти патшалӑхсен çарӗсенђен нумай малта пыраҭ.

Хӗрлӗ çар вӑл ӗçлекенсемпе хресђенсен çарӗ, вӗсен комантирӗсем те хресђенсемпе ӗçлекенсен ађисем.

Хӗрлӗ çарта:

ӗçлекенсем	18,1%
хресђенсем	71,3%
ыттисем (слушӑшђисем)	10,6%

Комантирсем хушшинђе:

ӗçлекенсем	21,7%
хресђенсем	49,4%
ыттисем	28,9%

Хӗрлӗ çар кашни çул—патшалӑх хуçалӑхӗпе пӗрле çирӗпленсе пыраҭ пулсан та, унпа пӗрле Осоавиахим органисатсисем те хӑйсен ӗçӗсене малалла йарса пыраççӗ пулсан та, çапах та пирӗн хамӑрӑн сыхлӑх ӗçне тата çирӗплетме тӑрӑшмалла.

Совет патшалӑхӗ тӗнђере пӗрре анђах халӗ, тепӗр йенђен капиталиссем пиртен пуйантарах, вӗсем ӗçхалӑхне улталама май тупса, Совет Сойусне хирӗç йама та пултараççӗ. Тепӗр йенђен вӑрçӑ техникки питӗ ӳссе пынӑ пирки, килес вӑрçӑсенђе пӗтӗм халӑх, пӗтӗм патшалӑх вӑрçа кӗрекен пулаҭ.

Çавӑнпа пирӗн килес класлӑ вӑрçӑра çӗнтерес тесен, пурин те пӗр çын пек хатӗр пулмалла. Кашни краштанинӑн пӑшала алла илсе тӑшманӑн йероппланӗсене персе ӳкерме вӗренмелле, кашни ӗççыннин маскӑ тӑхӑнма тӗрлӗ кассенђен хӑйне сыхлама вӗренмелле. Хӗрлӗ çарӑн 11-мӗш çулне астуса иртернӗ ђух епӗр хӑрушӑ вӑхӑтра пурӑннине пӗрте манмалла мар. Пирӗн умра сыхлӑх ӗçне çирӗплетес тӗлӗшпе ак çакӑн пек сатађсем тӑмалла.

Хӗрлӗ çара пӗтӗм вӑйпа çирӗплетме тӑрӑшмалла, ӗçхалӑхне хӗрлӗ касармӑ пурнӑçӗпе паллаштармалла, хӗрлӗ салтаксен пурнӑçне тӗрлӗ майпа лайӑхлатма тӑрӑшмалла, Хӗрлӗ çар хӑйӗн хыççӑн пӗтӗм ӗçхалӑхӗ пынине пӗлсе тӑрсан анђах тӑшмана вӑрçӑра çӗнтерме пултараҭ.

Тепӗр йенђен вырӑнсенђи Осоавиаххим ӗçӗсене малалла йама тӑрӑшмалла. Осоавиаххим ӗçӗсем пур йенђен те лайӑх пынине курайманпӑр халӗ, йалти йађђейккӑсем йулсарах пыраççӗ. Осоавиаххим вӑл Хӗрлӗ çар вађђи вӑй хатӗрлет, вӑрçӑ вӑхӑтӗнђе Осоавиаххим çара пысӑк пулӑшу параҭ. Çавӑнпа пӗтӗм ӗçхалӑхне Осоавиаххима кӗртме тӑрӑшас пулаҭ. Кӗнекесем, шурналсем, вӑрçӑ хаçађӗсем

т. ыт. те халӑх хушшинђе ытларах сарма тӑрӑшмалла. Йалти, хулари клупсенђе, вуламалли çуртсенђе вӑрçӑ кӗтессисем органисатсилемелле.

Сыхлӑх ӗçне çирӗплетесси питӗ кирлӗ ӗç пулса тӑраҭ. Пурин те ӑна тӗреклетме тӑрӑшмалла.

ПАВЛӐВ.

Куԓттурăпа итеолоки фронтĕнҙе.

„Конферентси пуринҙен ытла итеолоки йенĕпе кĕрешнии пит кирлине тата пролеттарла ҫирĕп ҫулйĕр тытса пыма кирлине кăтартса парат“ (ПСКП Ҙăваш орканисатсийĕн XIII-мĕш конферентсийĕ йышăннинҙен).

Куԓттурăна хăпартас ĕҫ хаԓхи вăхăтра пит пысăк выран йышăнса тăрат. Хуҫалăх тĕлĕшĕнҙен илсен, епир вăрҫăҙҙенхинҙен иртсе кайрăмăр. Анҙах вăрҫăҙҙенхине хуса ҫитни ҫеҫ пирĕншĕн ҫителĕклĕ мар. Промышлĕннăҫпа йалхуҫалăх йенҙен пирĕн капиталисла патшалăхсене (пиртен малта пыраканнисене) хăваласа ҫитсе иртсе кайас пулат. Ҫапла ĕҫленипе анҙах пирĕн ҫĕршыв вăйланса пырса, хăйĕн сыхлăхне тĕреклетме пултарат. Ҫавăнпа та комуниссен парттийĕ хамăр ҫĕршыва интустрилес ĕҫе тапратса йаҙĕ. Ҫак ĕҫе тупмашкăн пĕтĕм ĕҫхалăхĕн хăйĕн куԓттурине кунран-кун ӳстерсе пырас пулат.

Парттин Тĕпкомĕн нойапĕр уйăхĕнҙе пулнă пленумĕ те, пирĕн оплăҫри XIII-мĕш конференртси те йалхуҫалăхне ҫĕнетес тĕлĕшпе сатаҙсем кăтартса хăварҙĕҫ. Йалхуҫалăхне Ленин кăтартнă ҫулпа йарас тесен, уйрăм хресҙенсене кооперативсене, колхоссене кӳртсе, пĕтĕм йала ушкăнлă хуҫалăх ҫулĕпе йамалла. Анҙах кунта та куԓттурлăх кирлĕ.

Сотсиалисăма, ăна тăвас ĕҫе пĕтĕм ĕҫхалăхĕ хутшăнсан анҙах тума пулат. Епĕр хамăр аппаратсен ĕҫне ĕҫхалăх массисене ытларах хутшăнтарса пырсан анҙах, вĕсенҙен пӳрократла сынсене, ҙиновниксене, клас тĕлĕшĕнҙен йурăхсăр сынсене тасатма пултаратпăр. Тишкерӳ ĕҫне вăйлатса пырса епĕр патшалăх ĕҫне ĕҫсыннисене мĕлйуншарăн хутшăнтаратпăр. Анҙах пӳрократтисăма тĕппипех пĕтерес тесен, ĕҫхалăхĕн куԓттурлăхне хăпартмалла, мĕншĕн тесен ун тымарĕ ĕҫхалахĕ ҫителĕклĕ куԓттурлă марринҙе.

Капиталисăмла патшалăхсем пире хирĕҫ вăрҫăпа килме хыттăн хатĕрленеҫҫĕ. Пирĕн хамăрăн Совет Сойусĕн сыхлăхне вăйлатса пырас пулат. Пĕтĕм ĕҫхалăхĕн ҫар ĕҫне пĕлес, вĕренес пулат. Тата малашне ҫарсенҙе техникка та ӳссе, сарăлса пырат. Кашни хĕрлĕ салтакăнах ҫар техниккине лайăх пĕлмелле. Ку ĕҫе хут пĕлменни пит ҙарат. Ҫапла вара, ку йенҙен пăхсан та куԓттурă ыйтăвĕ хаԓхи вăхăтра пысăк выран йышăнса тăни палăрат.

Ҫавăнпа куԓттурлă револютси ĕҫне пĕтĕм ĕҫхалăхне хутшăнтарасси—ҙи малтанхи сатаҙ пулса тăрат. Ку тĕлĕшпе ҙи малтан массăна ăнланмалла, ăна кирлĕ йапаласем тумалла. Хут пĕлменнине пĕтерессине, пурне те хута вĕрентесси, профеҫҫи шкулĕсен ĕҫне йусаса йарасси, тĕне хирĕҫ тата ерех ĕҫес йăлана хирĕҫ кĕрешесси тата ытти ҫавăн пек йапаласем те халăх куԓттурлăхне хăпартас ĕҫре малти выран йышăнса тăраҫҫĕ. Ку тĕлĕшпе парттин XIII конферентсийĕ ҫапла каласа хăварҙĕ: „Халăх куԓттурине хăпартас ĕҫре, акă ҫакăн пек тĕп сатаҙ тăрат: куԓттурă тĕлĕшĕнҙен пит кайа йулнине ҫĕнтересси, хут пĕлменнине пĕтересси, шовинисăмпа натсионалисăм йенне сулăнакансемпе кĕрешесси, тĕшмĕшпе, тĕнпе, траххомпа тата халăха пĕтерекен ытти ҙирсемпе те кĕрешес пулат; выранти тĕп халăх хушшинҙен ăста ĕҫлекенсем, куԓттурлă вăйсем, хуҫалăх тĕлĕшпе ĕҫлекенсем, акрономсем, иншенерсем, техниксем тухтăрсем хатĕрлемелле, ҙăваш куԓттурине искусствине аталантарса йамалла“.

Хаԓ ĕнтĕ уйрăм ĕҫсене пăхар. Илер малтан хут пĕлменнине пĕтерессине. Кунта ҫакăн пек ҫитменлĕхсем ҙармантарса тăнă. Ҫак ĕҫ ҫине выранти оркăнсем ҫителĕкле пăхман, ала витĕр кăна пăхнă. Халăх куԓттурине хăпартас ҫĕрте ку ĕҫ пит пысăк выран йышăнса тăнине хăшпĕр ҫĕрте тавҫарса илейменни курăнат. Хăшпĕр районсенҙе пӳтшетра хут пĕлменнине пĕтерме панă укҫана вăл ĕҫе йаман, урăх ĕҫе йанă. Хăшпĕр йулташсем ҫакăн пек практĕккăна тĕрĕсе кăлармa ҫапла та калаҫҫĕ. Малтан йалхуҫалăхне ӳстерес пулат, кайран тин вара куԓттурă ĕҫне тытăнма йурат, теҫҫĕ. Капла калани тĕрĕс марри паллă. Хуҫалăхпа куԓттурă ĕҫне пĕр-пĕринҙен уйăрма йурамаст, вĕсене ҫыхăнтарса пырас пулат. Парттин XV-мĕш сйесĕ кун ҫинҙен ҫапла каланă: „Пилĕк ҫуллăх тăвакан планра пирĕн хулари тата йалти халăх куԓттурлăхне хăпартас ĕҫе хамăр ҫĕршыва интустрилес ĕҫпе ҫыхăнтармаллине шута илес пулат“. Ҫавăнпа ҫӳлерех каланă пек шутлани XV-мĕш сйес кăтартса хăварнине маннине пĕлтерет.

Хут пĕлменнине пĕтерес ĕҫ ҫине кирлĕ таран ҫавăрăнса пăхманни клас политтĕкне ҫирĕп тытса пыманнине те пĕлтерет. Хут пĕлменнисем хушшинҙе патраксем, ҙухăнсем нумайрах. Классен кĕрешĕвĕ вăйланса пынă ҙухне, епĕр ҙухăнсене орканисатсиленĕ вăхăтра, вĕсен куԓттурлăхне хăпартмалла, вĕсен хут пĕлменнине пĕтермелле. Ҫавăнпа хут пĕлменнине пĕтерес тĕлĕшпе пит вăйлă кĕрешӳ тапратас пулат. Комсомолăн, хут пĕлменнине пĕтерекен ушкăнăн, йалти уҙитлĕсен, шефсен—пурин те ҫине тăрса ĕҫлемелле. Ку ĕҫ хаԓхи вăхăтра пит ҙаплă, пысăк ĕҫ; куԓтпоххот тăвакансен ҫакна асра тытса тăмалла.

Ҫавнашкалах шкулсенҙе вĕрентесси пирки те. Ҫулран ҫул ҙухăн, патрак аҙисене вĕренме пулăшу пани ӳссе пырат. Анҙах ҙухăнсен аҙисем шкулсенҙен пĕтереймесĕр тухни хаԓ те сахал мар. Ҫавăнпа ҙухăнсемпе патраксен аҙисене пулăшас тĕлĕшпе йалти орканисатсисен ытларах ĕҫлемелле.

Шкулсем тавра ĕҫхалăхне пĕтĕҫтерес пулат.

Вăтам шкулсенҙе, профеҫҫи шкулĕсенҙе вĕренекенсене клас тĕлĕшпе пит лайăх тишкĕрес пулат. Ҫакăн пекех аслă шкулсене те клас тĕлĕшĕнҙен тивĕҫлисене анҙах йамалла.

Кивĕ йăласемпе кĕрешесси те пысăк выран йышăнса тăрат. Ҫĕнĕ йĕркесем нумай ҫĕрте ҫийеле тухма пуҫларĕҫ. Анҙах пирĕн пурнăҫра киревсĕр йапаласем нумайха. Ĕҫкĕ, тĕшмĕшсем, тĕн сĕрĕме тата ыт. те пурте вĕсем пире урараn кайалла туртаҫҫĕ, вĕсем сотсиалисăм тунă ҫĕрте ҙăрмантаракан йапаласем.

Хăшпĕр йулташсем шутланă тăрăх, ҙăваш респуплĕкĕнҙе ҫӳлталăкра виҫĕ мĕлйун тенкĕлĕх ерех ĕҫеҫҫĕ, тата ҫавăн ҙухлех сăри те кайат. Ҫак

пысӑк сийене хирӗҫ куђттурлӑ вӑйсем похӑота, вӑйла ҫапӑҫӑва тухмалла.

Науккӑпа искусствӑ ҫинђен пӗр-ик сӑмах. Науккӑра та кӗрешӳ пырат̆. Науккӑра ӗҫлекенсенђен хӑшпӗр пайӗ совет сойусӗнђи ӗҫхалӑхне хирӗҫ пынине Науккӑсен Аккатеминђе пулса иртнӗ суйлав та кӑтартрӗ. Халђи вӑхӑтра опшђествоветенинђе анђах мар, естествосананинђе тата ыт. те тиалектиккӑллӑ маттериалисӑмпа итеалисӑм хушшинђе кӗрешӳ пырат̆. Ђӑваш респуплӗкӗнђе ку кӗрешӳ ђӗлхе тавра тапранса кайрӗ. Иртнӗ ҫулла ђӑваш ҫӗршывне сӑнаса вӗренекенсен сиесӗнђе ҫапла калакансем те пулђӗҫ: Маркҫисӑм вӑл токматтисӑм, пур науккӑра та вӑл меттӑтпа усӑ курма пулмаст̆; ҫавӑн пекех маркҫисӑм ђӗлхе ӑслӑлӑхӗнђе те нимӗнле усӑ та параймаст̆. Ђӗлхеҫӗсем, ҫыракансем ҫакнашкал каланисене лайӑх астуса, пирӗн вӗсене хирӗҫ тухмалла. Кирек мӗнле науккӑра та итеалисӑм ҫавӑрса илсен, ӑна малалла кайма ђарат̆, тиалектиккӑллӑ маттериалисӑм меттӑђӗ анђах науккӑна малалла йама пултарат̆.

Вӗренӳллӗхпе Куђттурӑ Канашне суйлас пирки сӳтсе-йавнӑ ђухне хӑшпӗрисем, вӑл пире кирлӗ мар, тесе, сӑпса сӑхнӑ пек, сиксе тухрӗҫ. Ђӗрришӗн пуҫласа вилӗшӗн пӗтернисем те пулђӗҫ. Ҫапла та сырнӑђђӗ: „Ђӑваш ҫӗршывне вӗренекен ушкӑн урлӑ та вӗсене хамӑр ӗҫ ҫумне ҫыпӑҫтарма пулат̆". Камсене? Ђӑвашран профессӑра тухакансене. Мӗн йапӑххи пур кунта? Вӗренӳллӗхпе куђттур кханашӗ вӑл правиттелствӑ ҫумӗнђе; правиттелствӑ ӑна йертсе пырат̆, вӑл правиттелствӑ кӑтартса панӑ тӑрӑх ӗҫлет. Унта суйланӑ ҫынсене те правиттелствӑ ҫирӗплетет. Кунта патшалӑх науккӑпа сотсиалисӑм тунӑ ҫӗрте усӑ курат̆. Ҫак ӗҫе Ђӑваш ҫӗршывне вӗренекен ушкӑна пани, науккӑ ӗҫне патшалӑх хайӗн аллинђен ирӗклӑ ушкӑн аллине пани пулат̆. Вӗсен ӗҫ планне ҫирӗплетесси те, ӗҫне йӗркелесси те правиттелствӑран килмест. Ҫапла вара кунта ҫыхӑну та ҫителӗклӗ пулмаст̆.

Йулашки вӑхӑтра искуствӑ ђылай пысӑк утӑмсем тунине куратпӑр. Малашне вӑй пухас ӗҫе манмасӑр, искусствӑна ӗҫхалӑх хушшине сарма тӑрӑшмалла.

Литтераттурӑ пысӑк сийен — вӑл песҫимисӑм пурри. Ҫамрӑксенђен хӑшпӗрисем ку тӗлӗшпе халђ те ӑспу не йӗркелесе ҫитерейместӗха. Ку мӗнрен килнине пӗлес тесен, халђхи хамӑр ђӑваш хуҫалӑхне пӗлес пулат̆. Песҫемисӑм икӗ тӗслӗ сӑлтавран тухат̆. Вӑл сӑлтавсенђен пӗри – йал пурнӑҫӗ улшӑннипе, копператси, колхоссем ӳснипе вак пуршуаҫин пӗр пайӗ вырӑн тупаймасӑр, кирлӗ мар ҫынна тухса кайни.

Ђӑваш пиђетӗнђе шовинисӑм та палӑркаларӗ. Куна хирӗҫ вӑйлӑн кӗрешес пулат̆. Шовинисӑм куђттурӑ ӗҫӗнђе анђах мар, екконимиккӑ ӗҫне те куҫа пуҫларӗ Сӑмахран, Вантера илер. Автономи ҫинђен кхлаҫнӑ майпа, вӑл пролеттариат тиктаттури, Совет Сойусӗ пуррине мансах кайат̆. Уншӑн пулсан „натси принтсипе хаклӑрах". Мӗнрен хаклӑ? Сотсиалисӑм, комунисӑм тӑвассинђени? Паллах урӑх нимренте мар. Вантер вӗрентни—вак пуршуаллӑ натсионалисӑм. Ҫакӑн пек вӗрентни мӗнрен килет? Классен кӗрешӗвӗ вӑйланнӑ майпе, кулаксене, пупсене шеллекен интеликентси уйрӑм автономипе те йулӗђђӗ те, анђах пролеттариат тиктаттури ан пултӑр, вара вӗсене пурӑнма май пур, ҫавӑнпа вӗсемшӗн „натси принтсипе хаклӑрах". Ҫапла кӑлаҫнин тымарӗсем шаларах выртаҫҫӗ. 1917—1918-мӗш ҫулсенђе ђӑваш интеликентсийӗ „Куђттурлӑ автономи" лосункпе тухнӑ. Вӑл натсионалисӑма лайӑх кӑтартат̆.

Халђ те хӑшпӗрисем ӗлӗкхи йурруне пӑрахасшӑн мар. Акӑ мӗн каларӗ натсионалисӑм пирки XIII-мӗш конференции: „Хулара та йалта та вӑйланса пыракан клас кӗрешӗвӗ куђттурӑпа итеолоки йенӗсенђе палӑратех, вӑл хӑш ђухне натсионалисӑмпа шовинисӑмлӑ сулӑнђӑксем ђӗрӗлсе пынинђе те курӑнат̆, сӑмахран ун пекки Ђӑваш шкулӗ 60 ҫул тултарнине асӑннӑ ђух паларђӗ. Ҫавӑн пек сулӑнђӑксемпе хытӑ кӗрешмелле, вӗсене халӑха ҫутатса, ӑнлантарса памалла".

Тата, ђӑваш куђттурине аталантарма кирлӗ мар, ђӑваш ђӗлхи те нисҫта та кирлӗ пулмаст̆, ӑна вӗренме те кирлӗ мар, текенсем те пур. Ҫапла шухӑшлакансем техниккумсенђе вӗренекенсем хушшинђе тӗл пулкалаҫҫӗ. Ку тӗрӗс марри паллӑ. XIII-мӗш конферентси ку тӗлӗшпе ҫапла каларӗ: „Ҫав вӑхӑтрах тата конферентси ђӑваш куђттурине аталантарма кирлех мар тесе шутланипе кӗрешни, ҫавӑн пирки тӑнлантарса пани кирлӗ, тет. Натсиллӗ куђттурӑна аталантарассине ҫителӗклӗ хак хуманни—партти ҫав тӗлӗшрен йертсе пырассине наҫарлатса пӑрахнипе пӗрех пулса тӑрат̆", терӗ.

Парттин ђӑваш орканисатсийӗ куђттурӑ ӗҫӗнђе ҫирӗп йертсе пыђӗ. Конферентси иртнӗ оппыта шута илсе малалла тумалли сатаҫсене кӑтартса хӑварђӗ.

Ҫапла хӑшпӗрисем—„вӑл (натсиллӗ куђттурӑ тӑвасси) парттипе совет оркӑнӗсен кӑтартӑвӗсемпе постановленийӗсене хирӗҫ кайат̆", тени пӗртте тӗрӗс мар.

Халђхи вӑхӑтра куђттурӑпа итеолоки тӗлӗшпе ҫӗнӗрен ыйтусем лартма тивет. Вӑл ыйтусем тавра ҫӗнӗ куђттурлӑ вӑйсене пухса, вӗсене ӗҫе тӗрӗс кӳртсе пырӑпӑр.

К. Н. Касакков.

Ҫулӑмри йал

Повӗҫ.

Иссайӗв М.

(Йулашки).

VI. Ђашкӑрмара.

Пысӑк йал Ђашкӑрма: урлӑш ҫухрӑм, тӑршшӗ виҫҫӗ те пулаť. Пилӗкҫӗр утмӑл мӑрйе шутланаť. Вулӑс йалӗ.

Иккӗмӗш кун ӗнтӗ Ђашкӑрма ђашкӑра пуҫлани. Вулӑсри Советран хут килнӗ йала.

„Протрасверскӑ...
Ҫиђӗ пин пӑт...
Пухма ик ерне срук“.

— Ак тамаша! Мӗнле йапала? Нӳшлӗ пирӗн тырӑсӑрах йулмалла?...

— Халӑх пухмалла!

— Канашласа пӑхмалла!

Хапхаран хапхана хыпар кайрӗ йал тӑрӑх труках:

— Халӑх ҫине-е-е!...

. . . .

Пухӑнђӗ халӑх каҫхине. Халӑх пӳрђӗ ђӑк. Ђавса ҫумне ђавса, ниҫта ларма тӑма вырӑн ҫук. Сӗр-сӗр-сӗр сӗрлет пӳрт тулли халӑх. Кашнийех хӑйӗн сӑмси умне тем ӗнӗрлет, пуплет, туллашаť.

— Халӑх, ан шавлӑрха! терӗ Мӑйрака Серкки—йал канашӗн претҫетаттӗлӗ.

— Ан шавлӑр, ђарӑнӑрха ӗнтӗ,—терӗҫ хыҫалта ик-виҫ сасӑ харӑс. Халӑх майӗпе лӑпланђӗ.

— Халӑх,— терӗ Мӑйрака сӗтел хушшинђен хӑйӗн кађака сухалне малалла кӑнтарса,—пирӗн... вулӑсран хут килнӗ. Ӑрасвӗрскӑ пирӗн йала. Ҫиђӗ пин пӑт ҫурӑ тырӑ пухмалла. Ман пӗтрӗ. Кам мӗн калаť?—терӗ те, сӗтел кӗтессинђе ларакан Мерђен ҫинелле пӑхрӗ. Халӑх, ӳпре сыртнӑ пек, хумханса кайрӗ.

— Мӗнле тырӑ... кама?!

— Ҫиђӗ пин пӑт!...

— Кушак ҫмарти панђен тупатни ун ђул тырӑ?...

— Е-ее-ее, о-оо-ооо, у-уу-ӗ-ӗӗ!—тесе сӑрнайланђӗ халӑх пӳрђӗ.

— Пастайха, халӑх, ђарнӑрха, ђарнӑр!—тесе ҫухӑраť Мӑйрака, сӗтеле ҫава ҫӗҫӗ аврипе шаккаť. Халӑх аран-аран ӗрлеме пӑрахрӗ.

— Кунта вулӑсран... Мерђен йулташ сӑмах илет,—терӗ Мӑйрака, халӑх каллех шавласа кайасран хӑранипе васкаса.

— Йулташсем, хресђен халӑх! Расвӗрскӑ сирӗн йалшӑн анђах кӑларнӑ йапала мар вӑл. Пӗтӗм вулӑсӗпе, уйесӗпе пӗтӗм Раҫҫейӗпе ҫапла. Самани йӑвӑр. Йӗри-тавра шурӑ тӑшман. Хуласенђе, хапрӑк-савӑтсенђе етем выҫӑхаť. Пирӗн пек етемех... Хресђен памасан урӑх кам парӗ, камран илес тырӑ?... Совет влаҫӗ сиртен патшалӑх нуштисене саплама илет тырра. Хапрӑксавӑтсенђе ӗҫлекенсем вађђи, Хӗрлӗ ҫар вађђи кайаť вӑл тырӑ...

— Патшалӑха вађђи ..

— Пӗлетпӗр сире кӑмиссарсене!

— Ҫпеккуљантсене тырӑ кам сутаť?..

— Ытлашки ан пупле. Лайӑхрах итле!

— Мӗн ытлашши?! Тырӑ вӗсене! Хресђене мӗн? Ыйтасђӗ сиртен: мӗн паратӑр хресђене?!

— Хресђене картлики?!

— Спиђкӑ ҫук!
— Краҫҫин ҫук!
— Тӑвар ҫук!
— Ҫитсӑ ҫук!
— Сахӑр ҫук!

— Калӑрха, тархашшӑн, мӗн пур?!

— Ҫухӑр, Вађкка, хытӑрах, терӗ Кӗпӗрнатӑр Кӗркури алӑк патнелле туртӑнса, кайри сак ҫине хӑпарса тӑнӑ хура сухаллӑ ҫынна. Хура сухал илтмерӗ пулмалла, сухалне ҫаплах каҫӑртса тӑрса йулђӗ.

— Ай, ашӑ пулђӗ. Уҫӑ ҫӗрте ђӗлӗм туртса йарасха, тесе тухрӗ алкумне Кӗпӗрнатӑр. Ӑҫа ӗлӗк ђух, ӳсӗрӗлсен урам тӑрӑх—еп кам, еп кӗпӗрнатӑр! -тесе ҫухӑрса ҫӳренӗшӗн ҫапла йаť пачӑ.

Халӑх пӳрте шӑчӑҫайман пирки, алкумӗнђе те туллийех. Пӳрт алӑкне йарах уҫса пӑрахса итлеҫҫӗ. Йеким Раманђӑ та унта. Вӑл алкумӗн пӗр кӗтессинђе, ӗлӗк йалта каҫункка пур ђухне каҫункка ујӗнђен кайма пӗлмен, хаљ самокон ӗҫмесӗр кун иртермен, Урлаура Кӗркурине комуниссем ҫине ӑслаттарнӑ. Кӗпӗрнатӑр та ђӗлӗм ҫаварса вӗсем патне пырса тӑђӗ.

— Шӑлаҫҫи? терӗ Йеким Раманђӑ Кӗпӗрнатӑра.

— Шӑлаҫ!—терӗ Кӗпӗрнатӑр.

— Йапӑкаха тӑваҫҫи?

— Ҫапҫутах пулаť... терӗҫ виҫҫӗн-тӑваттӑн.

— Ҫутта кӑлараҫҫӗ вӗт!

— Ҫапла, пӳлмесене...

— Маншӑн пулсан хуť ҫитмӗл ҫиђӗ ӑрасвӗрскӑ тусан та пурпӗрех... Ман пӳлми те ҫук, тырри те ҫук. Хама та мӑнкунђен аран-аран ҫеҫ ҫитет. Арманшӑн ҫеҫ тарӑхас килет ман Совет ҫине,—терӗ Кӗпӗрнатӑр,—ҫук тырра та авӑртмалла мар вӗт. Акӑ ҫынран пӑт ытла ҫӑнӑх кивҫен илнӗха. Малашне паракан та пулмӗ.

— Тӗрӗс калаť Кӗпӗрнатӑр!—терӗ пӗри.—Пӗтмелле вӗт арман пирки. Мӗн пысӑкӗш йал—мӗнпурӗ пӗр ҫил арманӗ. Пӗлттикпӗлттик, пӗлтӗр-пӗлтӗр ҫаварнаť ђулӗ. Пӗрер ђӗптӗм анаť ҫӑнӑхӗ. Кӗтсе вырт унта ерни-ернипе ђерет ҫитессе.

— Аптрал кӗђухне.

— Ех, ӗлӗк, вутлӑ армана кай та ҫур сехет хушшинђе пӗр лав йухтарайса кил!

— Совет... тошӑ!

— Пырха, Хветут, кӗрсе ҫухӑрха ҫавӑнта арман пирки! сан сас пырасла вӗт,—терӗ Кӗпӗрнатӑр ҫамрӑкрах йаштака ҫынна, вут ђулӗпе ӑва шаккаса тивертесшӗн тӑрӑшса.

— Ђимха,—терӗ те Хветут алӑк йанаххинђен тытса пуҫне пӳртелле ђиксе йађӗ.

— Армана хӑҫан хута йараттӑр? Ес ҫавна кала!—терӗ Хветут. Хӑйӗн пысӑк сассипе, ыттисене путарса лартрӗ.

— Арман... ей...

— Ҫирӗм ҫухрӑма кайатпӑр.

— Латнӑ лаша пурри... лаша ҫукки мӗнле?

— Ҫӑнӑх ҫук.

— Толђков хуҫан хӑҫан пушӑ ларнӑ арман?!

— Армана хута йарӑр!...—тесе йарса илђӗҫ Хветут хыҫҫӑн ыттисем.

— Халӑх, итлӗрха! Мерђен арман пирки калас тет, терӗ Мӑйрака ӗнсине хыҫса.

— Калатӑр, тавай!..

— Халӑх, терӗ те Мерђен хӑйӗн кӑвак куҫлӑхӗ виттӗр пит ђейен шӑтарса пӑхрӗ,—армана хута йаратпӑр!

— Йараас! Йараас!... терӗ пӗтӗм халӑх.

— Протрасвӗрскӑна та пухмалла йышӑнас. Пурпӗрех тумалла ӗҫ,—терӗ Мерђен ҫавӑнтах.

— Йышӑнас! терӗҫ малта виҫ-тӑват сасӑ.

— Кирлӗ мар ӑрасверскӑ!—терӗҫ хыҫалтан.

Кӗпӗрнатӑр халӑх хушшинђен хӗсӗнсе маларах тухрӗ те:

— Халӑх!—терӗ шапкине хул айне хӗстерсе,—саккуна хирӗҫ кайас ҫук ӗнтӗ, рас патшалӑх хушаť, влаҫ хушаť итлес пулаť, унсӑрӑн йурамасť. Пӗтӗм тӗнђе ҫаплатӑк епӗр саккуна хирӗҫ

кайаймăпăр ĕнтĕ. Ăрасвĕрскăна та йышăнса пăрахар та, ĕçĕ пĕтсе кайтăр, терĕ.

— Çапла ĕнтĕ самани... килĕшес пулаť,—текелерĕç малтисем...

— Итлĕр, халăх!—терĕ Мерђен аллине çĕклесе.—Кам армана хута йарас тет, расвĕрскăна пухмалла тăвас тет, алă çĕклĕр. Вăл малтанхи сăмахсене уйрăм хытăрах çухăрса каларĕ. Самайах нумай çĕкленђĕç аласем.

— Кам хирĕç? Хирĕç çук. (Хыçалта çиђ-сакăр алă хирĕç çĕкленнине Мерђен асăрхаймарĕ). Апла пулсан йышăнтăмăр,—терĕ Мерђен...

VII. Райкомра.

Райкомра саççетани. Мерђен, Ваççили Петровђă, Шуç Михали, Куçма, Салаххи тутар, вулăсри совет претçетаттĕлĕ Ђалпар—Палтти тинĕс çинђе пулнă матрус, хайĕн çут тӳмеллĕ матрус пиншакне нихçан та çирен пăрахманскер, прототрет пуçлăхĕ хоххол Скипа тата ик-виç çын йалсенђи йађђейккăсенђен.

Çӳлтен, хуларан хут йанă. Сӳтсе йавмалла. Хут çинђе приккас:

— Стантса икçĕр лаша—вутă турттарма.

— Стантса икçĕр хĕрĕх çын—йур хырма.

— Протрасвĕрскăна пухса пĕтермелле халех.

Çинçе сас, пысăк сас, калаçаççĕ, тавлашаççĕ, вăрçаççĕ. Хĕрӳллĕ иртет канашлу. Йулашкинђен пурте пĕр шухăш патне пырса çапăнаççĕ.

— Йышăнас!
— Йарас!
— Тăвас!

— Районран вулăссене—çынсем. Вулăсран йалсене—çынсем Тăхту çук. Ыранах. Йарас. Ирех. Хатĕрленме пуçлас халех.

Пайларĕç района. Таткăн-таткăн таткаланђĕç вулăссем. Йала ăçăнђĕç шухăшсем.

Мерђен ларђĕ. Кăвак куçлăхне хывса сăмса тутрипе шăлса тасатрĕ. Çапçут йалкăшакан вăтăр линейлă лампă çине куçлăхĕ витĕр куçĕсене хĕссе пăхса илђĕ. Тăханђĕ. Хăрах хăлхинђен çаклатса йађĕ, тепĕр йенђи çук—хуçăлнă. Унтан çăвара йӳçĕ йапала хыпнă пек тутине мăкăртрĕ те:

— Ну, пĕтрĕçи ыйтусем? терĕ.

— На сегодня довольно брехать,—терĕ хоххол Скипа ура çине тăрса. Наканне тӳрлетрĕ. Шинеђ çинђен пиçиккине туртарах çыхрĕ. Пĕрре тĕреклĕн ђышкисене ђăмăртаса карăнса илђĕ.

— Пастай, йепле пĕтнĕ. Арман... йулташсем!? терĕ хытă сасăпа Ваççили Петровђă сылтăм аллине çӳлелле çĕклесе.

— Ђăнах та, армана манса хăварнă. Ларăр!—терĕ Мерђен аллинђи кранташпа хăй умĕнђи стаккана шаккаса.

— Армана кирек мĕнле пулсан та йамаллах. Протрасвĕрскă ĕçне ђарса тăраť. Хресђенсем пăлханаççĕ... терĕ вулсовет претçетаттĕлĕ Ђалпар çинçерех сассипе.

— Такçанах йамалла ăна, çавна йама та вăй çитмеси вара пирĕн!—терĕç йалти йађђейккăсенђен килнисем.

— Каралĕ, Мерђен, тирменне, ввăаллахи иптеш, хасăр, пĕр вакăт тăхтамиђђе йарарка кирек. Аннарĕ пĕттĕ тнийо! Ху та илтетĕн ав, кашни халăх пуххинђех çĕмĕрлеççĕ,—терĕ Салаххи ђĕлĕмне сывлăшра кăнтарса.

— Йарас...

— Мĕнле йарас? Кам йарĕ?!

— Хамăр хушăран пĕлекенни çук.

-- Çывăхра ниçта пĕлекенни çук.

— Çитменнине арманăн ĕлĕкхи хуçи Толђков машшина пăсса хăварнă.

— Машшинис кирлĕ.

— Ăçтан тупас?

— Мерђене тупма хушас! Вăл темне те тупса параť, темне те тăваť!—терĕç йађђейккăсенђен килнисем.—Арман кирлех. Армансăр пета... Ниçта йал хушшине, халăх çине курăнма çук. Тӳрех çавна йарса илеççĕ.

Мерђене машшинис тупма хушрĕç. Хуť те ăçтан туп. Хуť çурăлса кай, çапах туп!...

Тем пысăкĕш икĕ ђуллă паровой арман, унтах тырă типтекенни, суртлаканни пушах йанраса ларнă. Вунсаккăрмĕш çулта çуркунне унăн хуçи шуррисем патне тарнă хыççăн арман патне никам та пырса тĕкĕнмен... Картишĕнђи темиçе рет купаласа кайнă йуман вуттине çеç уллах хутма вăрлакаланă Çĕнкас хĕрĕсем.

— Мĕнле пушă лартасха çавăн ђул кирлĕ армана? Халăх армансăр нушталанаť, мĕншĕн хута йарас марха? Ах, ăçтан, çăва патĕнђен, тупас ку машшина хута йама пултаракан çынна?!—тесе шухăшласа Мерђен сĕтел çинђи хутсене йешђĕке ђиксе питĕрсе илђĕ.

Саççетанине килнисем тухса кайса пĕтрĕç. Кашнийех васкаť. Кашниннех хăй умĕнђе тем ђухлĕ ĕç...

Мерђен çтена çумĕнђи улпутран йулнă пысăк çаврака сехет çине пăхрĕ. Вуник сехет çитесси инçех мар, çиђĕ минут çеç йулнă.

Мерђене труках ĕнер каçхине хваттер хуçи карђăкĕ уçса кĕртнĕ ђух мăкăртатни аса килђĕ. Карђăк кашни каçах çурçĕр иртсен килекен Мерђене уçа-уçа кĕртсе тарăхнă. Тин çывăрса кайаť тутлă ыйăхпа карђăк, Мерђен килсе шаккаť те ирĕксĕрех вăратаť. Вара ирхинеђђенех çавăрнаť карђăк вырăн çинђе. Таталнă ыйăх сыпăнма пĕлмест мĕн ват çыннăн!..

— Çăва çине, каймастăп кĕçĕр, пĕрер çĕр канлĕ сывăртăр ĕнтĕ çав. Пурпĕрех вĕт кунта та...—терĕ вăл ăшран тиван çине тăсăлса выртса. Пуç айне пĕр тĕрке хаçат хуђĕ. Куçа хупсанах ăна паçăр кăкăр кăсийне ђикнĕ çыру аса килђĕ.

Мерђен конверта пĕр пуçĕнђен çурса çыруне кăларђĕ те конвертне ђăмаккаласа çĕре пăрахрĕ. Ун куçĕсем хура йĕркесем тăрăх ђупса кайрĕç.

„Йуратнă Пеťťа!

Ес кайнăранпа сан çинђен шухăшласа нађарлансах кайрăм пулас ĕнтĕ. Шухăшлас мар теп, çапах шухăш пуçран тухма пĕлмест. Ђас та ђас пуç çаврăнакан пулса кайрĕ. Çынсем пĕрле пурăнса савăнаççĕ. Пирĕн те ĕмĕр ĕмĕрех çапла иккĕн ик çĕрлĕ пурăнса иртермелле... ...Пеťťа, мĕнле есĕ çырусем те çырми пултăн. Хамăр йала куçма май килмеси çак? Пурпĕрех мари вăл ĕç пур çĕрте те...

Мĕн пур савăнăç та пĕр Мишшапа калаçни çеç. Çак виçтăват уйăх хушшинђе самайах калаçма вĕренђĕ ĕнтĕ. Атте айакра. Раштаврва киле килет. Еп аттене йурататăп,—теме вĕрентрĕм те, хађ ĕнтĕ кам килет пурне те: „Атте айакйа. Йаштавйа киле килет. Еп аттене йуйататăп“, тет.

Ђăнах та раштавра мĕнле те пулса килме тăрăшха. Ĕç нихçан та пĕтмĕ вăл. Ывлушăн та пулса килсе кай...

Сана Мишшапа иккĕн те йуратса ђуптăватпăр. Вађа“.

Мерђен çырăва вуласа тухрĕ. Ун куçĕ умне типшĕмрех çамрăк арăмĕ килсе тăђĕ. Хăлхана хайĕн пĕђĕк ывăлĕ,—атте, атте, тенĕ пекех илтĕнђĕ.

— Раштавра... Вăл инçех те мар ĕнтĕ. Кайса килсен, ђăнах та, аван пулмалла...—Çак шухăшпа пĕрле вăл çулла арăмĕпе ађине килне хăварса тухса килнĕ ђухне, арăмĕ пĕђĕк Мишшана алла тытса хапха умĕнђе макăрса шурă тутăрпа куçĕсене шăлса йулнине аса илђĕ. Унăн темшĕн ђунĕ килнелле туртăнђĕ. Çав самантра ăна пĕђђен пурнăç ытла та киђемĕн туйăнса кайрĕ...

Мерђен çтена çумнелле çавăрăнса выртрĕ. Унтан çтена çумĕнђе пăта çинђе çакăнса тăракан линейккăна илђĕ те çтенана шаккама пуçларĕ.

Çурçĕр иртни ик сехет те çитрĕ, Мерђен çаплах çывраймасť, ун ыйхи таçта вĕçнĕ. Сарлака вăрăм йуман линейккă хађ те ун аллинђех, анђах вăл хађ çтенана мар, сĕтел кĕтессине шаккаť. Шаккаť шаккаť те, шакканă сасă пушă пӳлĕмре мĕнле йанăранине итлесен, йе урăх шутпа—каламан çыннăнне пĕлме кансĕр,—ђылайђен пĕр çĕрелле пăхса тĕлĕрсе выртаť Мерђен...

VIII. Мерђенпе Љутвик.

Ирхине. Хĕвел те тухса ĕлкĕрейменха, тин çеç арман хыçĕнђен таса кăвак пĕлĕте хĕрлĕ йĕпписемпе йĕпле. Мерђен хваттертен ирхи апат çисе тухса райкомалла çул тытрĕ.

Пуйан Йакур пысăк лавкки çумĕнђе çур аршăнлă саспаллисемпе:

Вырсарни кун   çпектаккăђ   Вырсарни кун

„А В Л А Н У“

КОКĂЉĂН

Кĕсле—КАНŤУК Хăмакупăс—КУКМĂР

çурçĕр иртсе 3 сехетђен ТАШĂ çурçĕр иртсе 3 сехетђен

Пуханнă укçа пĕтĕмпех ХĔРЛĔ ÇАРА пулăшма кайаť

Пилет хакĕ 30 пусран пуçласа 3 тенке çитиђђен

Пуçламăшĕ 8 сехетре

тесе çухăракан пĕлтерӳ урам кĕтессине çитиђђенех ун куç умне пулђĕ.

— Сакăр сехетре иккен,—терĕ Мерђен ăшран: çпектаккăђ умĕн хайĕн халăхсем хушшинђи тата Совет республĕкĕнђи лару-тăру çинђен токлат тумаллине аса илсе.

— Сехет... ӑҫтаха ман сехет?—терӗ Мерђен хӑйне хӑй, урам кӗтессине ҫитсе тӑрса. Кӑсйисене хыпаласа пӑхрӗ.

— Ей, ҫӑва, тӳрлетме панӑђђӗҫке епӗ ӑна, терӗ вӑл хӑй ӑшӗнђен, сехетне тимӗрҫ патӗнђе пурнакан нимӗҫе тӳрлетме панине аса илсе. Кун хыҫҫӑн вӑл вӑхӑтра аса илейменшӗн хӑйӗнђен хӑй кулса илђӗ. Унтан урам варӗнђи ҫул ҫине тухрӗ. Ура айне пулнӑ хура муклашкана йака ҫул тӑрӑх ҫиҫтерсе йађӗ те, тимӗрҫ пурнакан пӳрт патнелле йарӑнтарђӗ.

Пӗр ерне кайалла йала таҫтан (хӑшӗсем Сӗверен теҫҫӗ, анђах тӗрӗссине никам та пӗлмен) пӗр тыткӑна лекнӗ нимӗҫ килсе кӗнӗ. Вӑл йала кӗрсенех тимӗрҫ ӑҫта пурӑннине ыйтса пӗлнӗ те, тӳрех ун патне кайнӑ. Унтан ниҫта та куҫман вара тек, ҫавӑнтах вырнаҫса кайнӑ. Иккӗмӗш куннех йала хыпар сарӑлнӑ. Вӑл хыпара малтан тимӗрҫе пынӑ ҫынсем илтнӗ. Вӗсем килтисене каланӑ. Вӗт-шак, ҫырмара куђккипе йарӑннӑ ђухне илтсе, таварӑнсан амӑшне каласа кӑтартнӑ. Хӗрарӑмсем шыв ӑсма тухсан, йе кӗпе ҫума ҫырмана мӗне ансан ытти хӗрарӑмсене каланӑ.

— Ес илтмени? Тимӗрҫ патне нимӗҫ килнӗ тет. Пленнӑй... Сӑмаварсем лутит̆ тӑват̆ тет. Ҫӗвӗ ҫӗлекен машшинсем тӳрлетет тет. Сехетсем те йусат̆, тет. Пирӗн кинсем ҫӗвӗ ҫӗлекен машшинне ванђӑкскерне кайса панӑ гет те, ик кун хушшинђе тӳрлетсе пађӗ тет.

Ҫапла ҫӑвартан ҫӑвара, урлӑ-пирлӗ урамсем урлӑ, ђасах сарӑлнӑ йал тӑрӑх хыпар. Ун йатне те ђасах пӗлнӗ ҫынсем. Йађӗ унӑн Љутвик пулнӑ.

Хура тимӗрҫ Љутвике хӑйӗн лаҫҫинђе пӗр кӗтес уйӑрса панӑ та, ҫавӑнта иртен пуҫласа каҫђенех кӗрмешнӗ Љутвик.

Љутвик сехет тӳрлетет тенине илтсенех Мерђен ун патне хӑйӗн ђас та ђас ђаранса ларакан сехетне тӳрлетме леҫтернӗђђӗ.

Тимӗрҫ патне сехет илме утат̆ Мерђен урампа. Мерђен пуҫне утса пынӑ ҫӗртех ђӑвашсем „нимӗҫ—йумӑҫ“ тени аса килнӗ. Вара ҫӗнӗ шухӑш пырса кӗнӗ унӑн пуҫне...

— ...Ђӑнах та, тен, ђухлат̆ те? Вот лайӑх пулат̆ђӗ. Швейнӑй машшинсем тӳрлетекенскер паровойра та ђухлакалати, тен... Ыйтса пӑхас, калаҫасха унпала,—тесе Мерђен тимӗрҫ патне пырса кӗђӗ. Ӑна хирӗҫ алкумӗнђен пӗр преҫент пиншак тӑхӑннӑ, ҫулланса пӗтнӗ лапђӑк картуслӑ ҫын тухрӗ.

— Љутвик есӗр пулатӑри, каҫарӑр, епӗ сирӗн аҫу йатне пӗлместӗп,—терӗ Мерђен.

— Епӗ,—терӗ нимӗҫ шӳреке сӑмсине хура пӳрнисемпе шӑлса илсе. Ун сӑмсин ик айккине хура пӳрнесем хӑйсен йӗрне хӑварђӗҫ.

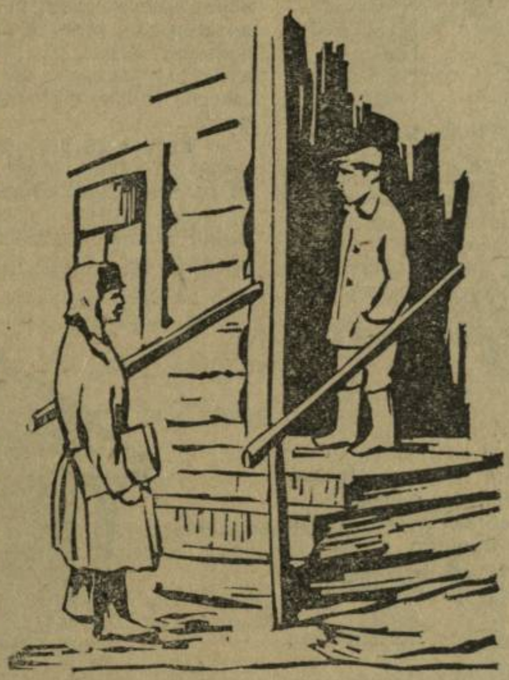

Ӑна хирӗҫ алкумӗнђен преҫент пиншаклӑ ҫын тухрӗ.

— Ман кунта сехет тӳрлетме килсе панӑђђӗ,—терӗ Мерђен ун патне пырса.

— Хушамат мӗнлеђђӗха сирӗн? Мерђен хӑй хушаматне каларӗ.

— Е-е, тӳрлетнӗ. Хатӗр. Илсе кайма пултаратӑр,—терӗ нимӗҫ васкавлӑрах.

Љутвик кайалла ҫавӑрӑнса Мерђене пӳрте йертсе кӗрсе кайрӗ.

Пӳрте кӗрсен Мерђен Љутвикпе машшинсем ҫинђен калаҫкаланӑ хушӑра арман пирки каларӗ.

— Ты пролетарий, я пролетарий. Империализм вместе кончать надо... Мельница... дизель... техник нужен, тесе ӑнлантарат̆ Мерђен вырӑсла нађартарах пӗлекен нимӗҫе.

— Мой дизель хорошо знает. Людвик дизель Германия работал,—терӗ нимӗҫ Мерђен каланине ӑнланса илсен. Унӑн куҫӗсем уйрӑмах хавассӑн пӑхма пуҫларӗҫ. Вӑл хавхалансарах калаҫма тытӑнђӗ. Тимӗрҫ арӑмӗ нимӗҫпе Мерђене ђей ӗҫме лартрӗ. Мерђенрен вӑл ђей хушшинђе Керманийе пӗлнипе пӗлменни ҫинђен ыйтма та ӗлкӗрђӗ.

— Есӗр Керманире пулмани?

— Пулман та, Кермани ҫинђен илткеленӗ.

— Илткеленипе ҫеҫ сахал, кайса курса пӗлес пулат̆. Кермани вӑл машшин тӗнђи. Керманире машшин малти вырӑнта. Унта пирӗн: машшин акат̆, машшин сухалат̆, машшин вырат̆, машшин ҫапат̆, машшин сӑварат̆, машшин суртлат̆—пурне те машшин ӗҫлет—машшин тӗнђи. Пирӗн Керманире сухапуҫне ҫӗр ҫулхи стариксем те астумаҫҫӗ... Сирӗн хађ те сухапуҫпе ђакаланаҫҫӗ... Културӑсӑр халӑх, ҫавӑнпа ђухӑн. Сирӗн Керманирен вӗренме тӑрӑшас пулат̆,—терӗ Љутвик ђей стакканне тӗртсе лартса...

Мерђен ӑна арманӑ илсе кайса, машшинсен уйрӑмне илсе кӗрсе кӑтартрӗ. Љутвик машшина йӗритавра пӑхкаласа ҫавӑрӑнђӗ, унтан пӑрӑхсене тыткаласа пӑхрӗ, мађђа патӗнђи хуран патне хӑпарса анђӗ те сак ҫинђе выртакан ђӳпӗкпе аллисене шӑлса тасатрӗ. Машшин уйрӑмӗнђе ђӳпӗк ђамаккисем тем ђухлех сапаланса выртнӑ.

— Ну вот, давай работай. Усиленный паек дадим тебе,—терӗ Мерђен Љутвик ҫинелле пӑхса. Љутвик варт ҫавӑрӑнђӗ те Мерђене алӑ пађӗ.

— Хороший мельниц! Вы местный власть и я Вам подчиняется. Для революция Людвик будет делать работу,—терӗ вӑл Мерђен аллине силлесе...

Икӗ кун, иртен пуҫласа каҫђен тула тухмасӑр мӗшӗлтетрӗ Љутвик арманӑн машшин пӳлӗмӗнђе. Виҫҫӗмӗш кунне каҫпала, хӗллехи хӗвел хӗрелсе пӗлӗт хыҫне ҫухалсан, арманӑн ҫинҫе трупинђен:

— Пухх!—туса шапка пек хура тӗтӗм сиксе тухса кайрӗ. Вара икӗ кун хушшинђе Љутвик пирвайхи хут аллисене ђӳпӗкпе лайӑх тӑрӑшса шӑлса тасатрӗ.

Пӑртак тӑрсан тата,
                    тепре,
                              темиҫе,
                                        вӗҫӗмсӗр:
— Пух!
                    Пух!
                              Ух!
                                        Ух!
                                                  Ух!

ухлатрӗ арман. Кайрӗ тапранса... Љутвик хӑйӗн ӗҫне ытараймасӑр, ђӗлӗмне ҫӑварӗнђен кӑларсах, ҫил пек вирхӗнсе ҫавӑрнакан твикаттӗл кӑлтӑрмаҫӗсем ҫине пӑхса шӑппӑн кулса илђӗ.

IX. Партти пуххинђе.

Ҫаралса йулнӑ шурӑ хурӑнсем хушшинђе, вӗсенђен те ҫӳлерех ҫӗкленнӗ, пысӑк симӗс ҫурт ларат̆. Ку ҫурт ӗлӗк хупахсем урлӑ таврари хресђенсен йунне сӑхса пуйнӑ улпутӑн пулнӑ. Хађ халӑхӑн.

Ӗлӗк улпутӑн столовӑй пулнӑ пӳлӗмре хађ Раҫҫейри Комуниссен Парттин район комиттеђӗ. Ӗлӗк ку пӳлӗмре улпута ҫӑвар тутине вӑйлатма пулӑшакан карттинсем пулнӑ. Хађ пӳлӗмре, урамалла тухакан икӗ ђӳређе хушшинђе, лӑптӑшай райком прет̆ҫетаттӗлӗ ларакан вырӑн тӗлӗнђе, Карл Маркс портређӗ ҫакӑнса тӑрат̆. Ана ӗлӗк патша сӑнӗ ларнӑ, ылтӑнланӑ рамӑна кӗртсе лартнӑ. Ҫтенасем ҫинђе йӗри-таврах лосӑнксем.

Икӗ сӗтел. Пӗри вӑрӑм, ӑна хӗрлӗ маттерипе витнӗ. Тепри, симӗс сукналлӑскер, райком прет̆ҫетаттӗлӗ сӗтелӗ.

Ку сӗтел улпутӑн ҫырусем ҫыраканни пулнӑ. Пайан кунта комуниссен пуххи пулмалла.

Райком прет̆ҫетаттӗлӗ хӑйӗн сӗтелӗ хушшине кӗрсе ларнӑ та вулсовет прет̆ҫетаттӗлӗпе тем ҫинђен ҫине тӑрсах пуплет. Аллине суллакалат̆. Хӑй умӗнђе выртакан хут ҫинђе тем ҫырса шутласа кӑтартат̆.

Ђалпар ӑна кашни сӑмахрах—Мерђен йултӑш... Мерђен йултӑш... тет.

Мерђен тӑрсан-тӑрсан хӑйӗн кӑвак куҫлӑхне хывса тасаткалат̆. Куҫлӑхне тасатнӑ хушӑра куҫне лӗп-лӗп хупкаласа алӑкрах кӗрекенсем ҫине пӑхса илет.

Мерђенӗн район тӑрӑх, вулӑссем тӑрӑх, йалсем тӑрӑх кунӗнҫӗрӗн, ырми-канми, ҫывӑрнӑ-ҫывӑрман ҫӳренӗ пирки, ахађ те кӑшт нађартарах куҫӗсем ђистийех пӑсӑлса кайнӑ. Анђах вӑл ӗҫлет. Вӑл кӑвак куҫлӑх тӑхӑннӑ. Мерђенӗн ӑҫта кай унта ӗҫ тупӑнсах тӑнӑ. Пур ҫӗрте те, пур вӑхӑтра та унӑн ӗҫ пур. Пӗр кун, пӗр каҫ, пӗр сехет иртмен ӗҫсӗр. Вӑл револђутси ҫуратнӑ вӑтам шкул пуҫлӑхӗ. Унта та ӗлкӗрмелле, вӗрентмелле. Акӑ нумайах та пулмаст̆ пӗтӗм районри уђитлӗсене пухса самокурс туса иртернӗ. Кунашкал йӑвӑр вӑхӑтра уђитлӗсене пӗр ҫӗре пухса пӑртак хавхалантарма кирлине, вӗсене ҫӗнӗ шухӑшсемпе сиплеме тӑрӑшмаллине пит лайӑх ђухланӑ Мерђен. Мерђен те ҫав ҫемйерен тухнӑ ҫын вӗт. Анђах кам сиплеме пултарӗ вӗсене ҫӗнӗ шухӑшсемпе? Кам вӗрентӗ? Унта та каллех Мерђен.

Револђутси ҫинђен вӗрентме ҫӑмӑл мар. Ђӗмпӗрти Ђӑваш шкулӗнђе вӗрентмен Мерђене ун ҫинђен. Унта алкӗпрӑ вӗрентнӗ.

Алкĕпрăна пит лайăх пĕлет Мерђен. Такама та вĕрентнĕ ун формулĕсене. Ех, мĕншĕн алкĕпра формулăсем тăрăх пулмастши револютси? Шывсаманђе темне туса хурăђђĕ Мерђен. Тем пек йăвăр револютсиллĕ сатађа та шутласа парĕђђĕ. — Мĕн тăвас? Вĕрнес!...

Вĕренет Мерђен пĕђђен. Револютси тума вĕренет. Çĕрĕ-çĕрĕпе вулаŤ. „Капитала" ўпне ўпĕнтерет. Хăйĕн вĕренсе çынсене вĕрентмелле вĕт! Çавăнпа револютси сатађĕсене шутламашкăн алкĕпрă сатађĕсене шутлама пĕлнĕ пекех пĕлмелле. Нумай вуласа, сахал çывăрса Мерђен кăвак куçлăх тăхăнђĕ. Анђах кăвак куçлăх айĕнђен пĕр йапала та çухалас çук.

Çаралса йулнă шурă хурăнсем хушшинђе пысăк çурт лараŤ.

Мерђен Ђалпаппа каласса ларнă хушăра пўлĕме комуниссем килсе тулђĕç. Килђĕç пурте. Пĕр çын та йулмарĕ килменни. Мĕн пĕђĕкрен тĕрлĕ хуласечђе тĕрлĕ хуçасем патĕнђе ĕçлесе пурăннă Иван та килђĕ. Михал мĕн пĕђĕкрĕн йăвăр пуркăспа пурăнса, темиçе çул вăрçăра çўресе йăвăр ђирпе—ђаххуткăпа ђирленĕ. Вăл ђас та ђас хыттăн ўсĕрсе сурса пăрахаŤ. Ăна пурте Иван Иванђă тесе ђĕнеççĕ.

— Уçмалла пулĕ! терĕ Иван Иванђă Мерђене. Мерђен ларакансем çине пăхса илђĕ те:

— Тавай уçар,—терĕ ăна хирĕç.

Пуху пуçланђĕ.

Мерђен аллинђе Хусантан килнĕ телекрам.

Вăл ăна вуласа кăтартрĕ. Телекрамра çапла каланă:

„Сирĕн районран Хĕрлĕ çара пилĕк хута пĕлекен тĕреклĕ комунис йамалла. Ку телекрама илсенех виçĕ çын йарăр".

Хусан кĕпĕрнинђи Партти Комиттеђĕ, тесе алă пуснă айалта.

— Хĕрлĕ çара çын кирлĕ. Комуниссем фронтра питрех те кирлĕ. Виçĕ уйăх кайалла ултă çын йанине, хаљ пилĕк çын тупса йарăпăр. Çавăнпа йарас мар текенсем пулмĕç тесе шутлатăп, терĕ Мерђен.

Йамалла ара, йарас,—тесе шавласа илђĕç те, каллех шăп пулђĕ пуху.

Йамалла та... Каймалла таха... анђах комуниссем пурте пекех ваттисем, çемйеллисем тăрса йулнă. Çамрăккисем армине кайса пĕтнĕ.

— Кама йарас? Кам мĕн шутлаŤ, тавай калăр! терĕ Мерђен.

Шўреке Микихвер ĕлĕк çăмарта патĕнђе прикашђĕкре пурăннăскер Мерђен каласа пĕтерсенех:

— Есир пĕрмай пире... иртнинђе ултă çын... есир йултăр. Айта, пирĕн йышши кайтăр, шалккă мар,—терĕ. Ăна хирĕç темиçе сасă хар йарса илђĕç.

— Кама калан есĕ? Кам йулса пыраŤ? Кам кайасшăн мар?!

Ваççили Петровђă сиксе тăђĕ. Туллатнă кĕрĕкне йўле йанă. Сылтăм аллинђи пысăк ђĕлĕмĕпе Шўреке Микихвер йеннелле йунаса хĕрўллĕ сăмах каларĕ.

— Кам вăл çара кайасран пытанса йулаканни? Ес ху мари вăл?!—терĕ Ваççили Петровђă тўрех Шўреке Микихвере.

— Ман çемйе... терĕ шăппăнтарах Микихвер.

— Сан арăмупа пĕр ађу пур та, çемйе иккен? Ес вĕсемшĕн хăраса пурнатăн... Ес: Мерђен çемйесĕр, çапах çара каймасŤ, тесе каласшăн пулас. Мерђенĕн ђăках та хăйпе пĕрле çемйе çук. Анђах унăн çемйи хăйĕн йалĕнђе, кунтан инçе. Унăн та пирĕнни пекех арăмĕ те пур, ађисем те пур. Çапах та Мерђен сан пек çемйешĕн макăрмасŤ. Мерђен ик-виç хут та, çара йарăр, тесе ыйтнă пиртен—райком ђленĕсенђен. Ăна улăштарма пултаракан çын çукки, ĕç кумаййи йартармарĕ. Мерђен хаљ те кайма хатĕр. Акă вăл ун çинђен ĕнерех сайавлени парса хунă. Ваççили Петровђă кăсйинђен пĕр хут татки кăларса силлесе кăтартрĕ.

— Протрасвĕрскăна çуррине çеç пухнăха. Йулашкине кам пухĕ. Ун çинђен те шухăшламалла. Пĕр отретпе, пăшалпа çеç пулакан ĕç мар вĕт вăл. Кам каласа ăнлантарĕ халăха кирлĕ вăхăтра? Кам тĕрĕс çулран пăрăннă, хăравçă комуниссене çул кăтартĕ?! Ку таранђен пирĕн ку тĕлĕшпе Мерђен йулташ ырмиканми ĕçлерĕ. Мерђенпе пĕрле пирĕн органисатси пур ĕçре те тĕрĕс çул тупса пыђĕ. Шўреке Микихвер сăмахĕ суйа сăмах,—терĕ Ваççили Петровђă йулашкинђен.

Куçма паçăртанпах хăй кайма хатĕррине калас шухăшпа ним тума аптраса ђĕтресе лараŤ. Урисем ђĕтреççĕ Куçман, ђараймасŤ. Малтан тухса калама вăтанаŤ Куçма. —„Нўшлĕ пухăра манран çирĕпрех польшевик Хĕрлĕ çара кайма хатĕрри çук вара"?—тесе шухăшлаŤ Куçма хăй ăшĕнђен.

Çав хушăрах йалти нађђальнăй шкул уђитли сăмах илђĕ те тўрех:

— Йулташсем, епĕ ман вырăна ађасене вĕрентмешкĕн çын тупма пулĕ, партти тупса парĕ тесе шутлатăп. Çавăнпа çара кайма шалаŤ тăватăп. Унта епĕ кунтинђен усăллăрах пулăп. Епĕ кивĕ çарта та пулнă, мана вĕрентсе вăхат иртерес çук,—терĕ те ларђĕ.

Пурте ала çупса йађĕç.

Иван Иванђă сăмах илђĕ.

— Хаклă йулташсем,—терĕ вăл—есир пурте Совет респуплĕкне йĕри-тавра тĕнђери капиталăн тара тытнă йыттисем хупăрласа тănине пĕлетĕр. Епĕр вĕсене çапса çĕмĕрсен анђах çĕнĕ, лайăх пурнăç тума пултаратпăр. Вĕсене пирĕн çĕнтермеллех. Çĕнтермешкĕн мĕншĕн çапăçнине, камшăн йун тăкнине пĕлекен çар, тĕреклĕ çар кирлĕ. Çавăн пек çар анђах çĕнтерме пултараŤ. Хĕрлĕ çар çĕнтерўллĕ пултăр тесен, унта комуниссем нумайрах йамалла. Мĕншĕн тесен пĕр комуниссем анђах салтаксене Хĕрлĕ çар мĕншĕн çапăçнине ăнлантарса пама пултараççĕ...

— Епĕр виçĕ уйăх кайалла ултă çын йатăмăр. Татах йарăттăмăр ун ђухне, анђах пурне те йарса пĕтерме май çук. Кунта та ĕçлекен кирлĕ. Пирĕн тыл та çирĕп пулмалла...

— Акă йулташсем, еп хам та кайма хатĕр, анђах епĕ мĕншĕн кайма пултарайманнине есир пурте пĕлетĕр. Анђах епĕ ун вырăнне кунта, тылра пĕтĕм вăйа хурса ĕçлеме сăмах паратăп.

Альтиç картишне тухса ђылайђђен йупа çумĕнђе тайăнса тăђĕ...

Кам пăшал тытса фронта кайма пултараŤ, кайма ђĕнетĕп,—терĕ Иван Иванђă. Сăмахне каласа пĕтернĕ-пĕтермен ўсĕре-ўсĕре коритора тухса кайрĕ. Симĕс, йăвăр, çăра сурђăкпа пĕрле пĕвĕрленнĕ йун татăкĕсем те сурса пăрахрĕ.

Иван Иванђă ђĕререн каланă сăмах хыççăн Куçма тек ђăтса лараймарĕ. Ура çине тăђĕ те:

— Мана йарсан, епĕ ыранах тухса кайма та суклаç. Епĕ хатĕр... йарсан кайатăп,—терĕ Куçма. Каланă хушăра хăй ђĕкĕнтĕр пек хĕрелсе кайрĕ.

— Каралĕ, Мерђен йулташ, сăмах пар халĕ мана,—терĕ Салаххи çĕкленсе. Салаххи сарлака хулпуççиллĕ, вăрăм, тĕреклĕ тутар. Вунçиђђĕмĕш çулта патшана сирпĕтсенех фронтран тарса

килнĕ. Районра Октăпĕр революцсине туса иртерекеннисенĕн пĕри пулнă, çавăнтанпах милитсире çӳрет. Районра пирвайхи йаЧейккă уçăлсанах парттине кĕрет.

— Пăхăр, епĕ кăрăк пиллĕкре, çапах хĕрлĕ милитсире... Пăшала алăран пăрахмастăп. Пăшал тытма пурин те вĕренес пулат. Пăшал пирĕн алăра пулмалла йапала улă! терĕ Салаххи пĕтĕм вăйне пухса. Ун çамки çине кăвак тымарсем килсе тухрĕç.

Пилĕк çын вырăнне, фронта кайма хатĕррисем çиччĕн пухăнчĕç. Çиччĕрен пиллĕкĕшне суйласа илчĕ пуху. Вĕсем шутне Мерченпе Куçма тата Шуç Михал та лекрĕç.

Куçма хĕпĕртенĕ. Вăл та ыттисем пекех пăшал тытса курат вĕт... хĕрлĕ салтак пулат. Куçмасем виçминех кайаççĕ. Мерчен вăхăтлăха, пĕрер ернелĕхе ĕçсем пĕтерме, хăшне йĕркелесе хăварма йулат. Çапла йышăнчĕ пуху.

...Райком çурчĕ майпенех пушанса йулчĕ. Куçма та киле кайма тухрĕ. Алкумĕнче ăна Алтиç хирĕç пулчĕ.

— Сывпул Алтиç! Кайатăп,—терĕ Куçма.

— Ăçта?!

— Салтака...

— Çавăн пирки пулчĕйиха сирĕн пуху?

— Çавăн пирки.

— Кайакан çынна чарма çук ĕнтĕ. Сывпул!—терĕ Алтиç аллине парса. Куçма Алтиçĕн кăшт кăшăркарах, сивĕпе тăртаннă аллине тытса пĕр хытă чăмăртарĕ.

— Ыраттаран, Куçма!—терĕ Алтиç.

— Пултăр, асăнмаллăх...

— Йурĕçке,—терĕ Алтиç кулас килмесĕрех кулса.

— Чипер кайчă тĕлне пул!

— Пулăпи ĕнтĕ, пулмăпи...

— Пулăн та, пĕлес çук. Çапах... çырма ан ман!

— Ху манмасан?!..—Кăна каласан Алтиçĕн ирĕксĕрех тутисем чĕтресе кайрĕç.

— Ну, чипер йул Алтиç!—терĕ Куçма алкум алăкĕ урлă каçса.

— Чипер кай, Куçма!—терĕ те Алтиç ăна хирĕç, алăк хыçнелле пăрăнчĕ. Куçма урисем айĕнче хытă йур чĕриклетнĕ сасă та часах çухалчĕ. Алтиç картишне тухса чылайччен йупа çумĕнче тайăнса тăчĕ...

Хĕллехи тăп-тăрă уйăр каç. Тӳпери çăлтăрсем тем çинчен калаçса, пĕр-пĕрне вăрттăнла куç хĕсеççĕ.

Алтиç ăна асăрхамаст. Ун куçĕсене йăвăр шухăшăн тĕтрийĕ карса илнĕ...

X. Алтиçпе Салаххи.

Райком çуртĕнче шăпах. Алтиç те кăнтăрла хутсемпе чупса ывăннăскер, хăйĕн, ĕлĕк улпутăн кухчă пулнă пӳлĕмри чăланне кĕрсе пуçне чикнĕ. Сыврат.

Тулта çанталăк урса кайнă. Шухăланнă çунатлă çил. Тăр-тартăр! чĕтрет тимĕр витнĕ пӳрт тăрри. Хăнк-хăнк! хăнкăр-ханкăр! хăнкăртатат тапхăр-тапхăр пӳрт тăррин листук.

— И-и-и-и-ишиш! И-и-и-и-ишиш!—шăхăрат çил мăрйере.

— Ууууувввввв! Ууууувввввв!—улат çил чӳрече умĕнче.

Таçта çӳлте, тӳпере тем çатăртатрĕ, туртăнчĕ, тискерĕн чĕриклетрĕ те кĕмсĕртетсе ӳкрĕ çĕре.

— Пӳрт тăррин листука сӳсе кайатĕ ĕнтĕ, ах тур!?—терĕ Алтиç вырăн çинчен çĕкленсе. — Пулат мĕн çил те?!—тесе чӳречерен пырса пăхрĕ...

Тулта такам алкум алăкне килсе шаккарĕ.

— Камши ĕнтĕ ку çĕр хута çӳрекенскер, тесе Алтиç алкумне тухрĕ.

— Кам вăл?

— Епĕ, Алтиç, уç!

- - Кам есĕ, кала йатна, терĕ Алтиç сасса уйăрса илеймесĕр.

— Епĕ, Салаххи!—терĕ тултан. Алтиç уçса кĕртрĕ.

— Ай-йай-йай, чут кăна суккăр пулаттăм. Тӳсме çук вĕçтерет, терĕ Салаххи алăк патĕнче урине милĕкпе шăлса. Тăлăпне хывса пăрахрĕ те, вăрăм усси çинчен пăр татăкĕсене хăпатахăпата ывăтма пуçларĕ.

— Ух, шăнтăм. Вилетĕп. Ăшăнасчĕçке, Алтиç! Хамăрăн кантселарине такăчĕ питĕрсе кайнă. Çавăнпа лашана унта хăварса хам кунта килтĕм... терĕ те Салаххи аллисемпе ăшă кăмака çумне пырса тайăнчĕ.

— Ăçтан килен вара есĕ капла çĕрхута?

— Мерчене ăсатса йатăм стантсăна. Фронта кайат... Пит лайăх çынчĕ вăл, пит лайăх йулташчĕ. Çавăнпа йулашкинчен уйăрлмалăх хам ăсатса йарам терĕм. Ах, йурататтăм еп ăна, шелмăна, терĕ Салаххи аллисене кăмака çумĕнче çавăркаласа ăшăтса.

— Астунă чухне парамха сана. Çакна ыран ирех поčтăна кайса пар. Телефонокраммă ку — арăмĕ патне. Стантсăра васкамипе йараймарĕ те, парса хăварчĕ,—тесе Салаххи Алтиç аллине пĕр хут татки тыттарчĕ. Алтиç илсе вуласа пăхрĕ. Хучĕ çине çапла çырнă:

„Киле пырасси пулмарĕ. Епĕ фронта кайатăп. Маншăн ан кулян, пĕччен мар, халăхпа пĕрле. Сывă пулсан, таврăнăп. Мишшана лайăх пăх, лайăх ӳстер.

Иксĕре те чуп тăватăп. Мерчен.

P. S. Пĕр-пĕр вырăна çитсен, атрĕс пĕлтерĕп".

— Лайăх çынччĕ çав, пĕр сивĕ сăмах илтсе курман епĕ унтан. Арăмне кураймасăрах кайрĕ иккен,—терĕ Алтиç.

— Алтиç, вĕри шыв пури?

— Çук.

— Сăмавар пури?

— Ăçтан пултăр ман сăмавар!

— Пĕркун вĕрететтĕнçке?

— Ун чух кӳршĕрен илсе килнĕччĕ.

— Вот-тăк фунт...

— Хуран пур вĕт! Вĕретес хуранпа. Вутă пури?

— Салаххи, ухмах!—тесе çухăрса йачĕ Алтиç Салаххине шинел çаннинчен йарса тытса.

— Пур та чĕрĕ.

— Тавай, хуранайне чĕртсе йарас.

— Ара йĕп-йĕпех вăл, çунмаст. Каç пулсан çеç илсе кĕтĕм.

— Тавай, вçоровно çунтаратпăр, терĕ Салаххи хавхаланса. Алтиç вутта кусарпа вакласа пачĕ. Салаххи вĕре-вĕре чĕртет. Çтена çумĕнчи пĕлтĕрхи восванисене çурса илсе çунтарса пĕтерчĕ. Вутти çапах чĕрĕлмест. Кăшт кăварланат те, пĕр-ик тапхăр йăл-йăл тукаласа кăшт сулăм хыпса илет те каллех сӳнет.

— Фу, чисти ывăнтăм. Сăмса тăрри тарласа кайрĕ вĕре тăркачă. Нӳшлĕ типпи çук вара сан, Алтиç? Пур таха сан, йури памастăн ес,—терĕ Салаххи куçне хĕссе.

Пысăк пӳрнипе Алтиçе хулайĕнчен тĕксе илчĕ. Алтиç, шарт сикнĕ çын пек, малалла сирпĕнчĕ. Çавăрăнса Салаххи çине тĕлĕнсе пăхрĕ.

— Ан хăра, тиместĕп. Типпине тупса парха ĕнтĕ! терĕ Салаххи йăлăнсах.

Йей пух, тур пур çук, пулсан ма парас мар. Мĕнле есĕ ĕненместĕн, Салаххи!—терĕ Алтиç хăйулланса.

Салаххи кивĕ плаккатсем çурса илме йураканнисем татах çуки тесе пăхкаланă хушăра, кăмака çумĕнчи кĕтесри çӳлĕк çинче выртакан икконсене курах кайрĕ. Вăл икконсене ку çурта улпутран тытса илсенех кĕтессенчен антарса кунта килсе хунă пулнă.

— Çиђђас йалкăштаратпăр, Алђтиç, ан куђђан,—терĕ Салаххи хĕпĕртесе. Икконсене çӳлĕк çинђен антарђĕ те, листукĕсене хăпăтса ђĕлме пуçларĕ.

— Салаххи, ухмах!—тесе çухăрса йађĕ Алђтиç Салаххине шинелђ çаннинђен йарса тытса.

— Мĕн?! терĕ Салаххи ун çине тĕлĕннĕ пек пăхса.

— Пĕтетĕн!... Ан ђĕл, ан çунтар! Аллу типсе лараť. Урасăр пулан. Суккăр пулан!...

— Мĕншĕн?!.

— Иккона çунтарма йурамасť. Турă...

— Ан лăпăртат. Мĕн турри пултăр унта. Хăма çеç вĕт улă!

— Турра ĕненмесне вара ес?!—терĕ Алђтиç Салаххи умĕнђен айккинелле пăрăнса.

— Сирĕн турра мар, хамăрăнне ĕненме те вăхăт çук ман.

— Хăвăр турруна ĕненетĕн пулĕха?

— Ĕненместĕп. Вĕсем пурте пĕр тăван. Мулласем те, пупсем те—пур йапала та турă ирĕкĕпе пулаť, теççĕ. Ĕлĕкхи саманара, ђăнах та, пурте çветтой турă ирĕкĕпе пулнă пулĕ çав. Мушиксене снавайсем патакпала хĕнесен те — турă ирĕкĕпе пулнă. Пуйансем ђухăнсем çинђе утланса çӳресен те, мăшкăласа кулсан та — турă ирĕкĕпе пулнă. Ав Никантăр хĕрĕн упăшки нимĕççемпе çапăçса икĕ урине те татса килђĕ. Макçăм муђи пĕртен-пĕр ывăлне çухатрĕ вăрçăра — вĕсем те турă ирĕкĕпе пулнă ĕнтĕ. Çапла ĕлĕк „турă ирĕкĕпе“ пĕтĕм ĕçхалăхĕ нушта курса, хĕнхур тӳссе пурăннă. Епĕр ун пек „турă ирĕкне“ пĕтертĕмĕр. Çавăнпа нимĕнле турра та ĕненместĕп! — терĕ Салаххи хыттăн. Иккон татăкĕсене пуçтарса вуђаха пăрахрĕ. Краскăллă типĕ хăмана шывсаманђе çулăм хыпса илђĕ. Çатăртатсах çунаççĕ иккон таткисем. Симĕсĕн те кăвакăн авкаланаť вуђахри çулăм.

Салаххи аттисене хывса нӳрленнĕ пиртлисене кăмака çумне типĕтме çакрĕ. Пысăк ђĕлĕмне кăларса тапак туртса йађĕ те, вуђахра иккон татăкĕсем йалкăшни çине тĕлĕрсе пăхса, тутарла йурă йурласа йађĕ.

* * *

Пĕр кун иртет.
Ик кун иртет.
Виç кун иртет.

Иртет ерне. Алђтиç пĕрмайах кĕтет... Салаххине турă курмалла вĕт!

Салаххи çав-çавах. Сывах.
Урисем те утаççĕ.
Аллисем те типсе хухмаççĕ.
Куçĕсем те суккăр пулмаççĕ.

— Ак тамаша! Тĕлĕнмелле йапала. Нӳшлĕ турă çуках вара?.. Алђтиç турă пуррине ĕненме труках иккĕленсе кайрĕ...

— Ех, мĕншĕн епĕ Куçмана çавăн ђух каламарăмши?!. Мĕнпур те çав Куçма турра ĕненменнинђен хăраса çеç, йуратни çинђен каламарăм вĕт епĕ ăна!..

— Çук, тӳссе пулмасť. Турри-мĕнни çăва çине. Кирлĕ мар, ĕненместĕп. Капла луђђă. Ыранах Куçма патне çыру çыратăп. Вăл çырма каланăђђĕ вĕт... Çыратăп, çыратăп, Куçма!—Çапла шухăшласа Алђтиç салтăнса çывăрма выртрĕ. Ех, аванçке кăнтăрлахи йăвăр ĕç хыççăн улăм тӳшек çине сарă кĕрĕк айне кĕрсе выртса канма! Хăйĕн ăшшипе йăпатса, кулленхи пурнăç шухăшне ђасах мантарса, сисмен хутрах çывăрттарса йаракан ђĕ вăл халиђђен Алђтиçе . Пайан апла мар. Пайан çывраймасť Алђтиç.

Алђтиç хăй пӳлĕмĕнђе пĕђђенех. Тараккансем анђах ăна йулташ, çурăлса пĕтнĕ шпалерсем хушшинђе кашăртатса ђупса çӳреççĕ. Урам йенђи ђӳређерен хĕллехи кĕмĕл уйăх пăхаť. Ун çуттинђе сĕтел çинђе ларакан шурă шуçран тунă ђейник сăмси йăлтăртатаť.

— Ах, Куçма, ђунăм! Пĕлетĕнши ес, еп сана мĕнле йуратнине?! Пĕтĕм вĕри ђĕрempe тӳсейми йурататăп сана, Куçма!... Тухма пĕлмест Куçма Алђтиç пуçĕнђен. Йурату туйăвĕпе килленсе выртакан Алђтиçе уйăх та пăхса ывăнђĕ пулмалла, ђӳређе умĕнђен пăрăнса кайрĕ.

ЙАНТРАМАСŤ ТЕК КУПĂС УÇÇĂН...

Ех, йантрат
Таш çемĕ,
Уçăп,—
Тари-тари-тай-тăм!..
Ташă йухтăр
Сар хĕр Туççăн
Çавал шывĕ майлă...
. . . .

—

Сар хĕр Туççă
Пĕр ђĕреллĕ
Уçăп купăсăçпа.
Анђах
Çĕтрĕ ун телейĕ...
Ех, вăл пурăнăçпа!

Сӳнђĕ
Уçăп купăсăçăн
Çамрăклах кун-çулĕ.
Пит те йухрĕ уншăн
Туççăн
Йурату куççулĕ.

Йантрамасť тек
Купăс уççăн—
Йаш-хĕр шавĕ
Пушă.
Кунсерен пуç усрĕ
Туççă:
— Уçăп!
Ђунăм Уçăп!..

Ех, есех
Мана вĕрентрĕн—
Комсомолккă турăн.
Шухăша манне
Çĕнетрĕн,
Сĕнтĕн çĕнĕ утăм.

Манăн пурнăç
Иртнĕ ĕлĕк
Пĕђĕкрен хĕнхурлă...
Халĕ маншăн пултăр
Тĕлĕк—
Иртнĕ йăвăр хурлăх.

Ĕлĕк ђух еп
Каскăнланнă:
Тарçăра çӳренĕ...
Пĕђĕкрен
Ман пуç пăђланнă:
Турăна ĕненнĕ.

Тĕнђене усраť-тĕр
Турă,
Турă пархатарлă...
...Ђăннипех,
Вĕт пулнă
„Сурăх“
Суйа тĕнлĕ халăх!

Уçăпах
Ђăна калаťђĕ:
Турă
Çук вăл! тетђĕ.
„Ĕнкĕлсе“
Тек асăнаťђĕ—
Пире вĕрентетђĕ.

...Турăна
Етемлĕх тупнă,
Турă
Вăл пулман та.
Тĕттĕм халăх
Тĕлсĕр супнă,
Ултава курман та.

Çĕн тĕнђе
Тĕне пуçтарђĕ—
Ултава пĕтерђĕ.
Ђирĕкрен
Çĕн шкул уçтарђĕ:
Хут вĕренĕр! терĕ.

Çĕн етемлĕх
Çĕн тĕнђешĕн
Халђ тухаť шкул урлă.
Йалсенђен
Тĕн сирĕлсессĕн
Тин пулĕ
Кулђтурлăх...
. . . .

Ех, йуратнă,
Уçăп ђунăм,
Ма куçна ир хупрăн?!
Çĕнĕ пурнăçшăн ес,
Ђунăм,
„Иунлă ĕслĕк“*)
Тупрăн.

Астăватăп:
Ес ĕçлеттĕн,
Ывăнма пĕлместтĕн.
Комуна
Мана ђĕнеттĕн.
Ђунăм Туççă... теттĕн.

Саншăнахђĕ
Ман ђĕремĕм,
Санăнахђĕ,
Уçăп!
Пехиллетђĕ
Çĕнĕ çемĕ
Ђĕреме
Сан купăс.

Канлĕ вăхăт,
Кашнă каç ес,
Уй-хиртен килсессĕн,
Уçăп ђунăм,
Ђунтанах ес
Манпала пуплеттĕн...

Халђ те,
Халђ те астăватăп:
Çурхи каç...
Санпађђĕ...
— Сана,
Туççă,
Йурататăп...
Йурату çунађђĕ.

—

Пĕр çын мар еп,
Çамрăк пуçăм,
Иалта комсомолккă:
Комунра
Манпа халђ вуннăн,
Вунă комсомолккă.

Çĕн комунăн
Ĕçĕ çĕнĕ,
Ĕç ытамĕ анлă.
Комунра
Халђ епĕр çĕррĕн
Пĕрле тăванланнă.

Ушкăнпа
Ăнаť ĕç
Вирлĕн.
„Вут вăйсем“ те
Кӳрнĕ.
Вунă пусăллă уй-хирĕн
Усă
Ђăн та пур мĕн.

Уçăпах
Мана вĕрентрĕ—
Комсомолккă турĕ.
Шухăша
Манне çĕнетрĕ,
Сĕнђĕ
Çĕнĕ пурнăç.

—

Йантрамасť тек
Купăс уççăн
Уçăп купăсăçăн...
...Уçăпран
Пилленђĕ
Туççăн—
Çĕнĕ пурăнăçĕ.

ЙАНКАС.

Шупашкар, 28 ç.

*) „Йунлă ĕслĕк“ тесе ђаххоткăна каланă.

А. Тенилăвă фотто-ÿкерчĕкĕсем.

Уйăп Мишши.

ЙĔЛТĔР ÇИНЕ!

Уйар кун; тăп-тăрă кăвак пĕлĕт çӳлте.
Хĕвел те пăхкалат̆ вăтанса.
Мĕн ларас çамрăксен пӳртсенђе хађ килте?
Уçăра, йĕлтĕрпе йарăнса
Ак, çӳретпĕр пайан тарăн вар хĕрринђе.
Сывлăш уçă! Хĕвел! Ех, аван!

Сивĕрен ан хăра хĕллехи кунсенђе,
Шур пашлак йур çинђе йарăнан.
Йăрăммăн-йăрăммăн йăр-йăр-йăр шунипе
Йĕр йулат̆ ђăсăлса кайалла.
Вĕçтерсе пыратпăр кайалла тăнипе
Йарăнса анатпăр айала...
Хăпаратпăр, каллех çак вăрман хĕрринђен
Сăрт питне йăрăммăн йĕр туса
Хĕвелпе йăлкăшан шурă мамăк çинђе
Йĕлтĕрпе ех, пыратпăр шуса!..
Ак, вăрман ман умра. Шур хурăн курăнат̆

Шăпăрланнă çӳçне салатса.
Тăрри çеç сулланат̆, çилпеле хумханат̆
Тӳр, йаштак хăй пӳне йăпатса.
Кашш! кашлаç йăвăçсем.Кассăн çилĕ вĕрет,
Пирĕнне питсене хĕретет.
Сывлăш уçă! Хĕвел çамрăка сăн кӳртет
Сивви те хăлхана ђĕпĕтет.
Уçă сывлăш, хĕвел—сывлăха сыхлама,
Атăр, йĕлтĕр çине тăратпăр!
Ей, пурте çамрăксем, йĕлтĕрпе йарăнма!
Çирĕп, сывлăхлă çынсем пулатпăр!..

И. Тукташ.

◆◆◆

Сиксе тăтăм хытă сак çинђен,
Шухăшсем вĕçсе кайрĕç инçех...
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Хађхи пурнăç питĕ те васкав.
Кăшкăрассăм килђĕ сасăпах:
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Ман аттешĕн пурнăç—ултав...
Выђăхсем макăраççĕ тулта.
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Ах, аттеçĕм, мĕскĕн тĕнђере
Мăшкăл тӳсрĕ çавă сан ђĕре.
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Пахђара—хăлтăр-халтăр кĕлет,
Тайлăк пӳрт кунсерен ишĕлет...

Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Çулсерен унăн хĕсĕр уй-хир,
Çийĕнђе—çĕтĕк-çатăк тумтир.
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Кӳршĕсем çывăрмаççĕ. Ирех
Хапăлларĕç комунлă хире.
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Трактăрсем çĕмĕрлеççĕ уйра,
Ман аттейĕн—ишĕлнĕ сухах.
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Ăнланмаст̆ çав мĕскĕн ват атте
Çĕнĕ пурнăç вăйĕ-хăватне...
Вăрансам, аттеçĕм, вăран
Ĕмĕр хурлăх пуснă ыйхăран!

Йехрим Иванĕ.

ХĔР ЙУРРИ.

(*„Сама садик я садила“ кĕввипе*).

Аслă улăхпа пыратăп
Пуçа кĕђĕ иртнĕ каç.
Комсомол пулма хăратăп—
Атте-аннесем вăрçаç.

—Мĕн шуйтанĕ, кăсамулĕ,
Мĕне кирлĕ вăл сана?
Пĕтĕм йал санран çеç кулĕ,
Йату кайĕ таврана.

Ан та асăн, аскăн хĕрĕм,
Вăл ĕç пулмĕ нихăçан;
Йе тусассăн хытă йĕрĕн
Шӳсе çакнă пушăран.

Ху шутлаха, çĕр çăтасшĕ,
Тем калаçĕç йал çинђе.
Йе каймасăр пурăнасшăн
Аçу-аннӳ килĕнђе!..

Ђăтаймарĕ çамрăк ђунăм,
Кăлтах сикрĕ йаш ђĕре:
—Комсомолшăн вăркат̆ ђунăм,
Вăл çеç хаклă тĕнђере.

Çапла петĕм пĕр сехресĕр
Атте-анне сăмахне.
Ķирлĕ мар мана хĕресĕ,
Ĕмĕр шанмăп çăтмахне.

Хут̆ те мĕн калађђăр, маншăн
Комсомол хисеплĕ йат.
Çамрăк ђунăм çĕнĕ йалшăн,
Ђунăм уншăн таварат.

Епĕ КИМ-шăн, еп комуншăн,
Шухăш сирĕл турăран.
Тек ђура мар епĕ уншăн—
Комсомолккă пулăран!

Ӳкӗнӗҫлӗ йурату.

Тутар поэтӗн **Такташ** *ҫырнинчен* **Шелепи** *куҫарнӑ.*

Ҫамрӑк,
Ёмӗр кӗске санӑн...
Ҫав-тӗр кӗске пек туйнаӑ.
Каҫпа ларнӑ хитре ҫеҫек
Ир пулаҫҫен шаннӑ пек.
Йурату вӑл—
Питӗ кивӗ йӑла.
Анҫах, пур ҫамрӑкра та
Ҫӗнелет вӑл йапала.
Ҫӗрене вӑл вут пек ҫунтараӑ.
Ҫамрӑк уншӑн ҫунне те параӑ.
Вутлӑ ҫамрӑклӑх...
Вилнӗ йуратусем—
Урӑх нихҫан та ҫӗрлес ҫук вӗсем.
Сӳнҫӗҫ ӗнтӗ вӑл вӑхӑтсем.
Халӗ
Тупа туса ӑнтӑхса
Уйрӑлтӑм еп вӗсенҫен.
Аскӑн шухӑш ҫухалҫӗ пуҫ ҫинҫен.
Ирӗклӗх ҫиккине сыхлама,
Пуҫлӑх туса хутӑм ӑсӑма.
Йурату шухӑшсем халҫ мана,
Килес ҫук вӗсем халҫ асӑма.
Ӑс пуҫлӑх пулнӑ кунтан вара,
Сыхланмӑп ун пек кирлӗ мара.
Иртнишӗн те ыратаӑ пуҫӑм.
Кунӗн-ҫӗрӗн йӗрет ҫӗреҫӗм!
Халӗ ӗнтӗ куллен кун пуҫӑма
Ӑс пуҫлӑхӗ вӗрентет ӗҫ тума.
Вӗрентӗм ӗнтӗ халҫ пурӑнма,
Кирлӗ мар ӗҫсенҫен пӑрӑнма.
Ех, ес ҫамрӑклӑх...
Ех, ӑссӑр ҫамрӑклӑх!
Ҫав-тӗр кӗске пек туйӑнатӑн.
Каҫран ҫеҫеке ларнӑ пек пулатӑн,—
Ир пулаҫҫен есӗ тӑкӑнатӑн.
  Вут-ҫулӑм пек вӗри вӑхӑт
Иртрӗ ӗнтӗ;
Манӑн ҫеҫек сӳнҫӗ.
Ӑс пуҫлӑхӗ мана ҫӗнҫӗ!
Халӗ ӗнтӗ ыттисем йуратҫӗр.
Вӗсем унпа халҫ савӑнайҫӑр.
Хам еп...
Еп тупа турӑм вӑл ӗҫрен:
Ун пек йуратуран хытӑ писрӗм,
Пурӑнӑҫ майне лайӑх сисрӗм.
Вӑл вутпа ҫунакан ҫӗресенҫен
Хӗрринҫен ҫеҫ пӑхса, кулса ҫӳрем...
Епӗ ун пек пулас ҫук ҫӗнӗрӗн.
  Ҫапах та, хӗрсем,
Манран пӑртак пӑрӑнса ҫӳрӗр.
Ман тупа тунине ан ҫӗмӗрӗр.
Йе хӑшӑр та пулсан пӗри йуратса,
Ан аҫашлӑр, ҫӗрене хӑратса.
— Ҫук ҫавӑ...
Вӑл вут халӗ
Ӑс хуҫине пӑхӑннӑ.
Ана халӗ манран никам та,
Илейес ҫук ӗнтӗ нихҫан та,
Ҫавӑнпа епӗ лӑпкӑ кӑмӑлпа
Йурлап халӗ ҫапла савӑнса...
Сӑпанипе напоршӗка*) асӑнса.

Сӑпани сӑнӗ.

Хӑш ҫухне, темшӗн,
Йулташ патне пырсан,
Калаҫма сӑмах тупмалла мар.
Те хӑймастӑн, те вӑтанан?
Сӗтел ҫинҫен аҫломне илсе,
Сӑнӗсене пӑхма тытӑнан.
  Ҫапла йутшӑнса тӑнӑ ҫухне,
Куҫсем пӗр ӳкерҫӗк ҫине ӳкеҫҫӗ.

Унӑн хура кӑтра пӗлӗт пек ҫӳҫсем
Ҫӗре патне йӗппе ҫикеҫҫӗ.
— Ку кам? тетӗн,
Ху—вӑл камне сисетӗн.
Вӑл ара, тутипе йӑл кулса:
— Ку ӗнтӗ аҫа амӑш пулнӑ,
Маттурҫӗ... Ҫамрӑкла каҫҫа карӗ,
Тен, ӗнтӗ темиҫе аҫа та турӗ,—
Тесе калаӑ мана.
— Е... есӗ улталани.
Пӗлтерес мар ӑна, тет.
Халӗ йепле вӑл тесе,
Сӑн ҫине пӑхса тӑратӑн.
Аҫпом питне хупса хуратӑн.
— Маттурлӑх ҫапла вӑл:
Хӗрсен—питҫӑмарти ҫинҫе хутланаӑ,
Арҫынсен—сухал-мӑйӑхпа хупланаӑ.
Йурату вӑл—
Йе кӗтмен ҫӗре илсе пыраӑ,
Йе САКС-пала ҫыхса хураӑ.
— Аҫпом куҫ умӗнҫе ҫухне
Сӑпани сӑнне
Пурте: ку кам? теҫҫӗ.
Епӗ вӗсене хирӗҫ:
— Маттур хӗрҫӗ,
Комсомолккӑҫӗ.
Пӗтӗм ҫынна куҫран пӑхтарҫӗ.
Вӑл пӗр напоршҫӗке йуратнӑ.
Унпа вӑл аҫа та ҫуратнӑ,—
Тесе, вӗсене каласа парап...
Унтан сӑмаха пӑрса йарап.

Сӑпанийе.

Сар кайӑклӑ ирсем,
Симӗс хирсем...
Хитре ҫеҫексем, шӑпҫӑк сассисем...
Ҫу пек ҫемҫе ҫу кунӗсем
Сӑпанийе канлӗх памарӗҫ,
Ун савнине асран йамарӗҫ.
Ҫуркуннехи кӑвак пӗлӗтре
Ҫӑлтӑрсем выҫарӗҫ пит хитре.
Анҫах ун ҫӑлтӑрӗ ҫук унта.
Унӑн ҫӗри ҫунаӑ ҫавӑнпа.
Ӑна ним памарӗ ҫуркунне...
Ун ҫеҫекӗ ҫуралҫӗ кӗркунне.

Питӗ йурлас килет ҫакӑ йурра,
Тем пек кӑмӑла кайаӑ вӑл мана.
Питӗ курас килет ҫун савнине,—
Сассипе аҫашлаӑ хӑлхана.

— Сӑпани, пайан кантура кай!
Санӑн савни унта пулмалла.
Унта вӑл токлат тумалла.
Ес унта, Сӑпани, каймалла.
Вӑл сана халӗ каллех унтан
Ӑсатса йарӗ тытса аллунтан.
Пит инҫе ан ҫӳре ес унтан?
— Сӑпани, кай пайан театтӑра!
Унта куратӑн ес вӑл маттура.
Унпа пӗрле ес те ҫӳрӗн...
Пӗр шухӑш пулмалла сирӗн.
— Сӑпани, ан кай пайан театтӑра!
Ан йер, хӗрӗм, вӑл маттура.
Вӑл ҫӑмӑлттайсене ан сыхлан,
Асту... вӗсене ан сӑхлан.
Вӗсемпе ес тем курӑн.
Асту, Сӑпани, лайӑх пурӑн.

Ак пӗрре
Савнӑ напоршҫӗкӗ ӑна,
Илсе кайаӑ хӑй патне хӑнана.
Вӗсем унта иккӗш ҫех ларнӑ.
Кантӑксене ҫаршав карнӑ.
Пӳлӗмре вут ҫути сӳннӗ.
Вӗсем вырӑн ҫине тӳнӗ.

Йурату питӗ хӗрӳ пулнӑ...
Ҫавӑнпа вӑл хыпар йулнӑ.

Вӑл каҫ уйӑх ҫӳлте пӗр ӗҫсӗр,
Вӗҫсӗр-хӗрсӗр ҫулпа ҫаврӑннӑ.
Вӑл каҫах Елексӗй ҫула тухса
Кашкӑр курса тарса таврӑннӑ.
Ҫав каҫах Кимай, йыт вӗрсен те,
Хӑйӗн тутлӑ ыйхинҫен вӑранман.
Ҫав тӗттӗм каҫхине вӑрӑ Шаккур
Унӑн кӑвак ӑйрине вӑрланӑ.
Ҫавӑ каҫах Сӑпани ҫухалнӑ...
Аппӑшӗ ҫурҫӗрҫен шыранӑ...
Ҫуртра пулнӑ Матви.
Пӗр студент. Пӗр пӗҫҫен.
Унта йӗнӗ сасӑ илтӗннӗ:
Матви... ҫунӑм савни... йар! тенӗ.

Уйӑх анса хӗвел те тухрӗ,
Сӑпани ҫине ӑшшӑн пӑхрӗ.
Сӑпани ҫапах ӗҫе каймарӗ.
— Йепле ҫын куҫне курнас, терӗ.

Сӑпани ҫырӑвӗ.

— «Килетӗп терӗн те, килместӗн.
Ман ҫӗре ҫуннине пӗлместӗн.
Тупа тӑва-тӑвах шантартӑн.
Халӗ ӗнтӗ, туссӑм, ма тартӑн?
Куҫҫуҫпе ҫырап ку ҫырӑва,
Калаҫас сӑмахсем пур санпа.
Питӗ кирлӗ ес ҫавӑнпа.
Ех, туссӑм... мӗншӗн писетӗн?..
  Кӗтетӗп?
Ком. салам... Сӑпани».

— Анҫах,
Пур пӗрех вӑл килмерӗ.
Ӑнтӑхнине асне илмерӗ.
Халӗ ӗнтӗ манӑн мӗн тӑвас?
Ӑҫта кайас? Ӑҫта пытанас?
Ҫук, ҫук... мӗншӗн халӗ вӑтанас?
Хӑвӑртрах ӗҫлеме тытӑнас.
  Пит хӑрушӑ кунсем сисӗнет:
Хӑй йуратса хӑйех сивӗнет.
— Мӗн курӗши пуҫӑм? Питӗ хӗн!..
Кун пек мӑшкӑл та пулӗ мӗн?

Сӑпани амӑш кӗпе ҫӗлет:
Ҫике-ҫике туртаӑ йӗппине.
Сӑпани йӑмӑкӗ вӑйӑ выҫаӑ...
Ай-йай, маттур!..
Сӑпани пекех пулаӑ.

Сӑпанипе уйӑх.

Уйӑх та пӗҫҫен,
Пирӗн Сӑпани те...
Таҫта ҫӳрет унӑн савни те.
Хӑйне ҫунтан савни, ҫун илес тет...
Ҫикет халӗ ҫӗлен сӑннипе.
Сӑпани халҫ пӗҫҫенех хуйхӑраӑ.
Нимӗн тума та ҫук; ҫун хӑраӑ.
  Йалан кулса тӑнӑ пысӑк куҫӗсем,
Йунлӑ куҫҫуҫпеле шывланаӑ.
Йун тымарсем тӑрӑх йунсем ҫупса,
Ҫӗре патне пырса капланаӑ.
Пиҫӗ тӑрӑх куҫҫуҫ йухса анса,
Пӑт-пӑт туса тумлаӑ ҫӗрҫине.
Ех, ку ҫамрӑклӑх... Ех, ку савнӑ тус!
Тӗнҫе мӑшкӑҫ тӑваӑ хӗрсене.
Ех, ес, ҫамрӑклӑх...
Ех, ӑссӑр камрӑҫлӑх!..
Ҫав тӗрлӗ кӗске пек туйӑнтӑн.
Каҫпала есӗ ҫеҫеке ларса,
Ирҫен тӑкӑннӑ пек ҫех пултӑн.

---

*) Напоршҫӗк—типокрафире саспаллисем пуҫтаракан.

Сӑпани.

Ех, ђӗрем...
Йепле утса ҫӳрем?
Ӑҫта кайса кӗрем?
Ђӗрем!..
Ҫун ес... Ҫун, ђӗрем!
Кун-ҫул санӑн ҫапла пулнӑ.
Есӗ ҫавӑ ытлашши кулнӑ.
Есӗ, тата ђунтан савап тени...
Атте пулмалли ӑҫта ӗнтӗ?
Ех, есӗ... ку вӗтӗ сан ӗҫӗ!
Ҫапла пулђӗи сан йуратни?
Ҫӗнӗ пурнӑҫ тӑватпӑр, тени.

Каҫран ҫуннӑ вутсем ирпе сӳнсен,
Каҫ пулсассӑн каллех ҫутӑлаҭ.
Сӑпани ђасах ађа ҫуратаҭ.
Хӑйӗн напоршђӗкне асӑнаҭ.
Акӑ ађа ваљђи кӗпе ҫӗлет:
Ђике-ђике илет йӗппине.
Хӑйне улталанӑ напоршђӗкне
Вӑрҫа-вӑрҫа туртаҭ ҫиппине.
Асту, Сӑпани! йӗппӗне ан хуҫ.
Йепле пулсан та тӳс. Кӑмӑлна уҫ!

Усал ҫил.

Урам тӑрӑх ҫил пӗр ӳсӗр ҫынпа
Ҫухӑрса ҫӳрет кунӗ-ҫӗрӗпе.
Канма та пӗлмест вӑл, лӑпланмасҭ те.
Ыйхи те ҫук, ӗҫкӗн хӗрӗвӗпе...
Авӑ ватӑ Тимук,
Ват супнӑ!
Ҫурђӗ умӗнђе пӗрмай йур хыраҭ...
Ӑшша пиҫсе, ҫӗлӗкне хывса хураҭ.
— Ку мӗн хаљ... Мӗнле пулђӗ ку хӗл?
Куҫ уҫма ҫук... пӗрмай ҫиллӗ тӑман.
Уйӑхпе пӗр лайӑх кун пулман.
Урампа ҫӳреме ҫул йулман.
Ҫиллӗм килет усӑсӑр ӗҫшӗн...
Хыра-хыра халран кайатӑп.
Хула ҫӗклейми пултӑм ӗнтӗ.
Пӗтӗм шӑммӑм-шаккӑм ыраҭаҭ.
Кавкас тӑвӗ пек хӳсе кайаҭ;
Куҫпа пӑхсан ђуна хӑраҭаҭ;
Кунӗ-кунӗпе йур купалаҭ.
Ват пуҫӑмпа тухап хырмашкӑн.
Хырас марђӗ, хапха уҫӑлмасҭ.
Урӑх ҫул ҫук, ниҫтан тухмашкӑн.
Еп купалап, ҫынсем таптаҫҫӗ.
— Мӗншӗн хыран, Тимук пиђђе? теҫҫӗ.
— Ҭфу! Ку, хаљхи ҫамрӑк-кӗрӗм.
Мӗн туса ҫӳреҫҫӗ пӗр ӗҫсӗр?
Терӗ те, вӑрӑм-вӑрӑм пусса,
Урам тӑрӑх карӗ хашкаса.

Шурӑм-пуҫпе урам хыракансем
Пурте ҫиле хытӑ вӑрҫаҫҫӗ.
Ҫунапала иккӗн урампала
Ђуптарса иртнине кураҫҫӗ.
Ҫавӑн ђухне пирӗн Сӑпанийе
Пуљнитсана илсе карӗҫӗ.
— Хайхи Сӑпанийе ађа тума
Илсе карӗҫ ӗнтӗ, терӗҫӗ.

— Ӑҫта ӗнтӗ есӗ,
Атте пулмалли ҫын?
Ҫаплаим ӗнтӗ сан йуратни?
— Ех, Сӑпани! Савнӑ комсомолккӑ!—
Сана ђунтан савап тенисем...
Икӗ аллупа хыт ыталаса
Ӑнтӑхнисем, тупа тунисем
Ӑҫта ӗнтӗ хаљ сан вӗсем?

Йурату вӗҫӗ.

Йун ӑшӗнђе выртакан Сӑпанийе
Вырӑн сарса майласа вырҭарђӗҫ.
Шур минтер ҫине пуҫне хуђӗҫ,
Карђӑксем умне пырса тӑђӗҫ.
Куҫ хӗррисем кӑн-кӑвак кӑвакарнӑ,
Тутисем ун хӑрӑм пек хуралнӑ.
Вилнӗ пек выртаҭ нимӗн ђӗнмесӗр,
Мӗнсем пулнине асне илмесӗр.
  Акӑ ӑна пӑртак ӑн кӗрет.
Тем пусса тӑнӑ пек туйӑнаҭ.
Ађа хурлӑхлӑ йӗнӗ саспа
Ђӗри панђе сулӑм йавӑнаҭ.
— Ах, ђимха,
Ађа макраҭ вӗт!
Кам ађиши вӑл?
Хӗрши, ывӑлши?
— Ывӑл, ывӑл!
Ашшӗн сухалӗнђен
Ҫакӑнаканни вӑл.
— Ытла хытӑ макраҭ,
Ђарасђӗ ӑна?
Мӗнле ђармаллаши?
Ех, ђӗрем!
Йепле тӑрса ҫӳрем?
Ђим халӗ,
Мӗншӗн ку капла—
Куҫ умсем тӗттӗм апла?

Ак вӑл хускалса йерипен тӑђӗ.
Вилнӗ ҫын тӑрса ларнӑ пек пулђӗ.
— Ех, сасси,
Ђуна кайса тивет,
Анне пулнине мӗн ҫитет?
Хӗрарӑмсен мӗн пур маттурлӑхӗ
Ађа амӑш пулсан тин сисӗнет.
Йепле хаљ ашшӗ ађинђен сивӗнет?
Ађа сасси ҫурт илемне кӳрет.
Ех, ун ашшӗ, ӑҫта кӑна ҫӳрет?
Мӗншӗн халӗ вӑл кунта килмест?
Ех, ӑна... хӑй ађине пӗлмест.

Акӑ тулта лапкан-лапкан
Ҫерҫи пуҫ пек йур ҫӑваҭ.
Ун ӗнтӗ хаљ хӗллехи пек
Сивӗ пулма хӑват ҫук.
Халӗ ӗнтӗ лӑп ҫил вӗрет,
Хӗл сиввине ҫӗмӗрет.
Ӑшӑ ҫилтен хӑранипе
Сивӗ йур та ирӗлет.
Ак хӑвӑртах йур айӗнђен
Сиксе тухӗ ҫу уйӑхӗ.
Сывлӑшра та, ҫӗр ҫинђе те
Йӑшӑлтатӗ ђӗр-ђун йӑхӗ.
Урамра
Ҫуркунне килессе пӗлмесӗр
Йӗрсе лараҭ Пҫи*) ывӑлӗ.
— Ан макӑр ҫука,
Аҭа ман пата!
Хӑна тӑвӑп ҫупа.
Тӗнђе вӑл питӗ илемлӗ йапала...
Сана епӗр пӑхӑпӑр йалпала.
Улталамасан, сийен тумасан,

*) Пҫи—кушак.

Вӑрламасассӑн пӗрле тӑрӑпӑр.

Анну таҫта кайнӑ... сана пӗлмест...
Аҫу вӑл сана асне те илмест.
Хурӑнташсем те хурӑн тӑрринђе—
Пирӗн патра пурӑнӑн ђӗрҫинђе.
Аҭа!
Вилмӗн халӗ епӗ пурринђе.
Йал вӗт ку—йалта ҫерҫи те вилмест.
Кунта ес никама та пӗлместӗн—
Ҫапах та, ађам, есӗ вилместӗн.
Ҫапла вӗт, шӑллӑм!
Сирӗн Пҫи халӑхсем
Ађасене пӑрахса хӑвараҫҫӗ.
Йытӑсем, кашкӑрсем, упасем,
Ҫынсем те ҫавӑн пек тӑваҫҫӗ.
  Ҫапах та хаљ пирӗн Пҫи халӑхсем,
Мӗн пулсан та ђӗрӗ ҫуралаҫҫӗ.
Ҫапла ҫынсем нумайӗшӗ
Хырӑмра ђухнех ҫухалаҫҫӗ.
Ађа ҫуралассинђен хӑраса
Йе пӑвса, йе им ӗҫсе вӗлереҫҫӗ,
Хулара ваттӑрсене те переҫҫӗ.
Йе хӑйсене хӑйсем пӗтереҫҫӗ.
— Аҭа, кайар!
Манӑн ҫамрӑк ђухне
Пҫи тусӑмсем нумайђђӗ.
Умӗсенђе сӗтпе хӑймађђӗ.
Есӗ те ҫапла тус пулӑн—
Ӑслӑ пулсан ӗмӗр тӑрӑн.

Ађа макраҭ,
Пӗтӗм ҫурта йан йараҭ.
Тин ҫуралнӑ ађа сасси...
Вӑйӑ мар ҫав ађа тӑвасси—
Тӗнђене пӗр ђун хутшӑнаҭ.
Амӑшӗ ҫумне йӑпшӑнаҭ.

Кам ађи вӑл?
Мӗншӗн вӑл йӗрет?
Ашшӗ ун ӑҫта ҫӳрет?
Ма курма килмест хаљ
Ӑна тунӑ ашшӗ?
Ех, мур ҫапашшӗ!
— Ашшӗ ун, тен, ӗмӗр килмӗ.
Ывлӗ ӑҫта тӑнине пӗлмӗ.
Ывӑлӗ ӳсӗ, маттур пулӗ,
Ашшӗ курсан—кӑмӑлӗ тулӗ.
Ах, ҫук!
Ашшӗсӗр вӑл канлӗ ӳсеймӗ.
Ашшӗ ђӗри курмасӑр тӳсеймӗ.

  Акӑ алӑка уҫса пӗр ҫын
Йерипен Сӑпани патне пыђӗ.
Ађи ҫине ђӑр! пӑхса илђӗ,
Куҫне аллипе хупласа тӑђӗ.
— Сӑпани, каҫар мана! тесе
Пуҫне Сӑпани ҫине хуђӗ.
  Килӗшрӗҫ вӗсем. Майлашрӗҫ ӗҫсем.
САКС-па пӗрлешрӗҫ пурнӑҫӗсем.
Ҫакӑ пулаҭ Сӑпанипе напоршђӗк
Йурату сӑввисен вӗҫӗсем.

Ретаксирен: «Ӳкӗнӗҫлӗ йурату» (Маххапет тевнессӗ) тӗрӗксен, уҫпексен, Крымри тутарсен ђӗлхипе те ҫапӑнса тухнӑ. Вулакансене тутарсен илемлӗ литтераттурин ҫитӗнӗвӗсемпе паллаштарас шутпа ӑна „Сунтал“ра ҫапса кӑларас терӗмӗр.

ТАВĂРĂП!

В. ПАЙМЕН.

ХĔВЕЛĔН вăрăмрах пайăркисем хăй курăнађђенех пĕлĕт çамкине килсе çулларĕç. Пĕлĕђĕ те вăтанса, те хĕпĕртесе çĕр çумĕнђен тўпенелле хĕрелсе кайрĕ. Ирхи усă сывлăм кăмăла савăнăç куççулĕ тултарђĕ. Çĕрĕн хĕвелтен хăраса тăракан сулхăмĕ çара ура тĕпне кăтăклаť.

Епĕ сывлăша çавăраймасăр, йĕвене пуç тавра çавăрса ту хыçнелле сиккелесе ђупатăп. Çул хĕрĕнђи ĕнер шăтнă курăксем сывлăм пĕрђисемпе йăлтăртатса манран кулса йулаççĕ.

Майăн пĕрремĕшĕ. Епĕ ђасрах ту хыçне çитсе, лашана тупса таврăнасшăн. Май уйавне тума хатĕрленсе пĕтменђђĕха. Ђупнă çĕртех асра шухăш çавăркаланса илет. Йалавĕ çине пуквăсене лартса пĕтерменђђĕ. „Сывă пултăр пĕтĕм тĕнђ ..“ тесе çех çырнăха.

Ту çине хăпарса çитсен, ту хыçĕнђе, йешерекен вăрман варĕнђе çывăрнă хĕвел, ал-урисене ђăскаласа, анаслакаласа, мана ыталаса илђĕ. Çакăнта май илемне, май хăватне, унăн тĕнђери пролеттарине вăратмаллăх вăй пуррине тата хытăрах ĕненнĕ пек туйăнђĕ.

Аша май илемĕ тулса ларнипе, малалла утаймасăр, çул хĕрĕнђен пăрăнса йешĕл курăк çине ђăсăлса выртрăм. Пуç ахаљ, пушшăн выртађђен шухăша кайрĕ. Май. Пирĕн савăнăçлă. Ытти çĕрте апла мар теççĕ. Унта капитал, кунта вăл çук. Пурте ирĕклĕ савăнса иртерме пултараççĕ майăн пĕрремĕшне. Мĕншĕнха епĕ те майа савăнса иртерме пултарап. Мĕн панă епĕ çак ирĕклĕ хĕрлĕ майшăн?.. Мĕн çухатнă?..

---

8 сехетре шкул патне пухăнтăмăр. Ман хĕрлĕ йалав çилпе ђўхенсе кукăр-макăр пуквисене вулаттармасť. Пурте пухăнса çитсен кўршĕ йала утрăмăр. Вĕсемпе пĕрлешсе арман патнелле кайма тапраннăђђĕ, ĕçлекенсем пире хирĕç тухнă та. Епĕ ирхине шухăшласа выртнă çĕрте, ту çинђе, ђарăнса, хире-хирĕç сăмахсем каласа пĕрлешрĕмĕр.

Йал тăрăх çўресе пĕтерсен киремет çăлĕ патĕнђе, йешĕл курăк çинђе ђей ĕçмелле турăмăр.

Ђей ĕçнĕ çĕре пĕр вăрçăран таврăннă çын пырса тăђĕ. Ĕçлекенсем унран фронтри ĕçсем çинђен ыйта пуçларĕç. Вăл вăрçă çинђен каланă ђух Урал фронтне аса илђĕ. Епĕ ђей ĕçсе пĕтерсен ăна айаккалла ђĕнсе ыйтрăм.

— Ес, Урал фронтĕнђе пулнă терĕн, унта ман пиђђене тĕл пулмани?

— Камђђĕха сан пиђу?

— Ара, пĕлместĕним? Прукка.

— Есĕ Пруккан шăлнĕи, терĕ те вăл, ун сасси темскертен хăранă пек кăшт хуçăлђĕ.

— Епĕр унран пĕлтĕр çуркуннеренпех пĕр хут та илмен,— терĕм епĕ. Ђĕре темĕскер сисе пуçланипе епĕ пысăкланнă куçсемпе ун çине пăхрăм. Ђикĕнсе сивĕ шыва ђăмнă пек ыйтрăм:

— Вилнĕим вăл?

— Ђимха,—терĕ вăл. Унтан малалла утса киремет çăлĕ тараси çине ларђĕ. -- Итле, сан ун çинђен пĕлес пулаť, вилнипе вилменнине курăн. Унтан кĕпе тўммисене вĕçерсе киремет таса шывĕ çине пуçне ђиксе илђĕ те кала пуçларĕ.

— Пăслăкра епĕр пĕр касармăра выртрăмăр, пĕр полккăрахђђĕ. Епĕ 2-мĕш паттаљйонра, вăл 3-мĕш комунислă паттаљйонрађђĕ. Пĕрне пĕри ђас-ђасах куркалаттăмăр. Аван ађађђĕ Прукки. Унран лайăх йулташ курман епĕ.

— Пăслăкра сахал тăтăмăр. Ђаппайĕва Колђак фронтне куçарсан хусахсем харсăрланса пирĕн уйес патне çите пуçларĕç. Пире çавсене хирĕç ăсатрĕç. 3-мĕш паттаљйонра пурте çамрăкскерсем. Вăрçă ĕçне пĕрре те вĕренмен. Икĕ кунтан Каршшĕн йалне çитрĕмĕр. Каршшĕнтан 30 çухрăмра хусахсем, теççĕ.

— Каршшĕнта пĕр-ик кун выртмалла пулђĕ. Прукка йалти çамрăксен сойусне шыраса тупрĕ те, тепĕр кунне пĕрле çпектаккăљ лартса кăтартрĕç. Çпектаккăљ хыççăнах, 12 сехетре ун ђассовой пулмалла пулђĕ. Сивĕ, пăрлă çăмăр çунă пулнă. Вăл шинелсĕрех шăнса, 2 сехет ђĕтресе тăнă. Ирхине пытăм ун патне, ђирлĕ выртаť.

— Тата ик кунтан пире Саплĕн йалне куçарђĕç. Йала каçпа çитрĕмĕр. Прукка ђирлесе тăраканскер йала тухмарĕ. Каçранах выртрĕ. Епĕ те ун патне кайса калаçтаркаласа кăшт лартăм та, хваттере таврăнса выртрăм.

— Çур çĕр çитнĕ çĕре вăранатăп—урам пăшал сассипе йанраса тăраť. Килкартине ним пĕлмесĕрех ђупса тухрăм. Урлăпирлĕ пуљăсем нăйласа иртеççĕ. Урамра кăшкăрашу. Хыçалтан тухса Прукка хваттерĕ йеннелле ђупрăм. Хыçалтанах пырса кĕтĕм. Килкартинђе 3 хусахпа 2 хĕрли тытăçнă. Еп пырса çитнĕ çĕре Прукка та пўртрен сиксе тухрĕ. Вара тăваттăн пулса виç хусаха çĕнтертĕмĕр. Урамра туллийех хусах. Мĕн тăвас? Пурте хыçала тухса Каршшĕн çулĕ йеннелле ђупрăмăр. Йал вĕçĕнђе хусахсем хирĕç килсе тухаççĕ тесе хăранăђђĕ. Ђупса çитрĕмĕр, унта пĕр аллă çын пуçтараннă, пирĕн хыçран татах килеççĕ. Хăвăрт пĕр комантир хушнипе Каршшĕн çулĕпе ђупрăмăр. Пĕр çухрăмра пулĕ Ђикан шывĕ йухса вырťаť. Çавăн урлă каçса хăтăлас тетпĕр. Çите пуçланă ђух хыçалтан хусахсем хăвалаççĕ тени илтĕнђĕ. Хашкаса ђупса çитрĕмĕр. Пĕђĕк çырма, пысăк, шарласа йухакан шыв пулса тăнă. Саплĕн çўл йенђе арман пурђђĕ. Çав арман пĕвине татса йанă хусахсем. Ишме йăвăр пулмалла. Нумай шухăшламасăр, епĕ пăшала ыватрăм та шинеле хывса пăрахса ђăмрăм шыва. Çаврăнса пăхрăм, Прукка шинелĕ, винтовкки мĕнĕпе шыва сикнĕ. Нумайăшĕ ман пекех, нимсĕрех йухăмпа кĕрешеççĕ. Хăшĕсем Прукка пек пăшалсемпе, шинелсемпе. Вĕсене йăвăр. Ђас ăнтăха пуçларĕç. Хăшĕ-хăшĕ шыв майăн йухкаларĕç. Прукка та шыва кайађђĕ пулĕ, пĕр комантирăн лаши хўринђен тытса хăтăлђĕ. Ак леш хĕрне çитсе шывран тухакансем пулђĕç Анђах... шуйттан хусахсем леш йенне помпăсем йарăнтара пуçланă. Тухни пĕри ђикĕне-ђикĕне анаť. Епĕр çитеђђен пулемеђĕ шатлаттара пуçларĕ. Куратпăр шывран тухнă çĕрте вилĕм кĕтсе ларнине, çапах та тапăнатпăр малалла. Ак Прукка çитрĕ, тухаť шывран, епĕ те ĕселенсе тухатăп... Ђупрăмăр. Прукка ман çине çавăрăнса пăхрĕ... çав вăхăтрах ђĕре тĕпĕнђен такам хыттăн силлерĕ... Ђикĕнтĕм малалла...

— Темле пулнă вăл каç. Саплĕна çитсен комантир: — «Кунта хаљ лăпкă, хусахсем инçетре“, тенĕ. Раçветкă та йаман, патруљсем те кăларман. Темме тата 3-мĕш паттаљйона пĕр кунта салтак ĕçне вĕрентмесĕрех вăрçа ăсатмалла пулнă...

— Ђикĕннĕ майăн, мана такам çавăрса тытрĕ те малалла сĕтĕре пуçларĕ. Вăйа пуçтарса ура çине лайăхрах тăтăм та... ђĕре савăнђĕ. Прукка, хăйĕн те вăйĕ пĕтнĕ пулсан та, мана сĕтĕре пуçланă. Хăва тĕмисем патне çитнĕ çĕрте таçтан хусах йулануђĕсем сиксе тухса пире хупăрласа илђĕç. Унтан пурне те плена илсе арман витине кайса хупрĕç. Витере ларнă ђух Прукка питрех те салхуђђĕ.

— Епĕ сисеп,—терĕ вăл мана,—кунтан ђĕрĕ таврăнайас çук, анђах есĕ хăтăлассăн туйăнаť. Хăтăлсан асту: хытă тăр совет влаçĕшĕн... Çур сехетрен пире хуса кăларђĕç. Вăрманти тĕттĕм хуралнă пĕлĕтсем йеннелле туртăннă. Хĕвел тухăç пĕлĕтне вут хыпнă. Прукка çав йеннелле пăхса йерипе каларĕ:

— Куратни, ĕненетни? Епĕ саншăн пайан хĕвел тухасса ĕненетĕп! Саншăн çеç мар, пĕтĕм тĕнђешĕн тухĕ пайанхи хĕвел, пĕтĕм пĕлĕте хĕретĕ, пĕтĕм тĕнђене çунтарĕ...

— Çамрăк хусах офитсерĕ нухайккăпа ђарђĕ Пруккан сăмахĕсене...

— Арман хыçĕнђе пире пĕр рет туса тăратрĕç. Вăрăм усиллĕ офитсер командă пађĕ.

— „Комуниссем, антихриссем, топроволтсăсем 3 утăм мала... марш!“

— Прукка урисене хыттăн пусса тухса тăђĕ. Ун хыççăн тата тăваттăн, кăшт ђарăнса тăрса тухрĕç. Пиллĕкĕшне те айаккалла илсе карĕç... Пĕр минутран Пруккан çамрăк вăйлă сасси вăрмана çурђĕ.

— Перĕр! Йулашки сывлăшăрпа сывласа йулăр... Сирĕн кунăрсем шутлă... сирĕн ĕç пĕтнĕ. Сывă пултăр...

— Сасартăк пăшал сасси Пруккан сăмахĕсене татрĕ...

— Салп хыççăнах пирĕн таврари хусахсем тапăнђĕç арман хыçнелле... Вăрман айаккинђен хĕрлисен утлă çарĕ килсе тухрĕ... Ђĕре çурăлас пек шаккаса ыватрĕ мана вăрман йеннелле... Ђĕре таталђĕ... Пиллĕкĕшне хусахсем персе ĕлкĕрнĕ. Прукка сылтăм алли çинђе çĕкленсе выртаť. Мана курсан сăнĕ ђĕрĕлђĕ... Куçĕсем тĕсленђĕç.

— „Кала Вађука... ўстĕр, пољшевик пултăр... Тавăртăр...“ Унтан анасланă пек ђăсăлса илђĕ... Хĕвел хĕрри çĕр айĕнђен килсе тухса Пруккан питне ађашларĕ. Çăварĕ кăшт уçăлса йерипе „ĕненет-е-еп“ терĕ... Унтан куçĕсем тĕксĕмленсе питне сулхăмлатрĕç те...

Йулашки сăмахсем вырăнне салтакăн икĕ куçĕнђен икĕ тумлам тăтăлса киремет шывне тăварларĕç.

Епĕ çăл вăлашки çинђен кăшт çĕкленсе йерипе—„çитĕ“, терĕм.

Нумайђђен пĕр сăмах та ђĕнмесĕр лартăмăр. Унтан вăл кăмăлне хытарса пуçне çĕклерĕ те:

— „Унђух майăн 31-мĕшĕђђĕ, пайан майăн 1-мĕшĕ“, терĕ.

Епĕ макăрмарăм. Йун ђĕререн пуça, пуçран ђĕрене тапса вĕресе кайрĕ. Ăшран пĕр сăмах вĕретсе кăларђĕ. . Тавăрăп.

ӐСЛӐЛӐХ—ӖҪХАЛӐХНЕ.

Патша вӑхӑтӗнђе ӗҫхалӑх ађисем аслӑ шкулсене кӗрсе вӗренесси ҫинђен тӗлӗкре те тӗлленмен. Аслӑ шкулсене (универҫситтет, инҫтиттут т. ыт. те) ун ђухне кимнаҫи йе туховнӑй (пупсен) ҫеминарийӗсене йе ытти ҫавӑн пек ђаплӑ ҫынсен ађисем вӗренекен шкулсенђен вӗренсе тухнисене анђах илнӗ. Патша правиттӗлстви ӗҫлекенсемпе хресђенсен ађисем аслӑ шкулсене кӗресрен питӗ сыхланнӑ. Пӗр патша министӑрӗ: „Вырӑс патшин правиттӗлстви кухharккӑ ађисене нихҫан тя универҫситтетсене кӗме ирӗк парас ҫук“, тесе те каланӑ. „Кухharккӑ ађисем“ тесе вӗсем ӗҫлекенсемпе хресђенсен ађисене каланӑ.

Совет влаҫӗ ӗҫлекенсемпе хресђенсемшӗн аслӑ шкул алӑкне ђарах уҫса йађӗ. Анђах унта кӗрес пулсан, нумай пӗлни кирлӗ. Ӗҫлекенсемпе хресђенсем ӗлӗк вӗренме пултарайман. Ҫавӑнпа Совет влаҫӗ вӗсен ваљђи йури ӗҫлекенсен факкуљттеђӗсем тенӗ шкулсем уҫса пађӗ. Ӗҫлекенсен факкуљттеђӗсенђе хапрӑк-савӑтсенђи ӗҫлекенсемпе йалтан сухапуҫ патӗнђен килнӗ хресђенсем вӗренеҫҫӗ.

Ӗҫлекенсен факкуљттеђӗсем (кӗскен каласан, рапфаксем) умӗнђе тӑракан сатађ вӑл — ҫитӗннӗ ӗҫлекенсемпе ђухӑн хресђенсене кӗске вӑхӑтрах аслӑ шкула кӗме хатӗрлесси пулса тӑрат̆.

Ђи пирвайхи рапфак Мускавра, вунӑ ҫул кайалла—1919-мӗш ҫулта февралӗн 2-мӗшӗнђе уҫӑлнӑ. Хаљђи вӑхӑтра пирӗн Совет Сойусӗнђе рапфаксен шуђӗ 70-рен те иртет. Вунӑ ҫул хушшинђе рапфаксенђен 50.000 ҫын ытла вӗренсе тухнӑ. Кашни ҫулах рапфаксенђен 8.000 ҫын ытла вӗренсе тухса пыраҫҫӗ.

Рапфаксене уҫнӑ кун—пролеттарилле куљттурӑн уйавлӑ кунӗ пулмалла.

ЂӐВАШ РАПФАКӖ.

Рапфак сакӑр ҫул тултарнӑ майӗпе С. ЛАСТ-Н аса илнисем.

ПАЙАН теккапӗрӗн 24-мӗшӗнђе каҫ 5 сехетре Шупашкарта Ђӑвашсен рапфакӗ уҫӑлмалла. Мӗн тӗрлӗ савӑнӑҫ, мӗн тӗрлӗ хӗпӗртӳ! Пайанхи кун ђӑваш ӗҫхалӑхӗ Окт̆апӗр парнине уҫса, тивӗҫлӗ ђӑваш халӑхне унпа усӑ курма ирӗк парат̆.

— Ну, Ҫтаппан, профессӑр пулӑн, вӗрен, тӑрӑш, сире ваљђи науккӑн ҫӑтмах алӑкӗ уҫӑлат̆ пайантан вара. Айтаха, ђӑваш рапфакне уҫма кайар,—терӗ мана Йуман Мӗтрийӗ. Ун ђух вӑл Ђӑваш рапфакӗ уҫас пирки орканисатсиленӗ комиҫҫире ђленра тӑрат̆ђӗ.

Уйӑх ҫути кӑмӑллӑ ҫутатат̆. Ҫӑлтӑрӗсем пӗђӗкҫеҫ пулсан та уйӑхпа ӑмӑртмалла пӗринђен пӗри ытларах ҫутатасшӑн тавлашнӑ пек, пӗр ҫуталса пӗр сӳннӗ пек пулса хӗллехи каҫ илемне кӳреҫҫӗ. Ҫав каҫ илемӗ, савӑнӑҫ ман пуҫран ђасах тухас ҫук.

Акӑ килсе ҫитрӗмӗр икӗ хутлӑ пысӑк ҫурта. Ӗлӗк патша ђух ку ҫуртра пупсене калӑпласа кӑларнӑ, теҫҫӗ; ҫавӑнпа та шкулне хирӗҫех пысӑк ђиркӳ пур*). Ҫак каҫран вара ку ҫуртра ђӑваш ӗҫхалӑхӗн ађисем науккӑ ҫулӗпе утма вӗренмелле.

Ҫак каҫран вара ҫӗнӗ Ђӑваш рапфакӗнђе улађа йе шурӑ кӗпеллӗ, ҫӑпаталлӑ ђӑваш ҫамрӑкӗсем хӑйсен ђеђен сассисемпе пысӑк ҫурта йанӑратса ђуна савӑнтара пуҫларӗҫ.

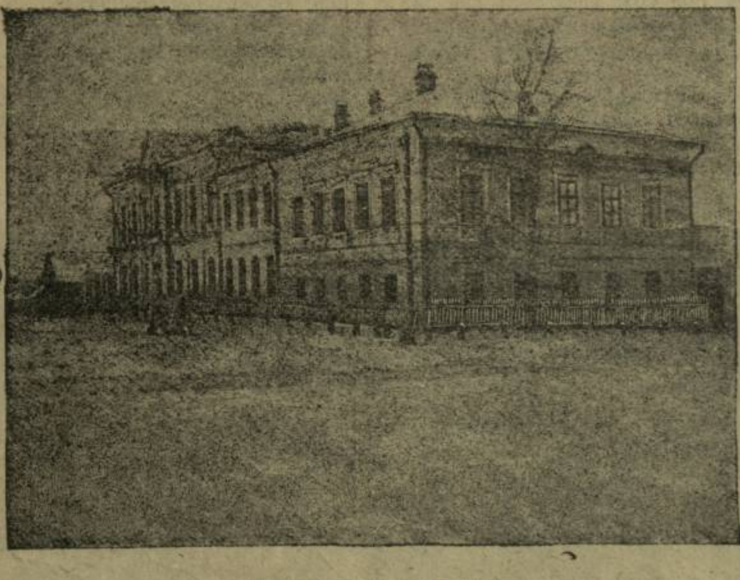

Ђӑваш рапфакӗн ҫурђӗ.

Рапфак уҫӑлсан малтанхи вӑхӑтра вӗренӳ ӗҫӗ хаљђи пек ҫирӗп план тӑрӑх пулса пыраймасђӗ. Рапфак штатӗнђе хӑйӗн вӗрентекенсем ҫук пирки, вӗрентекенсем ытти шкулсенђен анђах пырађђӗҫ, ҫавӑнпа та вӗсем хӑйсен вӑйӗсене рапфака кирлӗ таранах параймасђӗҫ. Ҫитменнине Мускавран килсе тӑракан хутсем ђас-ђасах сехӗрлентеређђӗҫ пире. Икӗ хутђен „Ђӑваш оплӑҫӗн хуҫалӑхӗ нађар, промышлӗннӑҫ ҫук, ӗҫлекенсем ҫук, ҫавӑнпа ӗҫлекенсен факкуљттеђӗ тенӗ шкул уҫма кирлех мар, ђӑваш рапфакне хупас“, тенӗ хыпарсем килсе перӗнђӗҫ пирӗн хӑлхасене; ҫак хыпарсем килкеленӗ вӑхӑтра ђӑваш рапфакӗ йулассӑн туйӑнмастђӗ. Анђах хӑрушӑ хыпар вӑхӑђӗсем иртрӗҫ ҫапах. Ђӑваш оплӑҫӗн пуҫӗнђе ӗҫлекен йулташсем тӑрӑшнипе, Мускавӗ те ђӑвашсене ӗмӗтрен татас мар тенипе, ђӑваш рапфакӗ пурнӑҫа кӗрсе йулђех.

Апат-ҫимӗҫпе тумтир пирки вӗренекенсем ытла та нађарђђӗ малтанхи ҫулсенђе. Хаљђи стутентсем тӑван килӗнђе ҫийеймен апатпа, йалта курайман тумтирпе пурнаҫҫӗ. Сакӑр ҫул кайалла ³/4 кӗренке ҫӑкӑр та, кӑмӑл ыйтнӑ таран шыв ӗҫ; кӑвак йӗмпе ҫӑпата ҫӗтӗлсен, килтен ыйтса илме пулат̆ђӗ (килте пуррин), тӑлӑх-турат, патракӗ ӳте ҫутатса ҫӳрекенсем те пурђђӗ. Опшђешитти тенинђе, икшерӗн пӗр вырӑнта выртса тӑмаллађђӗ, електритсӑ ҫутине ђӑваш стутенђӗ урамра анђах курма пултарнӑ. Анђах пирӗн пурнӑҫ ҫапла йӑвӑр пулсан та — коллективлӑ пурнӑҫ ӳкӗнме ирӗк памастђӗ. Халиђђен пирӗн хӑлхана кӗмен науккӑ хыпарӗсем тӑн пара пуҫласан, парттипе комсомол кирлӗ таран ӗҫлеме пуҫласан, пирӗн хушӑри йулташлӑх ҫыхӑнӑвӗ тата ытларах ҫирӗпленђӗ.

Рапфак уҫӑлсан 3-мӗш уйӑхра стутентсен вӑйӗпе шурнал кӑларма пуҫларӑмӑр, ђӗрӗ хаҫатсем те ђасђасах тухса тӑрађђӗҫ.

Ђӑваш стутенђӗсем вӗренӳпе коллективлӑ пурнӑҫа ҫирӗплетессипе пӗрлех тӑван ђӑваш йалӗсене те мансах тӑмастђӗҫ. Вӑй ҫитнӗ таран – вӗреннӗ хушӑрах, йалсене кайса тӗрлӗрен токлатсем туса, ҫпектаккӑљсем лартса стутентсен хорӗпе хамӑр халӑха савӑнтараттӑмӑрђђӗ. Йалти халӑхпа ҫамрӑк ђӑваш рапфакӗн ҫыхӑнӑвӗ темрен те хаклӑ тӑни каламасӑрах паллӑ.

*) Ђӑваш рапфакӗ хаљђи совпартшкул ҫуртӗнђе уҫӑлнӑ.

Сакӑр ҫул тултарнӑ ђӑваш ӗҫ ҫамрӑкӗсен вӗренӳ вуђахӗ — Ђӑваш рапфакӗ сывӑ пултӑр!

Самарти ђăваш шкулĕ 6 çул тултарнă майĕпе.

САМАР респуплĕк тулашĕнђе. Ĕлĕкхи Самар кĕпĕрниниђе ђăвашсем Ђĕмпĕртинђен 3 хут ытла пулнă. Çапах та 22-мĕш çула çитиђђен Самар кĕпĕрнинђе пĕр вăтам шкул йађĕ те пулман. Пĕр ђăваш ађи те малалла вĕренме пултарайман. Ĕлĕк те ђăвашсем хушшине сарăла пуçланă пупсем, уђитлĕсем хушшинђе Самар ђăвашне шыраса тупаймăттăн. Самар Ђĕмпĕре çывăх пулсан та, шкулăн тĕттĕм йеннелле тăрса йулнă.

19-мĕш çула çитеђђен Самарта пĕр ђăваш орканисатсийĕ те пулман. Кĕпĕрнере 120.000 ђăваш, 150 ђăваш йалĕ пулнă. 120.000 çынна револ̧утси çил-тăвăлĕ тулланă вăхăтра пĕр йертсе пыракан орканисатсисĕр хăварма йураманнине сисекенсем пулнă пулмалла.

1919-мĕш çулта нойапĕрĕн 18-мĕшĕнђе, кĕпĕрнери тытăм пайĕ çумĕнђе ђăваш уйрăмĕ уçăлаť. Теккапĕрĕн 4-мĕшĕнђе комуниссен парттин кĕпкомĕ тата кĕпĕрнери çутĕç уйрăмĕ çумĕнђе çексисем уçăлаççĕ.

Кĕпĕрнери ђăвашсем çак орканисатсисем çинђен илтсен йăшăлтатма тытăнаççĕ. Самарта ђăн-ђăн ђăвашсемех ĕçлеме пуçланă хыпар тĕрлĕ майпа халăх хушшине сарăлаť. Ĕçлекенсем хăйсем кĕпĕрне тăрăх çӳрени ку ĕçе питĕ пулăшаť. Пирĕн йалтан пĕр хĕрлĕ салтак арăмне, хуђамăшĕ кăмăшка вĕретнĕшĕн Пăслăка илсе кайса, тĕрмене хупса хунă. Хĕрарăмĕ, вырăсла пĕлменскер, хăй хутне пĕр сăмах та калама пултарайман. Тĕрме кантăкĕ умĕнђен иртсе пынă ђух, Самартан ĕçпе килнĕ ђăваш çексисене уçакан И. В. Соловйов тĕрмен решотки витĕр ђăваш хĕрарăм кĕпине курах кайнă. Вара 6 уйăх ларас хĕрарăма сут уйрăмĕсене ăнлантаркаласа тĕрмерен кăларса йараť. Кун хыççăн И. В. Соловйова та, Самарта ђăваш çексийĕсем пуррине те труках пĕтĕм уйес пĕле пуçларĕ.

Самар хулинђи ђăвашсем тата хытăрах йăшăлтатаççĕ. Вĕсем вăл вăхăтра хулара ђылайăнах пухăнаççĕ. Рапођђисем, хĕрлĕ салтаксем — пурте ђăваш йатне илтсен пĕр çĕрелле туртăна пуçлаççĕ. 20-мĕш çулта, феврал̧те ђăваш клупĕ уçăлаť.

Октăпĕрте ђăвашсен политтĕк шкулĕ уçăлаť. Унта клуп тавра пухăннă хĕрлĕ салтаксем кĕреççĕ. Шкул вăйлах ĕçлеймест, анђах практĕка кайакан, темопилисатсипе киле таврăнакан курсантсем урлă, çывракан ђăваш йалĕсене аванах пăтраткалама пуçлаť.

Хăрушă, кашкăрланнă 21-мĕш çул урлă каçкаласа çак шкул 22-мĕш çула çитсе перĕнет. 22-мĕш çулта вăл шкултан ђăвашсен совпартшкулĕ туса хураççĕ. Кайран вăл вырăс совпартшкулĕпе пĕрлешсе пĕтет.

Çав çулах, Соловйов йулташ, тĕрлĕ çĕрте, тĕрлĕ майпа ђăвашсем вал̧ђи 2 сыпăклă шкул уçас тĕлĕшпе ĕçлеме тытăнаť. Ăна ђăрмантаракансем нумай пулаççĕ. „Кам ђăвашсене вырăс шкулне кĕме ђăрмантараť“, теççĕ.

Кĕпĕçтăвкомсенђе темиçе хут шкул ыйтăвне ларткаласан, 1922-мĕш çулта, нойапĕрĕн 8-мĕшĕнђе шкула уçма ирĕк параççĕ. Çав кунтанах Соловйов кĕпĕрне тăрăх хутсем салатаť. Теккапĕрте пĕр 10—15 ађа пухăнаť. Йанварте пĕр 30 ађана çитереççĕ. Йанвар уйăхĕ вĕçĕнђе йĕркеллех вĕренме тытăнаççĕ.

Пирвайхи çул вĕренес текен ађасене Самаралла туртăнтарса, ђăвашсене пăлхатса хăварђĕ. 2-мĕш çул вара пурте Самара тапăнаççĕ. Тӳрех 4 круппă уçса 120 ађа пухма май килет. 9-мĕш круппа 2 сыпăклă шкулсенђе, ĕлĕк „второкласни“ сенђе вĕренкелесе уђитле тухкаланисем пухăнаççĕ.

3-мĕш çул пур 5 круппи те уçăлаť. Ђăвашсем Самар шкулне пĕвесе лартма пикенеççĕ. Ахал̧тен мар-тăр пĕр меморантумра: „Кĕпĕрнери çутĕç уйрăмĕ нойапĕрĕн 6-мĕшĕнђе тухнă приккас урлă мана (шкулăн пуçлăхне) шкула ытла тултарса йанăшăн выкăвăр панă. Çапла çав. Ђăваш ађисем вăранђĕç. Килес çул вĕсем тата ытларах пулĕç. Шкултан хăваласа кăларса килĕсене кайалла йама пултараймăн...“, тесе çырнă.

Çаксенђен ђăваш шкулĕ ђăн-ђăнах пысăк ĕç тума пуçланине куратпăр. Шкул çумĕнђе иттернат уçни ђухăн ађисене суйласа кӳртме питĕ пулăшрĕ.

Шкулта халĕ 5 круппăра 160 ађа вĕренет. 200 çитерме май пур, анђах çурт çукки аптратса тăраť. Çурт пĕђĕккипе кăçал аран-аран кăпинетсем уçăлкаларĕç.

Ултă çул хушшинђе шкула 480 ађа кĕнĕ. 9-мĕш круппăран лайăх вĕренсе 84 ађа тухнă. Вĕренсе тухнисенђен 45-ĕшĕ малалла вĕренме аслă шкулсене кĕнĕ, 29-ĕшĕ йалта, уђитлĕре ĕçлеççĕ, 10-ĕшĕ ытти ĕçсенђе. Ĕлĕкхи вĕренекенсенђен иккĕшĕ хал̧ çак шкултах хăйсем вĕрентеççĕ.

Çак ултă çул хушшинђе пирĕн шкул çеç ӳсмест. Тата çĕнĕрен шкулсем уçăлаççĕ. Халĕ пирĕн оплăçре 160.000 ђăваш.

Мĕн пурĕ 9 ђăваш шкулĕ. 2 сыпăклă шкул пĕрре, 5 ХÇШ, Пăрăсланти петтехниккум çумĕнђи ђăваш уйрăмĕ, совпартшкулпа рапфак çумĕнђи уйрăмсем. Мĕн пурĕ пĕр хĕлте ђăваш шкулĕсенђе (22-мĕш çулхи 30 ађа вырăнне) 1.000 ђăваш ађи вĕренет (Ул̧йанăвскри ђăваш техниккумĕсемсĕр пуçне). Ку ĕç ултă çул хушшинђе пулнă. Анђах шкулĕсенђен хытăрах ђăваш ĕçхалăхĕн вĕренес ыйтăвĕ ӳссе пыраť. Кăçал пирĕн шкула 5-мĕш круппа кĕрес текенсем (40 вырăнне) 280 сайавлени панă. 240-ĕшĕ вырнаçаймасăр йулђĕç.

Пурнăç малалла тапнăçемĕн ђăваш ĕçхалăхĕн йунĕ пĕр ђĕререн тухакан тапăпа тапăнса пыраť. Ђăваш ăсталăхĕ ӳсет, сарăлаť. Вăратаť тĕрлĕ йенђен пусмăрланнă ђăваш ĕçхалăхне. Ђăваш та пĕр, пысăк, вĕри ђĕре тапнине сисет. Ђĕри — пур ĕçлекен халăха ирĕклĕ çулпа йертсе пыракан комуниссен парттийĕ.

В. ПАЙМЕН.

Самарти ђăваш шкулĕнђе вĕренекенсемпе вĕрентекенсем.

А. Ç. ÇЕРАФИМОВИЂ.

(Çурални 65 çул, литтераттурă ĕçне пуçлани 40 çул çитнĕ май).

Çерафимовиђ 40 çул хушши ĕçхалăхĕпе пĕр утăмпа пырса унăн çывăх тусĕ пулса тăрат̆. 30 çула йахăн сĕмсĕр Микулай патшан политсиллĕ решимне хирĕç, кăпиталисăмăн ирсĕр çиçтемине хирĕç кĕрешет, çав кĕрешӳре вăл хăй те ђылай урлăхсем курат̆. 30 çула йахăн вăл капиталисăм пусмăрĕнђе пурăнакан ĕçлекенсен класне хăйне клас тĕлĕшĕнђен ăнланма, хăй пуçтăнне йĕркелеме пулăшса пырат̆. Ĕçлекенсен класĕ влаçа хăй аллине илсен вăл пĕр иккĕленмесĕр хăйĕн мĕн пур вăйне унăн аллине парат̆, унпа пĕрле хастарлă ĕçлеме тытăнат̆. Паллах, Çерафимовиђăн çак ĕçĕсене кура, ĕçхалăхĕ хушшинђе унăн „тусĕсем, йулташĕсем, пĕлĕшĕсем“ пурри, вĕсем унăн 40 çулхи ĕçне ђыслама шухăшлани пĕрре те тивĕççĕр ĕç мар. Çерафимовиђ тусĕ—пĕтĕм ĕçхалăхĕ, Вăл ăна хисеплет, вăл ăна хăйĕн ђи паллă писсаттĕлĕсенђен пĕри тесе шутлат̆.

* * *

Хăйĕн пурнăçĕ çинђен Çарафимовиђ çапла каласа парат̆: „Епĕ 1863-мĕш çулта вĕçĕхĕррисĕр çеçен хирсенђе, Тон шывĕ хĕренђе сарăлса ларакан Анатри Кармайар стантсăра çуралнă. Атте ђухăна йулнă касак çемйинђе ӳснĕ, ăна амăшĕ 16-рах çар полккине панă. Атте епĕ 12 çула çитсен вилђĕ. Епĕр вăл вăхăтра Уçт-Метвешитскинђе пурăнтăмăр. Атте вилсен пирĕн çемйе питĕ ђухăна кĕрсе ӳкрĕ. Анне ђаххутка кайрĕ, шăллăм та ђаххуткăпах вилђĕ. Кимнаçире 3-мĕш класра вĕреннĕ ђухнех епĕ аннене пулăшма пуçларăм.

Ăспуç çитĕнес тĕлĕшрен кимнаçире вĕреннĕ вăхăта ђи паллă вăхăт тесе шутлатăп. Реаксиллĕ уђитлĕсем хăйсен ĕçĕпе вĕренекен ађасене шкултан та, шкулпа çыхăнса тăракан ытти йенсенђен те (ђиркӳрен П.) пистеређђĕç. Политсиллĕ шкул пирĕн çинђе пуслăх пекех йăвăр выртађђĕ. Пире ирĕксĕр ђиркĕве илсе кайађђĕç, епĕр ђӳређерен вăрттăн тухса, Тон шывĕ урлă тарса, çеçен хирсенђе, улăхсенђе пытанса çӳреттĕмĕр“.

1883-мĕш çулта Çерафимовиђ Питĕрти универçиттетăн фиçĕккăпа матемаитĕккă факкуђттетне вĕренме кĕрет̆. Универçиттетра вĕреннĕ вăхăтрах политтĕккă крушокĕсенђе ĕçлет:

„Крушокра политтĕклă екконпомийе вĕрентĕмĕр Ђăн малтанах Карл Марксăн „Кăпиталне“ йарса илтĕмĕр Каççерен пилĕкшер-вуншер строкка анђах вуласа тĕплĕ ăнланса илме пултараттăмăр, — çак тĕрлĕ йăвăрђђĕ, тăнтан кайаттăмăр. Анђах кайран, вуласа тухсан, умра тем сарлакĕш хапха уçăлса кайнăнах туйăнђĕ“.

Круш ксенђе Çерафимовиђ вăл вăхăтра çамрăк револютсионерсемпе паллашат̆ (Ленин пиђђĕшĕ Алексантăрта, Коворуххинпа т. ыт. те), вĕсемпе пĕрле хăй те револютсии ĕçне хутшăнат̆.

„1987-мĕш çул пĕтеспе мана арĕслерĕç. Пуш уйăхĕн пĕрĕмĕшĕнђе виççĕмĕш Алексантар патшана вĕлерме тапăннă хыççăн пурне те арĕслесе пĕтерђĕç. Епĕ вăл ĕç мĕн пирки пулнине ăнлантарса восвани çыртăм. Шрифтсем тупрăмăр. Пĕр хваттере кайса восванийе çапса кăларасшăнђђĕ, анђах политси малтанах сиссе вăл хваттере пытанса ларнă мĕн. Пире арĕслерĕç те Арханкĕлски кĕпĕрнинђи Меçĕн хулине ссылкăна йађĕç“.

Ссылкăра Çерафимовиђ Моиçейĕнккăпа палашат̆. Моиçейĕнккă 1885-мĕш çулта Моросăвăн пир-авăр хапрăкĕнђи ђаплă стађкăна йертсе пыракансенђен пĕри.

Ссылкăрах Çерафимовиђ пуçласа хутошĕствăллă происветенисем çырма тытăнат̆.

„Çурçĕр йенђе мана хайар çанталăк тĕлĕнтерђĕ. Унтан та ытла унти хресђенсен пурнăçĕ, ĕçĕ, вĕсене кулаксем експлоататсилени тĕлĕнтерђĕ. Унти хресђенсем пулă йе тискер кайăксем тытса пурнаççĕ. Кулак ђухăна пурне те парат̆: тумтир, хатĕр-хĕтĕр, лутка-кимĕ; ђухăнĕ вара пăрпа пĕрле килекен тискер кайăксене тытма тухат̆. Пăрпа пĕрле вăл вĕçĕхĕррисĕр тинĕç варрине йухса кайма пултарат̆, шыва кайса йе капланса килекен пăрсем хушшине хĕсĕнсе вилме пултарат̆. Тытнă кайăксенђен кулак ђухăна пăртак уйăрса парат̆ те, ыттисене вара пĕтĕмпех хăй çавăрса илет. Ђухăнĕн вара каллех кулака кивçене кĕнисене татма пăр çине тухса кайас пулат̆. Çапла вăлпĕтĕм ĕмĕрне пăр çинђе асапланса иртерет. Çакна епĕ хамăн ђăн малтанхи „Пăр çинђе“ йатлă калавра кăтартса патăм. Çырма вĕренесси питĕ йăвăр ĕç вăл—çурлисталлă калава епĕ шăп çулталăк çыртăм“.

Ссылкăра Çерафимовиђ виçĕ çул пурăнат̆. 1893-мĕш çулта ăна хăй çуралнă çĕршыва кайма ирĕк пăраççĕ. Анђах политси ăна унта та сыхласах çӳрет.

1902-мĕш çулта Çерафимовиђа Леонит Антрейĕв писсаттĕл „Курйер“ хаçатра ĕçлеме Мускава ђĕнсе илет. Кунта вăл çав вăхăтра ђапа тухнă М. Коркки, И. Пунин, Телешов, Сайтсĕв тата ытти писсаттĕлсемпе паллашат̆. Вĕсем ăна çырас тĕлĕшрен нумай ăс парса вĕрентеççĕ.

1906-мĕш çулта Çерафимовиђ каллех кăнтăр йеннелле куçат̆. Унта вăл хăйĕн ђи пысăк романне „Çеçен хирти хула“ йатлине çырат̆. Ку вăхăтра Çерафимовиђ паллă писсаттĕл выраннех утланнă, анђах ђаплă писсаттĕлсен ĕретне ăна кĕртмен, унăн происветенийĕсене пуршуаçи криттĕкĕсем йепле те пулсан асăнмасăр хăварма тăрăшнă. Вăл вăхăтра, Столыппĕнăн реаксиллĕ вăхăтĕнђе пуршуаçийе пуринђен ытла „çăмăлтарах“ темăсем килĕшнĕ. Ун пек темăсене епĕр Купринăн, Артсыпашшĕвăн, Ф. Соллокупăн т. ыт. происветенисенђе куратпăр. Çерафимовиђ ун пек темăсемпе ђаплă йат илтес тесе тăрăшман, вăл хăйĕн творђĕствине пĕтĕмпех ĕçхалăх пурнăçĕпе, пуринђен ытла пролеттари пурнăçĕпе çыхăртарнă. Вăл опђĕствăри „ыйтусем çине“ ђăн малтан клас куçĕпе пăхнă, çавăнпа, паллах, пуршуаллă криттĕккă ăна, ђăтма пултарсан та, ним ђĕнмесĕр хыçалти ĕретре тăратса хăварма тăрăшнă.

1910-мĕш çултан Çерафимовиђ пĕрмайах Мускавра пурăнат̆, вăрç ăвăхăтĕнђе анђах фронтра кореспотент шутĕнђе çӳрет.

Револютси пуçлансан Çерафимовиђ тӳрех тĕрĕс çул çине пусат̆. Нумай паллă писсаттĕлсем, вĕсем хушшинђе Ал. Çер. тусĕсемех, пуршуаçи йенне кайса ӳкрĕç, ĕлĕксенђе „липераллă“, „револютсиллĕ“ тейекен писсаттĕлсемех револютси вăхăтĕнђе контр-револютси йенне куçрĕç. Ал. Çерафимовиђ кунта йăнăш ĕç тумарĕ—вăл Октăпĕр револютсине пуçпех йышăнђĕ. 1918-мĕш çулта вăл Комуниссен парттине кĕрет

Алексантăр Çерафимовиђ халђхи вăхăтра писсаттĕлсем хушшинђе ђи паллисенђен пĕри. Револютсиђђен пуршуаçи унăн йатне ĕçхалăхĕнђен пытарса пĕлтермесĕр хăварма тăрăшнă пулсан, револютси ăна тивĕçлĕ вырăн та йат та пађĕ.

* * *

Çерафимовиђ—пролеттари писсаттĕлĕ. Унăн происветенисенђе пуринђен ытла ĕçпе капитал хушшинђи хирĕçӳсем, кĕрешӳсем, çапăçусем,—куллен кунхи пурнăçра курăнмасăр йулнисенђен пуçласа пĕтĕм ĕçхалăх масси фронтпа тăрса çапăçнине çитиђђенех, куранса тăраççĕ. Пуринђе те вĕсенђе автăр ĕçхалăхĕйенђе.

Ал. Çерафимовиђăн литтераттурă ĕçне çултан çул тĕплĕрех пăхса пырсан, ирĕксĕрех ăна Раççейри револютсин ӳсĕмĕпе танлаштарас килет. XIX ĕмĕрĕн вĕçнелле Раççейри промышлĕннăç хытă ӳсме тытăнат̆. Капиталисăм хăвăрттăн ураланса пырат̆. Çав вăхăтрах ĕçлекенсен класĕ те клас формине йышăнса капиталисăма хирĕçле вăй пулассине палăртат̆. Кăпиталисăмпа кĕрешме хăй ăшĕнђе револютсин никĕсне хурат̆. Çерафимовиђ Раççейри револютси крушоксенђе, сойуссенђе вăй пухса аталаннă вăхăтра çырма пуçлат̆, вăл капиталисăм çиçтемин експлоататсине тĕрлĕ çĕрте тĕрлĕ майлă кăтартса хутошĕствăлă литтераттурăра кăпиталисăма хирĕç тухат̆.

1917-мĕш çулта ĕçлекенсен класĕ влаçа хăй аллине илет. Çерафимовиђ хăйĕн пурнăçне те, хăйĕн творђђĕствине те Комуниссен парттипе, унăн сотсиалисăм итеалĕпе çыхăнтарат̆.

Пирĕн шухăшпа, Çервфимовиђăн творђĕстви çавăн пек револютси ĕçĕпе уйăрăлми йунашар пыни пĕрре те ăнсăртран мар, питĕ йĕркеллĕ пулса пынă йапала.

Писсаттĕл, ăнсăртран мар, ђăн пурнăçа сăнаса, етем опђĕствинђи классен кĕрешӳне тĕрĕс ăнласа илсе, хăйĕн творђђĕствине историре хăйне тивĕçлĕ вырăн илесшĕн кĕрешекен клас пурнăçĕпе çыхăнтакнă. Çерафимовиђ Раççейри ĕçлекенсен класĕ пуçланнă вăхăтран тытăнса халђхи вăхăта çитиђђенех тĕрлĕ йăвăрлăхсем урлă, револютсишĕн ђи хайар вăхăтсем урлă, шанђăк çухатмасăр, ĕçе ирĕке кăларасшăн тăрăшнă. Пурнăçа, çутçанталăка йуратнинђен, пĕђĕк ађасене, хĕрарăмсене, ĕçпе пурăнакан çынна ђуралăх ĕçĕнђе шеллесе пăхнинђен пуçласа, Çерафимовиђ утăмран утăм кăпиталисăм тĕнђинђе ĕçлекенсен класĕн тĕп ыйтăвĕсем патне, кĕрешӳ патне, пĕтĕм çиçтемăна револютсиллĕ вăйпа çĕмĕрсе пăрахса, çĕнĕрен туса лартасси патне çитет. 40 çул çак çулпа пыни ђăнах та пĕрре те ăнсăртран пулса пыракан йапала мар ĕнтĕ.

Кĕскен кăна пăхса тухăпăр писсаттĕлĕн 40 çулхи творђĕствин сыпăкĕсене.

Çерафимовиђ пуринђен ытла ĕçпе кăпитал хушшинђи хирĕçĕве кăтартакан писсаттĕл терĕмĕр епĕр. Ĕçĕ йăвăр, ирĕксĕр ĕç,

ђура ĕçĕ—усси, ĕçлекенĕшĕн мар, пуйаншăн, кулакшăн, кăпиталисшăн.

Акă, инçетре, çӳрçĕр йенђе пулăççем, кайăкçăсем. Вĕсем ирĕкре, уçă сывлăшра ĕçлеççĕ. Кунти ĕç савăнăçлă ĕç темелле, анђах тинкеререх пăхсассăн кăпиталисăмăн çиçтеми кунта та етеме ђуралантарни курăнаť. Кайăкçăсем кунта пĕтĕмпех кулаксем аллинђе. Кулак ђухăна тĕрлĕ майсемпе хăй алине çавăрса илет, вăл ăна кивçенрен кăлармасť. Вара тытнă кайăксене те пĕтĕмпе тенĕ пекех хăй аллине илсе пыраť. Ĕçĕ хăрушă, ĕçлекен пĕрмайах пурнăçпа вилĕм хушшинђе. Условисем йăвăр. Акă:

„...унăн аллисем ним сисми пулђĕç, хытса кайнă пӳрнисем нийепле те хускалаймаççĕ. Вăл ђас ђасах аллине ăшăтма тытăнђĕ, суллаť, тăлăп арки çумне çапаť, анђах ĕçлеме тытăнсанах каçхи сивĕ шăмма çитиђђенех шăнтса йараť".

Ĕçĕ ђăнах та ђăтма çук йăвăр. Анђах ним тума çук—хырăм кашни кунах çăкăр ыйтаť. Ђăтаканни ĕçлет, ђăтайманнин вара ирĕксĕрех вăрра тытăнас пулаť.

„Ку—хăрушă ĕç. Кашни пулăç çăкăра йăвăр ĕçпе тупаť. Хĕлле пăр çине кайсан вĕсенђен нихăшĕ те алли-урисене шăнтмасăр тавăрăнасса йе пăрпа пĕрле тинĕс варрине йухса каймасса шанма пултараймасť... Çавăнпа та вĕсем çын тытнă пулла вăрласа, ним шиксĕр хырăма тăрантарма хăтлапакансене питĕ кураймаççĕ".

Çерафимовиђ хăйĕн пĕр калавĕнђе çавăн пирки питĕ тискер ĕç пулнине кăтартаť. Петĕр Траљкона вăрăпа тытаççĕ. Вăл тем пек тархаслаť:

„Йарăр... йарăр... тăвансем... ађамсем тăлăха йулаççĕ... иртĕнсе тытăнман епĕ ку ĕçе... çиђĕ ађа... тăрантарас пулаť вĕсене..."

Анђах çынсем тискерленсех кайнă—ăна пăйавпа çыхаççĕ те вак патне сĕтĕрсе кайаççĕ. Вĕсемшĕн Петĕре шыва йани кăна сахал—ăна мĕн ђунĕ тухиђђенех вакран вака çитиђђен пăр айĕнђен пăйавпа турта турта каллĕ-маллĕ çӳретеççĕ. Йулашкинђен пăр çине туртса кăлараççĕ.

„Вăл тимĕр тумтир тăхăннă пек пăрпа хупăрланђĕ. Пуçĕ, çӳçĕ, куç харшисем, ђарса пăрахнă куçĕсем, сухалĕ, тумтирĕ—пĕтĕмпех уйăх çутипе йăлтăртатса тăраť.

Пулăççем ăна çĕклесе ура çине тăратрĕç те пăртак тытса тăђĕç. Сийĕнђен йухса анакан шыв шăнса купаланса пыраť. Унăн хытса кайнă аллине туйа тыттарђĕç. Унтан хăйсем çунасем çине ларђĕç те, тытнă пуллине те сĕрекисене те пăрахса хăварса, лашисене килелле хăваларĕç".

Епĕр пĕр калавне илсе анђах кăтартрăмăр, анђах Çерафимовиђ етем хăй пурлăхне çав тĕрлĕ тискерленсе сыхланине тата ытти калавĕсенђе те кăтартаť. Çавăн пек карттинсемпе писсатĕл харамлăх çиçтеми çын тĕсне, унăн етемлĕхне пĕтерме пултарнине кăтартаť.

Çак йулашки шухăша Çерафимовиђăн пуринђен ытла хапрăксавăтсенђе ĕçлекенсен пурнăçне, вĕсен ĕçне кăтартакан калавсем лайăх çутатса параççĕ. Çерафимовиђ 1902-мĕш çулта Новођеркаскра пурăнаť. Ново-ђеркаск çĕркăмрăкĕ кăларакан районта параť. Писсаттĕл унта шахтăра ĕçлекенсен пурнăçĕпе паллашаť, вĕсен ĕçне курма йури шахтăсене анса çӳрет.

Шахťор ĕçĕ йăвăр. Вăл ĕмĕрне çĕр айĕнђе иртерет. Çитменнине тата хăрушлăхсем нумай—çĕр ишĕлсе анма пултараť, ђас ђасах кас хыпса кайаť йе шыв персе тухса путарса вĕлерме пултараť.

— „Кунта ĕçлекенсем ђас-ђасах сийен кураççĕи?

— Пĕр ĕрне те ахаљ иртмест...

— Йулашки хăçан пулнă?

— Нумайах та пулмасť, пĕринне пуç ђашкине çĕмĕрсе пăрахрĕ.

— Вилсех кайрĕи вара?

— Вилмесĕр—пуçĕ йăлтах ванса кайнă, пуç мимисем те йухса тухнă".

Паллах, нумай сийенсем шахтăри ĕç условийĕсенђен те килеççĕ, анђах кăпиталисăм çиçтеминђе вĕсем пуринђен ытла шахтă хуçисем ĕçлекенсен пурнăçне, вĕсен ĕçне сыхласшăн тăрăшманнинђен килет. Хаљхи вăхăтра Совет влаçĕ ĕçлекенсен пурнăçне сыхлас тĕлĕшпе пур хапрăк савăтсенђе те, çав хушăрах шахтăсенђе те, мĕн мĕн тумаллисене саккун тăрăх хушаť, вăл саккунсене хисеплеменнисене питĕ хытă айăплаť. Çавăнпа Совет çĕршывĕнђе ун пек сийенсем капиталисăмлă патшалăхсенђинђен ђылай сахал пулаççĕ. Çерафимовиђ хăй калавĕсене çырнă вăхăтра та ун пек правĕлăсем пулнă, анђах шахтă хуçисем вĕсене питех тытса пыман, мĕншĕм тесен вĕсене тĕрĕс туса пырас тесен ђылай укçа кăлармалла.

Çак асăннĕ правĕлăсене шахтă хуçисем пурнăçра туса пыман пирки ђылай пысăк сийенсемех пулнă. Акă Уçпенски рутникĕнђе 1902-мĕш çулта пушарпа 61 çын çунса кайнă,—мĕншĕн тесен шахтăра ни пушар сӳнтермелли хатĕрсем ни çĕр айĕнђи ĕçлекенсене тухма саппаснăй çулсем пулман. 1905-мĕш çулта «Иван» йатлă шахтăра 300 ĕçлекен пĕтнĕ, мĕншĕн тесен шахтăра пухăнакан усал сывлăша хуçи тасаттарман, çитменнине тата ĕçлекенсене йурăхсăр лампăсем парса тăнă.

Патша правиттĕлстви ĕçлекенсен пурнăçне сыхлас тĕлĕшпе саккунсем кăларнă пулсан та, вĕсене тĕрĕс тытса пырас пирки шахтă хуçисене хистемен. Уншăн çĕр айĕнђе пĕрер икшер ĕçлекен вилни йе аманни ниме те пĕлтермен, пысăкрах сийенсем пулсан вăл ун пеккисем çинђен шарламасăр иртерсе йама тăрăшнă. Çерафимовиђăн калавĕсем çак тĕлĕшрен кăпиталисăм çиçтемине тем тĕрлĕ криттĕклекен йапаласем пулнă.

1902-мĕш çултан пуçласах Çерафимовиђ хапрăк-савăтсенђи ĕçлекенсен пурнăçне çутатма тытăнаť. Капиталисăм аллинђи ĕçлекенсен пурнăçĕнђе ăна пуринђен ытла йĕркесĕр експлоатаци тĕлĕнтерет. Ĕçлекенсем кунне 16 сехет таранђђен йе хăш ђухне талăкĕпех капиталиссемшĕн ĕçлеççĕ, анђах çав тĕрлĕ асаплансан та хăйсен нурнăçне етем йевĕрлĕ пурăнса иртерейменççĕ. Выçлăх, çуклăх, тĕттĕмлĕх—акă ĕçлекенсен ђи сывăх „тусĕсем".

Çерафимовиђ хăйĕн калавĕсенђе ĕçлекенсен ĕçĕ йурăхсăр условисенђе пулса пынине кăтартаť.

„Епĕ çак „канăçа пĕлмен çын" çине куçа илмесĕр пăхса тăтăм. Виççĕр утмăл пилĕк кун вăл пĕр вырăнта пĕр ĕçех туса тăраť. Ăна вăл, пĕр çул та мар, вунпĕр çул хушши туса тăраť.

Мана унăн канма вăхăт çукки кăна тĕлĕнтермест, вăл хăй канма тивĕçлине, канма кирлине ăнланманни, ун çинђен шухăшламанни тĕлĕнтерет. Çак тискер, пĕр вĕçĕмсĕр ĕç унăн шухăшне, унăн тăнпуçне ђуралантараť. Ун пуçне—савăт хуçи çак кăмакасем патнех, икĕ çын мар, виçĕ çын тăратнă пулсан вĕсен виççĕшĕн те пĕрер ернеллĕх канмалла вăхăт пулма пултарас шухăш пырса кĕмест. Çав вăхăтрах ăна ђирлеме йураманни, ђирлесен те нумай вăхăта ирĕк паманни,—мĕншĕн тесен „кăмакасем кĕтмеççĕçке,"—пурнăçра çаплах пулмалла тесе шутлаť".

Çак пĕр пĕђĕк татăках кăпиталисăм çиçтеми ĕçлекенсене експлоататсиленине, вĕсенђен етеме кирлĕ пур тивĕçсене те туртса илнине, вĕсене нумай çулсем хушши ђурара тытса ђĕрĕ çынтан мехханисăм, машшинă пайĕсем туса хунине питĕ вирлĕн кăтартса параť. Çерафимовиђ çак тискер, етеме тивĕçсĕр кăпиталисăм ĕçне пĕтĕм куљттурăллă халăха, пĕтĕм етем опђĕствине кăтартма тăрăшнă. Çав калавсемпех Çерафимовиђ ĕçлекенсене хăйсене, машшинă пайĕсем пулса кайнă çынсене, хăйсен пурнăçне тĕрĕссипе ăнланса илме пулăшнă. Çакăнта ĕнтĕ Çерафимовиђăн ĕçлекенсен класĕ умĕнђи пархатарлă ĕçĕ.

1905-мĕш çулхи револютси писсаттĕлĕ çĕнĕ темăсем параť—вăл хăй калавĕсенђе историре асăнма тивĕçлĕ револютсиллĕ кĕрешӳсене палăртса хăвараť. Вăл вăхăтри калавсенђен ђи палли „Преçнăра". Унта автăр теккапĕрти востанин йулашки вăхăђĕсене илсе кăтартаť. Хулара пурне те пусарнă, пĕр Преçнă анђах йулашки вăйне пухса çапăçаť. Тупăсем кĕрлеççĕ, пăшал пуљккисем ăнсăртран килсе çакланса хĕрарăмсене, ађасене вĕлерсе пăрахаççĕ. Урамсенђе çын виллисем. Патша политсийĕ, реаксиллĕ çар полккисем тем тĕрлĕ тискеррĕн востанийе пусарса хураççĕ. Çав вăхăтри ĕçсенех „Урамсенђи вилĕсем" тата „Пытару маршĕ" йатлă калавсем çутатса параççĕ.

1905-мĕш çулсем хыççăнхи Çерафимовиђăн творђĕствинђе револютсионер пысăк вырăн йышăнса тăраť. „Килте" йатлă калавра упăшки револютсионеррипе арăмĕ питĕ кăмăлсăр. Анђах упăшкине арĕслесен кайран хăй те револютси ĕçне пулăшма тытăнаť. „Вăл килђĕ" калавра револютсионер политсирен пытанса çемйинђен айакра пурăнаť. Вăл, тем тĕрлĕ шиклĕ пулсан та, арăмĕпе ађисене курма çĕрле килне вăрттăн пырса кĕрет. Анђах политсисем ăна йĕрлесе тупаççех. Унăн татах хăй çемйинђен уйăрăлса тарас пулаť.

«Çеçен хирти хула» Çерафимовиђăн ђи пысăк романĕ. Унта вăл кăпиталисăмăн пĕтĕм йурăхсăр ĕçĕсене, вăл ĕçлекенсене тем тĕрлĕ експлоататсиленине, кăпиталиссене сутăннă интеликентсин намăссăрлăхне кăтартаť. Роман çушеђĕ ђăн пурнăçран тухнă йапала. Автăр „Çеçен хирти хула" романра Сталинкратпа Тихоретски хуласем хушшинђи ђукун çула тунă вăхăта илсе кăтартаť. Ђукун çул тунă çĕрте темĕн ђухлĕ халăх ĕçлет. Пурте вĕсем татăк çăкăршăн таçтан таçтан пухăннă. Кăпиталиссем вĕсен вăйĕпе усă курса хăйсен мулĕсене ӳстереççĕ. Вĕсем хушшинђех çăмăл ĕçпе пуйма йуратакансем те йавăçса çӳреççĕ. Вĕсем йе трахтир уçса ĕçлекенсен йулашки укçисене хăйсен кăсйисене куçараççĕ, йе хĕрарăмсемпе усă курса пуйаççĕ, йе тата ытти çавăн пек ирсĕр ĕçсемпе пуйса пыраççĕ. Çерафимовиђ хăйĕн романĕнђе вĕсене питĕ аван кăтартаť.

Револютси хыççăн çырнисенђен Çерафимовиђăн ђи палли „Железный поток". Ку повĕç автăр çырма шухăшланă происветенин пĕр пайĕ кăна. Çерафимовиђ Раççейре пулса пыракан тĕнђере çук пысăк револютсиллĕ ĕçсене кăтартма шухăшлаť.

Ӑна вӑл „Кӗрешӳ“ йат парасшӑн. Ҫак «Кӗрешӳн» пуҫламӑш пайӗ «Железный поток» повеҫ.

Повеҫӗн викӗсӗнҫе ҫӑн пулса иртнӗ ӗҫ—1918-мӗш ҫулта Таманҫ армийӗ, шуррисем хыҫне йулса 500 ҫухрӑм ытла вӗсемпе ҫапӑҫса, Хӗрлӗ ҫар патне тухни пулса тӑрат. Таманҫ армийӗ тем тӗрлӗ йӑвӑр поххотра ҫул ҫинҫе темиҫе хут вӑйлӑ тӑшмӑнпа ҫапӑҫса тем тӗрлӗ паттӑрсене ҫухатса пырса, хӑй валҫи Каппкас тӑвӗсем урлӑ Хура тинӗсӗн ҫӑнкӑ ҫыранӗсем тӑрӑх Новороҫҫийск патне тухса хӑвӑрттӑн ҫакса пыракан Хӗрлӗ ҫара хӑвалаcа ҫитсе вилӗмрен хӑтӑлат.

Повеҫри армийӗ йертсе пыракан Кошух—халҫ те сывӑ пурнакан тивиҫи кӑмантирӗ Ковҫух йулташ. Смолокуров—Матвейӗв матрус, халӗ вилнӗ вӑл. Прихоткӑ—Ковҫухӑн атйуттанҫӗ, краштӑн вӑрҫинҫе Коҫухпа пӗрле ҫапӑ ҫапӑҫса иртернӗ Клашких. Повеҫре асӑнакан вырӑнсем те, унти ҫынсем те тата ӗҫсем те—пурте краштӑн вӑрҫинҫе ҫӑн пулнӑ йапаласенҫен илнисем.

Повеҫри касаксем комуниссем мар, анҫах вӗсене краштӑн вӑрҫинҫе пулса иртекен ӗҫсем ирӗксӗрех йе ку йенне, йе тепӗр йенне кайма хушаҫҫӗ. Шуррисем хыҫне тӑрса йулнӑскерсен вӗсен, хут те мӗнле пулсан та, хӑш йенне те пулсан куҫас пулат. Шуррисем патнех йулсан — вӗсене вилӗм, мӑшкӑл, пусмӑр кӗтет. Хӗрлисем патӗнҫе ҫӑлӑнӑҫ. Анҫах хӗрлисем айакра, вӗсем патне ҫитес пулсан шуррисемпе ҫапӑҫса ҫылайӑшӗн пуҫӗсене ҫеҫен хирсене пӑрахса хӑвармалла. Ҫапах та пӗтӗм армийе ҫӑлас тесен урӑх ҫул ҫук. Ҫапла вара темиҫе пинлӗ халӑх — ҫухӑна йулнӑ касаксем, касаксем хушшинҫе пурӑнакан хресҫенсем, хӗрарӑмсем, ваттисем, вӗттисем, кӗтӗвӗ-кӗтӗвӗпе выҫҫӑхҫӗрлӗх, пурте пӗтӗм кӳмерккипе Совет влаҫӗ йеннелле вӑрӑм ҫула тухаҫҫӗ.

Писсаттӗл утӑмран утӑма, кунтан куна вӗсем майпен, анҫах пӗр пӑрӑнмасӑр вӑрӑм ҫулри ҫӑтма ҫук йӑвӑр условисене ҫӗнтерсе пынине кӑтартат. Касаксем хушшинҫе тистсиплинӑ ҫук, тистсиплинӑ тытма та йӑвӑр, мӗншӗн тесен тӗрӗссипе вӑл ҫар та мар, тӑшмантан таракан халӑх - кашни касакӑн хӑй ҫумӗнҫе ҫемйе, выҫӑх-ҫӗрлӗх, килти пурлӑх т. ыт. те. Ҫиме пӗтсе ҫитет. Аҫасем апат ыйтаҫҫӗ, хӗрарӑмсем вӗри ҫирпе аташса выртаҫҫӗ.

„Лаша пӗр утӑм йарса пусат те, сулӑнса кайат, ҫӗре тӗшӗрӗлсе анат, ӑна тек тӑратас ҫук — урисене тӑсса, шӑлӗсене йӗрсе пӑрахнӑ. Хӑмӑр куҫӗнҫе ҫӗрӗ кун сӳнет.

Аҫасене урапа ҫинҫен антараҫҫӗ; аслӑраххисене амӑшӗ уттарас тесе кӳпкет, ҫамрӑкраххисене алли ҫине илӗт йе курпунӗ ҫине утлантарса лартат. Нумайтарах пулсан... нумай пулсан, пӗрне, иккӗшне, ҫи ҫамрӑккисене вырӑнтан тапраиман урапа ҫинех хӑварат те малалла утат, куҫӗсене йӗпетсе, ҫаврӑнса пӑхмасӑр утат...

Амӑшӗ ҫылайҫҫен аҫине йӑтса пынипе сулӑна-сулӑна кайат, унӑн урисем хутланса лараҫҫӗ.

— Ҫук ҫитейместӗп...

Ҫул айккинҫе купаланса выртакан ҫулсем ҫине ларат те пӑхат — умӗнҫе вӗҫӗмсӗр урапасем иртсе пыраҫҫӗ“.

Ҫул вӑрӑм. Хӑрушӑ ҫул, йӑвӑр ҫул. Анҫах шуррисем килсе пурне те вӗлерсе, вакласа кайма пултарасси тата хӑрушӑрах. Кошухӑн пӗтӗм армийе алра тытас пулат, йулашки патрунсемпе ҫул ҫинҫе тӗл пулакан шуррисен отреҫӗсене тасатса пырас пулат.

Тинӗс хӗрринҫи хулана ҫитеҫҫӗ. Унта вӗсене хирӗҫ нимӗҫ комендантӗ тупӑсем тӗллесе хунӑ. Тараҫҫӗ. Хуларан вӗри ҫирпе выртакан салтаксем шуррисем патӗнҫен тарса Кошух ҫарӗ хыҫҫӑн утаҫҫӗ. Аташаҫҫӗ. Кайа-кайа ӳкеҫҫӗ. Хуларанах карапӗсене тинӗсе путарса матруссем тараҫҫӗ. Вӗсем Кошуха шанмаҫҫӗ — вӑл офитсер, вӑл ӗлӗкхишӗн тӑрӑшат тесе, суйа сӑмахсемпе касаксене пӑтратаҫҫӗ.

Анҫах Кошух, ҫӑн-ҫӑн револҫутси геройӗ, ӗҫҫыннисем хушшинҫе тухнӑ кӑмантир, пӗр пӑрӑнмасӑр хӑй ҫулӗпе пырат. Унӑн тӗп ӗҫӗ,—йӑвӑрлӑхсем, иккӗленмеллисем тем ҫухлӗ пулсан та, кашни сехетрех шуррисем килсе пурне те вакласа кайас хӑрушлӑх пулсан та, кам вӑйлӑрах, кам тӳсмӗ, кам хӑйне хӑй шанма пултарат,—ҫавсене ҫӑлӑнӑҫ патне илсе тухасси. Ҫак ӗҫе Кошух тӑват — вӑл пӗтӗм армийе, унпа пӗрле хӑйне шанман матруссене те Хӗрлӗ ҫар патне илсе тухат.

„Железный поток“ совет литтераттурӗнҫе ҫи паллисенҫен пӗри. Унта Ҫерафимовиҫӑн 40 ҫула йахӑн тухнӑ мӗн пур оппаҫӗ палӑрат. Ҫак повеҫпе вӑл ҫӑннипех те ҫи ҫаплӑ писсаттӗлсен хушшинҫе тивӗҫлӗ вырӑн йышӑнат.

ПАТМАН.

А. Ҫ. КРИПОЙЕТӐВ.

(Вилни ҫӗр ҫул тултарнӑ майӗпе).

Александр Серкейӗвиҫ Крипойетӑв (Грибоедов) — вырӑссен тӗнҫипех ҫапа тухнӑ писсаттӗлӗ — класҫӗкӗ шутланат. Вӑл 1795-мӗш ҫулта йанварӗн 4-мӗш кунӗнҫе ҫуралнӑ, 1829-мӗш ҫулта йанварӗн 30-мӗшӗнҫе вилнӗ. Тӗнҫере хӑшпӗр кениалҫнӑй ҫыравҫӑсем пӗрер ҫаплӑ йапала ҫырса хӑварсах йаҫӗсене ӗмӗрӗмӗр асӑнтараҫҫӗ. Сӑмахран, калӑпӑр: Поккаҫҫио „Теккамерон“ йатлӑ 100 новеллӑ (калав) кӗнекипе 600 ҫул хушши ӗнтӗ вулакансене савӑнтарса тӑрат, Тант „Турӑ комети“ ҫырнӑ, Ҫервантес—„Тон-Кихххот“, Те-Фое — „Ропинсон Крусо“. Крипойетӑв та ҫавсен шутнех кӗрет: вӑл—„Горе от ума“ пйессӑна ҫыракан ҫын.

Крипойетӑвӑн ҫак сӑвӑллӑ комети пурӗ 200 хут ӗнтӗ ҫапӑнса тухнӑ. 100 ҫул хушши ӑна пӗрмай стсенӑ ҫинҫе выҫа-выҫа кӑтартаҫҫӗ. Хӑшпӗр артиссем, актриссӑсем „Горе от ума“-ри ролҫсене выҫанипе йаҫӗсене мухтава кӑларнӑ. Хӑшпӗр криттексем (нумайӗшӗ!) ҫак комети ҫинҫен ҫырса паллӑскерсем пулнӑ. Ӑнлантаракан, пур йенҫен те тӗплекен, мӗнле лартмаллине, йепле выҫамаллине кӑтарта-кӑтарта паракан литтераттурӑ мӗн ҫухлӗ ҫапӑнманши тата! Ҫак хушӑра тухакан шурналсенҫе, хаҫатсенҫе мӗн ҫухлӗ асӑнмаҫҫӗ пулҫ!..

Ҫапла „Горе от ума“ пайан кун та хӑй хӑватне ҫухатмаст. Мӗнтен килетши ку? Вӑл акӑ мӗнтен килет: Крипойетӑв „Горе от ума“-ра хӑй пурӑннӑ вӑхӑтри Мускав улпут тавраш-ӗсен пурнӑҫне кӑтартнӑ, **ҫавӑнпа пӗрлех тата вӑл етем тенине ҫылӑҫсах, килӗшсех кайман пур наҫар йенсенҫен те** шутсӑр лайӑх **кулса илнӗ.** Етемӗн ҫав наҫар йенӗсем акӑ ҫаксем пулаҫҫӗ: суйеҫтерни, ним ӗҫсӗр ларни, пурне те йурасшӑнни, аслисем умӗнҫе пуҫҫапмах тӑни, кӗҫӗннисем умӗнҫе мӑнаҫланни (мӑнна хуни), елеклени, вҫаткӑ илни, укҫана хапсӑнни, пурнӑҫ малалла кайассине хӑйсем тӗттӗм майӗпе йышӑнасшӑн марри, ҫутта хирӗҫ пыни. Ҫаксем пурте вӗсем етемсене сӑпатӗнҫен кӑлараҫҫӗ. Вӑл „ҫылӑхсем“ пур саманара та ҫав ҫавах пулнӑ, малашне те ҫас пӗтес ҫукха.

„Манӑн кометире ӑслӑ шухӑшлакан пӗр ҫын пуҫне 25 ухмах тивет“ тесе ҫырнӑ Крипойетӑв хӑйӗн П. А. Каттенин йатлӑ тусӗ патне. Ҫав 25 ухмах пӗр ӑсласкерне (Ҫатскине) хупӑрласа илсе, ӑна пӗтермех тӑраҫҫӗ, вӑл кулни-тунисене, тӳртерех калanисене пӗрттех йуратмаҫҫӗ. Ӑна вӗсем ӑсран тайӑлнисене сывӑтакан ҫурта йама та, тӗрмене хуптарма та хатӗр. Ҫакӑн пирки ӗнтӗ комети хӑй те „Горе от ума“ („Ӑслӑ пирки хуйхӑ“) йатлӑ пулса тӑрат.

— 25 ухмах! Ытла нумайҫке вӗсем! тесе калеҫ хӑшӗ-пӗрисем.

— Ӑсли пӗр ҫын кӑна.

Ҫапла ҫав... ухмаххи хӑт пӗтӗмпех ухмахах та мар-тӑр, анҫах пурте пекех йурӑхсӑр ҫынсем вара,—ӗмӗртен ӗмӗре, сыпӑкран сыпӑка пыраканскерсем. Нумайӑшне халҫ те пит лайӑхах паллатпӑр ҫав. Акӑ кометири Фамуссӑвах илӗпӗр. Вӑл уҫрештени пуҫлӑхӗ. Вӑл калат: манӑн йӑли ҫавӑн пек, хутсене алӑ пусатӑп та—ӗҫӗ те пӗтрӗ, тет. Фамуссӑв — ҫӑн-ҫӑн пӳрократ. Хӑй ратнине анҫах вырӑнсем парса тултарнӑ, йутран ҫын пекки — пӗр Молҫҫалин пурҫке. Ӑна кӑларса ҫапма йурамаст, мӗншӗн тесен Молҫҫалин нихҫан хирӗҫ ҫӗнмест. Ун йышши ҫынсем халҫ те, пайан кун та вырӑнта тӗреклӗн ларма пултараҫҫӗ, лараҫҫӗ те вӗсем. Кометири полкковнӗк Скалосупӑн ӗмӗҫӗ — йепле те пулсан кенерала тухасси. „Пысӑкрах ҫинлӑ ҫын пуласҫӗ“. «Ҫин ҫук йапала ҫыни вӑл». «Нумай шалу илетн ҫав, хӗре те ҫавна парасҫӗ ак». Ҫапла шухӑшлаҫҫӗ тӗрлӗ кнеҫсем, кнекиҫӑсем. Ӑслӑ Ҫатски вӗсене тӳртерех калат, вӗсем хӑйсемшӗн, хӑйсен хырӑмӗсемшӗн, ҫипуҫсемшӗн ҫеҫ тӑрӑшма хӑтланнисене ҫийеле кӑлара-кӑлара намӑслантарасшӑн. Лешсем кун ҫине калама ҫук хытӑ тарахса кайаҫҫӗ, ӑнланасшӑн та мар ӑна,—ӑсӗ ҫук унӑн, теҫҫӗ,—ан калаҫӑр унпа, теҫҫӗ,—тахҫанах хупса лартмалла ӑна, теҫҫӗ.

Крипойетӑв хӑйӗн кометинҫе кӑтартнӑ улпутсене пӑрахса хӑварса, вӗсем ҫинҫен тӑнҫах мансан та, «Горе от ума»-на епӗр халҫхи пурнӑҫран илсе ҫырнӑ пекех вулама, курма пултаратпӑр, мӗншӗн тесессӗн: Фамуссем йышши пӳрократсем; пӗлӗш курӑнташӗсене хӳтӗлекенсем; аслисем умӗнҫе пуҫҫапакансем; Молҫҫалин пек шарламасӑр, ҫӗнмесӗр иртерсе йанипе лайӑхран лайӑх вырӑн тупакансем; Сакоретски йевӗрлӗ карйерисла; елементсем; пӗлмен ҫӗртен пӗлнӗ пек пулса ӗҫе ҫаракансем халҫ те темӗн ҫухлех вӗсем.

А. Ҫ. Крипойетӑвӑн кометийӗ ҫавӑнпа пайан кун та хӑй хӑватне ҫухатман.

Хумма Ҫеменӗ.

НАУККĂПА ТЕХНИККĂ

Антарктитă ăшнелле.

Кăнтăрлари поḑус патне кайакан ПЕРТ експетитсийĕ.

Кам вăл Перт?

Перт вăл 1926-мĕш çулта самоḑот çинḑе ҫи малтан çурçĕрти поḑус патне вĕçсе ҫитнĕ Амерĕк ḑотḑĕкĕ. Перт хаḑ кăнтăрлари поḑус патне пысăк експетитсине кайрĕ. Експетитсире: 3 карап, 3 самоḑот тата çĕре йахăн çын.

Експетитси кăнтăрлари поḑус маттерикне (типĕ çĕре) сăнаса тухма шутлат.

Йулашки вăхăтḑенех темелле, кăнтăрлари поḑус маттерикĕ çинḑен пит хăте сахал пĕлнĕ. Пĕр 40 çул кайалла паллă вĕреннĕ çынсем те ун çинḑен кулса анḑах калаçнă.

Антарктиккăна*) çав таранḑенех пĕлмесĕр тăни, кăнтăрлари поḑусран çынсем пит инçере пурăннинḑен килнĕ. Тата, кунсăр пуçне, Антарктиккă тенĕ вырăн хăйĕсне танаштарсан, унтан 3000 метр çÿлăрех тăрат, ун çинḑе 600 метр таḑкăшĕ пăр нихçан та ирĕлмесĕр тăрат. Çу варринḑе те кунта температтура 0 кратусран çÿлерех çĕкленни пигĕ сайра. Çак сăлтавсем те кунта етеме килсе çÿремех паман.

Антарктиккăри пăрлă сăрт.

Поḑус патне каймалли çул сăртлă, çырмаллă, ĕмĕр йурпа пăр ирĕлсе курман вырăнсем урлă выртат. Çул çÿрекеншĕн кашни утăмрах хрушлăх пур, кашни утăмрах вилĕм хăтĕрлесе хунă ку вырăнсенḑе. Тем тарăнăш сивĕпе çурăлнă, пăр шăтăкĕсене, йур шăлса кайнă пирки, çул çÿрекен сыхă анмасан ḑасах кĕрсе ÿксе вилĕм тупма пултарат. Кунта сивĕ 60 кратуса йахăн пулат, хĕллехи тăманлă тăвăлсем те ḑас-ḑасах пулаççĕ, хăш ḑухне вĕсем вуншар куна пыраççĕ.

Хаḑ ксокрăфсен умĕнḑе Антарктиккă маттерикне тĕплĕ сăнаса пĕлес сатаḑ тăрат. Епĕр ку таранḑен те маттерик пăр вĕçренех тăнине, йе татăкла-сыпăклине пĕлмесперха. Тен маттерик урлă пăрланнă шывсем выртаççĕ, тен çав шывсем океанăн икĕ пайне пĕрлештерсе тăраççĕ? Тата кăнтăрлари Амерĕк тăрщшĕнех тăсăлса выртакан сăртсем Антарктиккă маттерикĕ çине куçаççĕ йе куçмаççĕ, мĕншĕн тесен вĕсен хушши те инçех мар?

Антарктита çыранĕ хĕррине çĕр кăмрăк тухакан вырăнсем нумай тупнă. Ку енче Антарктитăра ĕлĕк йăвăçсем нумай ÿснине пĕлтерет.

Унта кайакансем те (çул çÿрекенсем) пуринḑен ытларах пуйас шухăшпа, çенĕ. çын пĕлмен, çĕрсем тупас шухăшпа кайнă темелле.

Кăнтăрлари поḑус таврашĕнḑи типĕ çинḑи пăрсем патне ḑи малтан Анклин çĕршыв сăнаканĕ **Кук** 1775-мĕш çулта ҫитсе курнă. Иккĕмĕш експетитсипе унта вырăс çыннисем 1820-мĕш çулта кайнă. Анḑах ḑи пирвай пăрсем витĕр тухса Антарктиккă çыранĕ хĕрне ҫитекен Анклин çынни Тщемс **Росс** пулнă-ку вăл 1841-мĕш çулта пулнă. Анḑах Росс Антарктита ăшнелле кĕме пултарайман, мĕншĕн тесен çыран хĕррине тăрщшĕпех тем çÿлĕш 50—80 метр çÿллĕш) пăрлă сăрт тăнă. Çак сăрт хĕррипе Росс икĕ ернене йахăн кайнă хăй карапĕпе, анḑах тухмалли вырăн тупайман. Ку пăрлă сăрта çавăнтанпа ун йаḑĕпе калаççĕ.

Тепĕр експетитси Антарктиккăна 1891-мĕш çулта кайнă. Ăна йертсе пыракан Норвеки çынни Прохкревник пулнă. Çак çын вара Россăн пăрлă сăрḑе леш йенне кĕме май тупнă. Кун хыççăн вара Антарктиккă çĕрне сăнама ḑас та ḑас кайма тапратаççĕ.

Те инçе хут кайкаласа çÿренĕ хыççăн паллă Амунтçен кăнтăрлари поḑуса хăвăртах ҫитсе килнĕ. Вăл 1911-мĕш çулта хăйĕн «Фрам» йатлă карапĕпе пăрсем хушшинḑе хĕл каçнă. Çуркунне вара хăйĕн тăватă йулташĕсемпе пĕрле, 52 йытăсем илсе поḑус патне йытăсем çинḑе кайнă (пачах вĕсене çурран та пит нумай утма тивнĕ). Çапла вара вĕсем икĕ сăрт урлă каçса поḑус патне ҫитнĕ. Карапран поḑус патне поḑусран карап патне—калла малла 3000 километра Амунтçен 97 кун хушшинḑе ҫитсе килнĕ.

Çав вăхăтраллах тес пулат, тепĕр паллă çĕршыв сăнакан **Скотт** çул çинḑех вилсе выртнă. Вăл поḑус патне тепĕр йенḑен пынă. Скоттпа унăн тăватă йулташĕ поḑус патне ҫитеймесĕр кайалла таврăннă ḑухне хăйсен йапалисене хăварнă вырăнтан 20 километрта шăнса вилнĕ. Вĕсен виллисене тепĕр çултан тин тупнă. Скотт çырса хăварнă тневникран, вĕсем мĕнле асапланса вилни питĕ лайăх курăнат.

Антарктитăн аслă çĕршывне хаḑ ĕнтĕ самоḑотсемпе сăнама тытăнаççĕ. Анḑах вăл çĕршыва самоḑотсемпе сăнас еçре те йăвăрлăхсем питĕ нумай.

Скоттпа унăн йулташĕсен ÿгне тупнă çын, Райт айеропласем çулĕ çинḑи йăвăрлăхсем çинḑен çапла калать: ирĕксĕр çĕр çине анмалла пулни пит хăрушă, мĕншĕн тесен çĕр çийĕ петĕмпех çурăкаланса пĕтнĕ; куçа йăмăхтаракан çутă йур; мăлкесем çук, пĕр вунă ḑалăш хушшинḑе пĕр-пĕрне курма май çук—çавăнпа хăрушлăхсем питĕ нумай, тенĕ.

Анḑах пирĕн Перт çинḑен каламалла вĕтха.

Перт хăй çулĕ çинḑи йăвăрлăхсене пĕтĕмпех шута илнĕ. Вăл хăйĕн експетитсине икĕ çуллăха тесе хатĕрленнĕ. Експетитсин тĕп вырăнĕ—«Самсон» йатлă пăрçĕмĕрен (летокол) пулат. Експетитси хăйпе пĕрле пĕр пысăк самоḑот, икĕ пĕḑĕкрех самоḑотсем илнĕ. Експетитси ḑаранакан тĕп вырăнта пÿртсем склатсем тумашкăн

Антарктитă çыранĕ хĕррингḑи РОСС пăрлă сăрḑĕ.

плансем те туса кайнă. Пурĕ 60 йытă илнĕ тата, кусемсĕр пуçне, пăрсем тăрăх çÿрем али тракгăрсем те илнĕ.

Експетитси пурне те шута илнĕ темелле. Вĕсем хăйсемпе пĕрле илнĕ йапаласенḑен тата çаксене аснмасăр хăварас мар: пĕр ройаḑ. виçĕ крамофон, 500 пин штук пирус, 61 пăт тапак, 30 тÿшĕн шăл тасатакан щоткă, 1200 ÿге касман пригвă çĕççи, 8500 татăк супăн, кĕпе çумалли електритсăллă машшинсем т. ыт. те.

Пĕр сăмахпа каласан, Перт çул çÿренĕ çĕре те килтинḑен нумай уйрăм пурăнма шухăшламаст!

Пертпа пĕр вăхăтрах тенĕ пекех Антарктиккăна тата тепĕр експетитси тухса кайрĕ. Вăл експетитсине ḑогбик Виḑкинс йертсе пырат. Виḑкинс 1928-мĕш çулта апреḑ уйăхĕнḑе çурçĕрти поḑус урлă вĕçсе каçса кайнă çын

Хĕвеланăçĕнḑи Йевроппăри тата Амерĕкри вĕреннĕ çынсем çак експетитсисем Антарктиккăна пĕлес тĕлĕшпе нумай пысăк ĕçсем тăвĕç тесе шанаççĕ.

Ф. Ш.

---

*) Антарктиккă тесе кăнтăрлари поḑус йышăнна тата унăн таврашĕнḑи çĕре калаççĕ. Çурçĕрти поḑус йышăнна çĕре—Арктиккă, теççĕ.

Антарктитă тесе Антарктиккă таврашĕнḑи типĕ çĕре (маттерике) калаççĕ.

Консуљтатси пÿровĕ—происветенисен автăрĕсене миçе çултине, мĕн ĕçпе пурăннине тата тĕплĕ атрĕс пĕлтермесен, ответ памаст.

КРИТТИККĂПА ПИПЛИОКРАФИ

Пуçлакан поетсен пултаруллăхĕ.

Çултан çулах çĕнĕ вăй хутшăнтарса, анђах ђĕђекленекен вăйсене литтераттурă ĕçпе пĕрлештерсе, ђăваш лит ераттăрĕсен отређĕ вăйлăланнăçем вăйлăланса пырат̌. Ђăвашсен илемлĕ литтераттурищĕн анђах мар, пур вăк халăхсен литтератгурищĕн те, тапранакан поетсен пултаруллăхне пролеттариат интерессĕсемпе килĕшÿллĕ аталантарас ыйту—пысăк ыйту. Çавна ăнланса илнĕ çынсемшĕн, Ђăваш пролеттари писсаттĕлĕсен «Канаш» Союсĕн çĕнĕ ăйсене пулăтса, вĕсене ђасрах литтераттурăн çулĕ çине кăларас ĕçе пăхăнмă политтĕкĕ те ăнланмалла мар пулас çук

Стат̌йара халиђђен литтераттурăра, палăрман, анђах та шанђăк паракан, поетсем çинђен калатпăр. Пирĕн мра 27 сăвă, пĕри пысăк, вăрăм,—поемă патне çывхарат̌, лирĕккă ђиккинђен тухнă. Çав 27 сăвва 14 çын çырнă: Пиктемир. Ой-Шăпăлђи, Торĕней, Йкĕмег(?), Çуманки, Т. Çимунĕ, Путене, Крикорйăв, Корпский, Тумилин, Малоруссăв, Пукул-Микул Хĕлипĕ, тата Йехрим Иванĕ Çак асăннă çынсенђен вулакан ем Йехрим Иванпе Тумилин çинђен анђах илтнĕ пулĕ. Малтан пăхсан, 27 сăвă сахал теме те йурат̌, вăл çапли çаплах улин те. йăнăшасран хăрамаллийех çук, мĕншĕн тесен, пуçлакан поетсем тем ђухлĕ пулсан та, вĕсем пĕр картлашка çинђех тăраççĕ.

Тематтĕккă. Мĕн çинђен нумайрах çыраççĕ пуçлакан поетсем? Мĕн ђăн малт пах асăрхаççĕ вĕсем? Мĕн ђăн малтан вĕсен куçĕ умне пулат̌? Мĕнрен килет вĕсем, урăхла мар. çавăн пек темăсене илни? Мĕнле сăлтавсемпе çыхăнса тăрат̌ вĕсем çавăн пек темăсен илни? Пуçланакан писсатĕлсем ђăн малтан револђутсипе малаллăхри лайăх пурнăç пирки çыраççĕ—44%; ĕçпе кайа йулнă йапăх пурнăç пирки—19%; «ђĕре» таврари шухăшсем е савни пирки—19%; çанталлăкпа тăван çĕршыв пирки—11%; пурин çинђен, шухăшĕсене пăтратнă сăвăсем—7%. Çак ђыхвăрсем пит те хĕпĕртеттереççĕ пире. Пĕрик çул кайалла кăна епĕ те: Иссайăв та, пуçлакан поетсем савни çинђен те, тата çанталлăк çинђен çех çыраççĕ тесеттĕмĕр. Ун ђухне вăл пит те тĕрĕсђĕ Кăçалхипе ун ђухнехи пиђетленнĕ сăвăсене тан ăштарсан та, çак шухăшах пал рат̌ Ĕнтĕ, **пуçлакан поетсен тематтĕкки тĕрĕс çул çинђе.** Вăт епĕр пихçан та «ђĕре» ыйтăвĕсем литтераттурăра палăрмалла мар темен. Çын «ђĕре» ыйтăвĕсене хăй пурнăçĕн ен ниййепле те кăларса пăрахаймат̌, апла пулсан, вăл литтераттурăра та палăратех. Пирĕн шутпала. пĕрик çул кайалла „ђĕре“ ыйтăвĕсем ыттисене те хупласа танă, апла пулмалла мар, пурнăçпа кĕрешÿ ыйтăвĕ ыттисене хупламалла, тенĕђђĕ епĕр. Хађ те ça пах калатпăр, анђах хађ ĕçĕ çаплах пулса пырат̌. Çапла пу ни пирĕн ĕмĕтне шанђăка хăпартлантарат̌, мĕншĕн тесеп, пурнăçпа кĕрешÿ ыйтăвесене тĕрĕс çул çине тă атсан. «ђĕ е“ ыйтăвĕсем те тĕрес çултан айакалла кайаймĕç. Ку тĕлĕшрен Торонейпа Пиктемир пысăк шанђăк параççĕ

Хăвăра ăталантăр тесрен, ман çакна та калас пулат̌ Поетсем хушшинђе çакăн пек шухăш çÿрет: савнипе çанталлăк çинђен çырсан, ретакси пиђетлемест, трактă па трамвай, колхоспа коператтив çинђен çы сан анђах пиђетлет, теççĕ. Çапла каланинђе тĕрĕслĕх çук мар, мĕншĕн тесен, классен кĕрешĕвĕ вăхăтĕнђе урăхла пулма та пултараймаст̌, мĕншĕн тесен, пирĕншĕн классен çапăçăвин малти хумĕсем çинђе, хумсене туса, йарăнакансем ахаљ пăхса тăракансенђен темиçерех хаклă, мĕншĕн тесен, пурнăç ђуппипе тан пыракан çын трактăр, трамвай, пăхăшком, совет çинђен малтанрах шухăшлат̌, çĕнĕ пурнăç тăвасси—унăн тĕп ыйту, ун ђĕрине хуçакан ыйту. Трактăрпа кооператтив çинђен сăввисене пиђетлесшĕн çех асăнакан „приспосопленгсăсен“ малаллăх çинђен шухăшлас пулат̌, „приспособленгсăсене“ мар, ђĕререн çĕнĕ пурнăçа парăннă çынсене кĕтет самана!

Епĕр пăхнă сăвăсенђе те çавăн пек йапака çук тесшĕн мар. Пулĕ. Пултăр, хĕртнĕ пăшаланпа хĕртсе пĕтерейменĕн ăна. Пурнăç хăйех пĕтерет. Пурнăçпа „пĕрле“ епĕр те ăна пĕтерме активлăн тăратпăр.

Анђах та, пĕтĕмĕшпе илсе пăхнă тематтĕккă пирĕн кăмăла хуçмаст̌ пулсан, темăсене йавăнтарса пыни, аталантарса илни, пулăтарса пыни нихăш йенђен те мухтавлă тивĕçлĕ мар. Çавах, уншăн куђанмалли çук, мĕншĕн тесен; епĕр **пуçлакан** поетсем пирки калаçатпăр; вĕсен урăхла пулма та пултараймаст̌ Урăхла пулма пултараймаст̌ тени—ахаљ ларма ирĕк памаст̌. Ахаљ лармалла мар, çине тăрса, пĕтĕм вăйран, пĕтĕм халран, пĕтĕм хăватран çине тăрса çитмен ĕхпе йăвăрлăхран иртсе кайма тăрăшмалла Анђах, менрен килет вăл çитменлĕх? Пирĕн шухăшсем ăшăкран, епĕр тарăн ыйтусемпе паллашманран, науккăсен пултарăвĕсене пит те нумай тĕлте çавăрса тытманнинђен, пирĕн шухăшсем пурнăçăн çийĕпе анђах шунинђен, ун ăшне кĕрсе пур йенелле те хастарлăн илме пултарайманнинђен. Поет пулас пулсассăн, хорейпа йамвă мĕнне пĕлни çех. меттафрăпа меттонимя мĕнне пĕлни çех, литтераттурăпа искуствă мĕнне пĕлни çех, литтераттурăпа искус вă пурнăçпа мĕнле çыхăнса тăни çинђен пĕлни çех; илемлĕ происветенисене вулани çех—пĕртте çителĕклĕ мар. Çитменни, вăл мар хакли. Хакли—вырăсла „мировоззрение“ тени, пĕтĕм тĕнђене, пĕтĕм пурнăçа тĕрĕс ăнласа илме пултарни. Çара литтераттурă çинђе харпипе ним те пулмаст̌. Хамăр шухăшсене тарăнлатма, сарлаклатма вĕренмелле. Пурнăçа ăсса илмелли çăпалин аври те кĕтĕк, хăва та ăтăх.—çавăн пек çăпалана улăштармалла пирĕн. Ак сăмахран, Пиктемир пĕр сăввинђе: „пусмăр çунса сÿнђĕ пирĕн таврара“, тет; тепри: „кирĕк хăçан хăт̌, йе çулла... хĕле,.. венђете мĕн пирĕн кĕмеллех“, тет Кусем ниме йурăхсăр, ун пеккисем сахал, çукпа пĕрех. Тĕлĕнтерекенни вăл мар, урăхри: çырнă, нумай çырнă—анђах ним çинђен те каламан. Сÿпĕлтетнĕ, сÿпĕлтетнĕ—нимĕн те каламан. Сăввисене йуратса мар, хавасланса мар.—тарăхса ним калама аптраса вылятăн. Пуçлакан поетсен сăввисем—вак шухăшлă, вĕт шухăшлă, вĕсем те пулин пăтранђăк. Поетсен, писсаттĕлех пулас теççĕ пулсан, литтераттурă ĕçне анђах мар, нумайрах вĕренме, ытларах пĕлме тăрăшмалла. Унсăрăн нисçта та кайайман

Формă. Тематтĕккă пире хĕпĕртеттерет терĕмĕр пулсан, сăвăсен форми, пуçлакан поетсен пултаруллăхĕн форми пирки те: вăл пире хĕпĕртеттерет, тесе. калама пултараймастпăр епĕр. Тематтĕккă пире килĕшÿллĕ йенлĕхпе кайни—пĕр йенђен, пурнăç хăй çав темăсене кăларса тăратнинђен, тепĕр йенђен, поетсен туйăмĕ, сисĕмĕ, „пуçсĕмĕ“ („алсĕмĕ“ тенĕ пек) пурнăç улшăннă май улшăннинђен килет, тетпĕр епĕр. Формă пирки çав сăмахсем татах тĕрĕсрех пек туйăнаççĕ. Çынсем çапла çыраççĕ, çапла çырнă—епĕр те çапла çыратпăр, çапла халаплама пулат̌ вĕсен ĕçне.

27 сăвăран—26 сăвви лирикăллă происветени, пĕри поемă пекскер, йаđĕ: «Шур Атăл çинђе». Поеми—сăмах пуххи йеверлĕ çех, нимĕнле асăрхама тивĕçлĕ шухăш та çук, техникки те уксахлат̌, „ĕç çук вăхăтра, ним тума аптраса, çырнă пулмалла“. Лирĕккă тесе автăр пурнăçпе «кăтăргакан сăвăсене, происветенисене калаççĕ. Хăшсем урăхла ăнлантараççĕ: вĕсем шуђепе, лирĕккă—автăрăн ђĕрери шухăшсене кăтартакан происветени ем Паллах, епĕр унпа килĕшместпĕр. Автăрăн пурнăçĕ, ку та паллах, объективлă пурнăçпа çыхăнса пырат̌, ăна пăхăнса. ăна парăнса пырат̌. Лирĕккă—çамрăк поетсен ĕçĕ, теççĕ нумайĕшĕ. Пирĕн сăвăсем ăна çирĕплетнĕ пек туйăнат̌. Анђах. туйăнат̌ çеç. Лирĕккăллă происветенисем çыранни—вĕсене çырма çăмăллинђен килет, вĕсене çырма çăмăлли—происветенире палăракан пурнăçĕ çывăххинђен килет.

Формă тĕлĕшĕнђен Торонейăн ик сăвви çех пахалама тивĕçлĕ. Пĕри—«Йалти ђастушкăсем» йатлă Сăввине ђастушкă май çырса кайнă. Çапла çырса кайса кулакасемпе пупсене лăтăрка а тăкнă майĕпе кооператтивпа Совет влаçне хăпартат̌. Тепĕр сăвви—«Муђи савăнăçĕ» йатлă. Тороней питĕ лайăх формă çавăрса тытнă, анђах, шухăшĕсем çинђех мар пирки. тата сăввин техникки те уксахланă пирки, сăвă йапăхланса кайат̌. Кунта «ват муђей» мар хакли «ват» тĕнђе çĕнĕ тĕнђе умне сулăнни хаклă, ват тĕнђе çĕнĕ тĕнђе умĕнђе пуçне тайнине кăтартни хаклă. Тороней. ыттисем пек, ват тĕнђе пуçне тайат̌, ват тĕнђе çене тĕнђенĕн прокреслăх вăйне йышăнат̌, ват тĕнђе çĕн тĕнђепе хирĕçмест ăна парăнат̌, темест. Вăл ăна сăнлăхпа, опрăспа. кăтартса, палăртса парат̌. „Ват муђей“—кив тĕнђе сăнлăхĕ. Ват муђей çĕнĕ пурнăçа йышăнни кив тĕнђе ирĕксĕр, ирĕксĕркун пулин те, çĕн тĕн епе парăннин, пăхăннин, йышăннин сăнлăхĕ. Тороней хăй çырнине те ман пек шутлат̌, те урăхла, анђах хутçшăнĕк сисĕмĕ пур пирки—вăл ђăн илемлĕ, прои ветени вырăнне хисеплекен йапала çырнă.

Ой-Шăпăлђин „Савнине ăсăнса“ йатлă сăввине те асăнмасăр иртсе кайма йурамĕ. Вăл малтан, халăх йурринђи пек, йăвăç-курăкран тапратса йарат̌, ун хыççăн „савни“ çине куçса ÿкет, вара хăйĕн «ђĕрери» шухăшĕсене каласа кайат̌.

Йехрим Иванĕн „Кам пĕлет, теп суйат̌...“ сăмахсемпе тапратса кайакан сăвви те пахалама тивĕçлĕ. Сăвăра поета «ђыканккă:—кеçĕр тух, тет, уйа выђатса тађйанкка». Вара ђыканккă: „кумма мар ес, йĕме çĕр çине çуралтăн“, тет. Поет тĕксĕм, хура пурнăç,

илемсӗр малаллӑх вӗтет, ҫав шухӑшсене хӑй каламасть, ђыканкка калаттарать. Ђыканкка сӑмахӗсем—поет пуҫӗнђи шухӑшсен сӑнлӑхӗ, опрӑсӗ. Ҫара искуствӑ йенђен пӑхсан, Йехрим Иванӗн сӑвви,—искуствӑ йапали. Унӑн ытти сӑввисем те пахалама тивӗҫлӗ.

Ҫаксемсӗр пуҫсӑр епӗр пӑхан происветенисенђе формӑ тӗлӗшӗпе палӑртма, асӑрхаттарма тивӗҫлӗ анђах мар, асӑрхамалли те ҫук. Ф рмӑ ыйтӑвӗ—хам та пӗлместӗп, те пысӑк ыйту, те темскерле хӑйаматла ыйту,—ђӑваш литтераттуринђи криттӗксемпе теореттӗкӗсем темскер тунӑ, пӗлместӗп, анђах, лавне тапратса йама мар, шыраса та тупман пулмалла, лав пуррине те пӗлмеҫҫӗ пулмалла. Статйана пуҫланӑ ђухве ҫурри ытла йатарласах **формӑ** ҫинђен ҫырӑп, тесе шутланӑђђӗ. Анђах маттериалсӑр никам та ним те тӑваймасть, ку маттериала сирсе хӑварса урӑххи ҫине куҫни—хам тӗп ӗҫрен пӑрӑнни пулӗђђе.

Технӗккӑ. Ҫирӗм ҫиђӗ сӑвӑран пӗр сӑвва ҫех „ирӗклӗ сӑвӑсеп" ҫиҫтемипе ҫырнӑ. Вӑл—Керп кийӗн „Кӗркунне" йатлӑ сӑвви. Анђах, сӑввине вуланӑ ђухне, сӑввин ирӗклӗхӗ, сӑввин локӗккине мар, авттӑрӑн выђанђӑклӑ шухӑшне пӑхӑннӑн туйӑнать.

Ђылайӗшӗ тонӗккӑ ҫиҫтемине пӑхӑнса ҫырнӑ. Пӑтратман сӑвӑсем те пур, сӑмахран, Торонейӗн „Муђи савӑнӑҫӗ", Ой-Шӑпӑлђин „Савнине асӑнса", Пиктемирӗн „Катаран килекеп..." Нумайӗшӗн вийепле виҫене те пӑхӑнса пыман. Нумайӗшӗн ҫилапӗккӑ ҫиҫтемин виҫине йӗркелесе кӑтартманнинђен килет. Пысӑк хутошнӗксен (Иванов, Шупуҫҫынни, Тал-Мӑрса) сисӗмӗ вӑйлӑ пирки вӗсен происветенийӗсенђе виҫи пӑсӑлсах та каймасть, анђах, кусен хутошнӗк сисӗмӗ вӑйлах мар пирки, вӗсен сӑввисен йӗрки йурӑхсӑра тухать.

Рифмӑ тӗлӗшӗнђенте ҫитмеплӗхсем тем ђухлех. Сӑмахран, Торонейӑн „Муђи савӑнӑҫӗ" йатлӑ сӑввинђи „сарлака" сӑмаха „пурӑнмасть" сӑмахпа, „пур ӑнмасть" сӑмаха „савӑнать" сӑмахпа рифмӑлать; Йехрим Иванӗ те: «ђыканккӑ" сӑмахпа „тађйанкка" рифмӑлать; Пиктемир те: „йалава" сӑмаха „малалла" сӑмахпа, „утрӗ" сӑмаха „вӗђӗрхенђӗ" сӑмахпа рифмӑлать. Ыттисем пирки шӑл шурри кӑлармалли ҫук: вӗсем рифмӑсене манса та кайкаланӑ пулмалла...

„Ҫтилиҫтӗккӑ" тиекенни йепђен пӑхсан та, ӗҫсем аванах пымаҫҫӗ, килӗшменлӗхсемпе киревсӗрлӗхсем ђылайах. Тӗслӗхрен: Пиктемир „ҫитменлӗхсемпе хӗнхур **мулне** вистесшӗн", „**тумхах** ҫитти сарса тухђӑр ҫула", „трактӑр—хурҫӑран **аталаннӑ** лаша", тет; Керпский „Кӗрхи тӗтӗм, хӑруш **ҫӗр**—мӑнтӑр, ватӑ, **кулак хӗр**", тет; Сайтсӑв тата „килӗшмен—ан хирӗҫ, ҫук пулсан та ыткӑн-ха мана", «хађхи тӗнђе тӑрӑ та тарӑн, есӗ хӑвах тупаймӑл вӗҫне" тет. Кун пеккисем тата ђылай. Пӗр Йехрим Иванӗн сӑввисем кӑна мухтава тивӗҫлӗ. Тата кӑна та каламалла. Сӑввисене ахађ калаҫнӑ пек ҫырса кайаҫҫӗ. Ђас та ђасах ђӑваш хӗрарӑмӗсем шыв ӑсма пырсан ҫӑл кутӗнђе сехетшерӗн пӑкӑлтатса тӑраҫҫӗ. Кунта та ҫавӑн пек. Ҫивӗђ тавлаштарусем ҫук. Тӗлӗнтерсе йаракан меттафрсемпе меттонимисем сем ҫук, нумай-нумай сӑвӑсемшӗн кирлӗ йапаласемех ҫук. Поеҫи—куллен калаҫакан ђӗлхе мар, вӑл куђттурӑллӑ ђӗлхе, самай куђттурӑллӑ ђӗлхе. Поеҫи ђӗлхи—ҫивӗђлӗхсемпе, асра тытмаллӑ кӗтмеплӗхсем, харсӑр ҫӗнӗлӗхсемпе уйӑрӑлса тӑрать куллен хи ђӗлхерен,—ҫавсем епӗр пӑхан сӑвӑсенђе пӗринђе те ҫук. Пӗр Йехрим Иванӗ вӗсӗнђен хӑрамасть, вӑл: ҫамрӑк вӑхӑт—йухан Атӑл шывӗ", „ҫӗр ҫинђе епир пурте хӑна", „шур ҫурта пек тӑран хурӑнсен ирпеле ҫӑвӑнма пур куҫҫулӗ", „тӑван ҫӗршывӑп йаш ђӗри". „ђӗрере сан кӑвар,—анђах вӑл ђас сӳнӗ", тет. Кунта ђӑннипех те поеҫи шӑршӗ ҫех мар, поеҫийӗ те пур. Анђах, ку сӑмахсем пиђетленнӗ сӑвӑран илнӗ сӑмахсем мар, пиђете йурӑхсӑрланӑ сӑвӑран илнӗ „поеҫилӗх", апла пулсан, пиђете вађђи тата та ҫивӗђрех, вӑйлӑрах „поеҫилӗх кирлӗ.

Ђӑвашла ҫырма пӗлменни те ҫителӗклех. Анђах, ун пирки „Ҫамрӑк Хресђенрӗ" Келин ђылайах та тӗплӗ статйисене вуланӑ пулӗ, тесе, ун ҫинђен ђарӑнса тӑмастпӑр епӗр.

Ӗнтӗ, пуҫлакан писсаатӗлсен пултарулӑхӗн технӗкки те ҫителӗклӗ йурӑхлӑ картра лармасть.

Пуҫлакан писсаттӗлсен пултарулӑхне пӗтӗмӗшпе илсен, ҫакна каламалла: пуҫлакан писсаттӗлсем темӗн ђухлӗ пулсан та, вӗсен, уйрӑм авттӑрсен, творђӗствин сӑнсапађӗ темӗн ђухлӗ мар, пӗр пекрехех. Ҫавӑнпа пӗрин ҫинђен калани ыттисемшӗн те тӗрӗсрех пулать.

Иртнӗ ҫулсенђе писсаттӗлсем хушшинђи ӳкӗнђӗк шухӑшсем пирки ђылай калаҫкалатђӗҫ. Еп пӑхса тухнӑ сӑвӑсенђе ӳкӗнђӗк шухӑшсем курӑнсах каймарӗҫ. Пӗр Йехрим Иванӗ анђах: «кунран кун ҫывхарать вилтӑпри., ҫӑмӑл пултӑрђђӗ ун вилтӑпри» тет, Хусанкайпа тавлашса. Ђыканккапа аппаланнӑ сӑввинђе те ђӗререн кӑвар ђас сӳнессипе ҫӗр ҫине йӗме ҫех ҫурални ҫинђен халаплать. Тем... макӑрса та, кӑшкӑрса та, вилсе те, васкаса вилсе те нимӗнскер тӑваймӑн. Пурӑн, пурӑнма ирӗк панӑ ђух! Йунлӑ кӗрешӳ савӑнӑҫӗпе савӑн, савӑнма ирӗк панӑ ђух! Вутлӑн-хӗмлӗн ҫунса шӑрангар сӑввуна, шӑрантарма ирӗк панӑ ђух! Ҫынсем ашшӗ-амӑшне, ађипӑђине, йуратнӑ арӑмне пӑрахса, нимӗнрен хӑрамасӑр, вутпа ҫулӑм тинӗсӗпе лӑрӑнмасӑр кӗрешсе ҫӗнӗ пурнӑҫӑн майлӑхсене ҫавӑрса илнӗ... епӗр пур, ђӑмланӑ ҫӑкӑра ҫӑтаймастпӑр! Йурать хӑть, вилтӑпри ҫинђен кӑшкӑрнӑшӑн халӑхӗ мӑшкӑл тумасть. Ӳкӗнђӗк шухӑшсем Йехрим Иванне амантӗҫ, тесе шутласшӑн мар епӗ. Ҫавах та, вӗт, ӳкӗнни, куђанни—ҫынна хуҫать, ун вӑйне ђакарать, ун енеркине пӳлсе лартать. Ӳкӗнђӗклӗх—пуҫлакан писсаттӗлсемшӗн характерлӑ уйрӑмлӑх мар пулин те, епӗр ӑна асӑрхаттармасӑр иртсе кайма пултараймастпӑр, мӗншӗн тесен, ӳкӗнесси, куђанасси, пуҫа усса ҫӳресси, шӑппӑн макӑрасси—пур ҫыннӑн ӳтпӗвӗнђе те «усал ађи» пек ларать, вӑл „усал ађи" пекскерри, хађхи пурнӑҫӑн хире-хирӗҫлӗххинђен сӗткенлӗ апатах тӑранмаллӑх илме май тупать. Ҫитменне, Йехрим Иванӗн сӑввисен опйектисем те пире хӗпӗртеттермеҫҫӗ: пӗри—ђыканккӑ тӗксӗм пурнӑҫа пророклани, теле̌р сӑввинђе—ҫамрӑк вӑхӑт кунран кун вилтӑпри патне ҫывхарни, виҫҫӗмӗшӗнђе—«тӑван ҫӗршывӑн йаш ђӗри» йалан „хисеплӗ йурӑра" тата „шерпеклӗ сӑвӑра" ђӳхенни. Ҫакӑнта Йехрим Иванӗ сотсиалисӑм стройккин, ђӑвашсем калашлӗ, тимӗр ђӗри карт-карт сикнине асӑрхаманни, тимӗр ђӗрепе хӑй те пӗрле картлаттарса сикменни курӑнать. Малтанах, пролеттарисен литтераттури политтӗкӗ «йаш ђӗре» йуррине пӗтӗмпех кӑларса пӑрахмасть терӗмӗр. Татах асӑрхаттаратпӑр: „йаш ђӗре" йурри хӑйне хӑй ирӗклӗн кӗвӗленеймест, ун кӗвви «тимӗр ђӗре» йуррин кӗввинђен килет, унран тытӑнса тӑрать. Апла пулсан, писсаттӗлсене пӗтӗм пролеттариатӑн кӗрешӗвне хутшӑнтарасси литтераттурӑри „политтӗксен" ӗҫӗ анђах мар, поетсен хӑйсен ӗҫӗ те. **Ҫав кӗрешӳре хӑйне май вырӑн йышӑнса тӑракан ҫын нихҫан та нӑйкӑшма май та тупас ҫук.**

Пуҫлакан поетсен пултарулӑхӗ пире ђылай шанђӑк парать, пирӗн ӗмӗтсене ҫунатлантарать. Формӑпа технӗккӑ пирки каланӑ ђух епӗр самайах та „сӑптӑртӑмӑр". Анђах, формӑпа технӗккӑ ним мар формӑ, ҫинђен калӑҫнӑ ђух, пуҫлакан поетсен пултарулӑхӗ мӑкӑлтатни ҫех мар, йатлӑ писсаттӗлсен пултарулӑхӗ те шӑйрӑксемпе витӗнни, лайӑхах курӑнать. Унран ним хӑрамалли те ҫук. Унсӑр пулма та пултараймасть, ҫавӑнпа вӗсене пуҫлакан поетсем тетпӗр те. Тематтӗккӑ, пуҫлакан поетсен тематтӗкки, тӗрӗс ҫул ҫинђе, пире хӗпӗртеттерекен ҫул ҫинђе.

Сӑмсана каҫӑртса мар, «еп кам» тесе мар, йӑнӑшпа ҫитменлӗхсене тунса мар, йурӑхлӑ вӗрентӗве айакка ывӑтса мар, епер илемлӗ пултаруллӑхӑн сарлака ҫулӗ ҫине тухма пултаратпӑр! Поет ҫулӗ—„тумхах ҫиттипе витӗннӗ". Ҫав тумхахсенђен хӑрарӑн, уруна хуҫас мар тесе, айакран тавра туса ҫавӑрӑнса кайма ӳркентӗн, ҫынсем тумхахсем урлӑ каҫнӑ ђух хӑранипе лапђӑнса пытанса йултӑн—ес поет пулаймарӑн, «хисеплӗ йурра» йурлаймӑрӑн, «шерпеклӗ сӑвва» йантраттараймарӑн!

М. Фетӑрӑв.

ФОТТО-КОРЕСПОТЕНТСЕМ!

СУНТАЛ ретакси малашне фотто-кореспотентсемпе тӗплӗрех ҫыхӑнса, вӗсен ӗҫне ҫырусем урлӑ инструксисем парса йӗркелеме тытӑнать. Ҫавӑнпа пур фотто-кореспотентсене те тата малашне СУНТАЛА фотто-ӳкерђӗксем йарса тӑма шутлакансене те ретакси хӑйсен йађӗсемпе хушамађӗсене тата тӗплӗ атрӗсне ҫырса пӗлтерме ыйтать.

Ђăвашла кăлентар.

Кăлентар — кулленхи справăђнĕк. Нимле кĕнеке пулмин те, ку справăђник ђăваш хресђен килĕнђе те хĕл каçатех.

Ђăваш Кĕнеки Уйрăмĕ çулленех ђăвашла пысăк кăлентар кăларма тытăнђĕ. Ку аван ĕç ĕнтĕ. 5 пиншер екç. тата ытларах та кăларат. Тăрăшсах ĕçлет, темелле. Анђах, пирĕн кăлентарсенђе çитменлĕхсем нумай. Пирĕн кăлентарсем пĕрре те вăхăтра тухмаççĕ. Йанварте, феврађ уйăхĕ тĕлне çеç ђăваш йалне çитекен кăлентар çителĕклĕ саланма пултараймасť, унђђен ђăваш вырăс кăлентарĕсене илсе туйанса хурат.

Çийел йенђен çеç илсессĕн те, пирĕн кăлентар вырăсла пысăк кăлентартен кайра тăрат. Хуплашкине темле çĕрĕк тĕслĕ сарă хутпа çапнă. Орикиналлă ўкерђĕксемпе илемлетме пĕлмен. Хуплашкине уçса пăхатăн та, кăлентаре хаçат хуђĕ çине çапнă, ўкерђĕкĕсем тухман. Çитменнипе тата ўкерђĕкĕсем (илђђустратси) сахалтап та сахал, коректурă йăнăшĕсем ђыдай.

Ђи пысăк çитменлĕх—кăлентарте справăђнăй маттериалсем, ђăваш хресђенне куллен мĕн тума кирлине асăнтараканнисем вырăн йышăнма пĕлмен. Сывлăха сыхласси, емелсене тыткаласси, траххомпа кĕрешес ыйту (кун çинђен кăçал çеççисенђе калаçатпăр, кăлентарте ним те çук), ратио çинђен асăнман, ерех сийенлĕхĕ çинђен те тиакрамăпа çеç кăтартнă. Ăна хăшпĕр хресђен, ăнлантарса памасассăн, ăнланса çитерейес те çук.

Кăлентарте тата кулђттурă, ђăваш искусстви ыйтăвĕсем пађах палармаççĕ. Ђăваш Кĕнеки Уйрăмĕ хăйĕн istanисем пирки пĕлтерў те кĕртмен. «Канаш» хаçатсене ăçта, мĕнле çырăнса илмеллине кăтартакан пĕлтерў те пулин çухатса йулнă.

1929-мĕш çулхи ђăваш кăлентарĕ вырăссен 1919—22-мĕш çулсенђи кăлентар йеверлĕ пулса тăнă. Пысăк статйасем ытларах кĕнĕ. Вĕсем те кирлĕ, анђах вĕсем 4—5 страницса йышăнаççĕ те, ытти маттериалсем валђи кăлентарте вырăн çук.

Кăлентарте „вăрçă хăрушлăхĕ", „йалхуçалăх машшинĕсене ăçтан илмелле", „меттăр виçисем", „темте пĕр" уйрăмсене ырлама тивĕç. Конститутси, йалта ĕçлесси, тата çавнашкал ыйтусене пысăкраххăн çутатса пама та ђурамалла мĕн.

Çитес çулхи кăлентар пирĕн Ђăваш автономийĕ 10 çул тултарнă тĕле тухат. Ку кăлентаре кăларма халех хатĕрленмелле. Октăпĕр револютси ђăвашсене мĕн панине, 10 çул хушшинђе хăш йенђен епĕр малалла кайнине. мĕн-мĕн тума пултарнине çутатса памалла. Промышлĕнăç, йалхуçалăх, копператси, сывлăх, вĕренў, искусствă партти ĕçĕ, профсойус, совет ĕçĕ... çак ыйтусем тăрăх кăлентарте вулакансем çителĕклĕ çимĕç тупђăр.

Йалхуçалăхне урăх майсемпе ĕçлесе пырса тупăшлăрах тăвасси çинђен, йалхуçалăх, сĕтçу, ђăхђĕп йулташлăхĕсем, ушкăнлă хуçалăх ĕçĕсем лайăх палăрђђăр.

Йатарласах ђăваш кĕнеки çулĕ пирки, ђăваш театăрĕн утăмĕсемпе малашне мĕн тума май пурри çинђен, кино, ђăваш хутошнĕкĕсем, литтераттурă орканисатсийĕ ĕçлени, ĕçйалкорсем, ђăваш ђĕлхи ыйтăвĕ т. ыт. çинђен те çутатса парасђĕ.

Ђăваш историйĕнђен, нимрен ытла, ђăваш револютсионерĕсемпе Октăпĕр вăхăђĕсенђе мĕнле ĕçленисене тĕплĕрех кăтартас.

Паллах, кăçалхи пек ратио, сывлăх т. ыт. çавнашкал хресђеншĕн ђи паха, кирлĕ уйрăмсене манса хăварас марђђĕ.

Кăçалхи кăлентарте тата темле „Ратăçĕ, Норă, Рўрик, Исапеллă, Кертрутă, Тересă" йатсем нумай. вĕсем вырăнне лайăхрах йатсем кĕртес, ђăвашлисене илес.

Йупилейлĕ кăлентаре ытларах тата лайăхрах ўкерђĕксем кирлĕ. Хутне те лайăхраххине уйăрса хурасђĕ, — октăпĕр—нойапĕр тĕлнелле кăлентар йала çиттĕр. Кăлентаре сарасси пирки копперативлă орканисатсисемпе. вуламалли çуртсемпе калаçса татăлма çукши.

Вăхăт та пулĕ ĕнтĕ лайăхрах кăлентар кăларса ытларах сарма! Респуплĕк тулашĕнђи ђăвашсем патне те ăна вăхăтра çитересђĕ.

В-ка.

ЛИТТЕРАТТУРĂ ШКУЛĔ

Вырăс класçĕкĕсене ытларах вуласа вĕренер.

Ретаксине кашни кунах темĕн ђухлĕ алçырăвĕсем килеççĕ. Кашнин ăшĕнђех пĕђĕк çыру:

«Хисеплĕ ретактăр йулташ!

Сирĕн пата çак калав пеккине йаратăп. Ăна есĕр хăвăртрах пăхса тухса йурăхлипе йурăхлă марри çинђен мана çырупа пĕлтерĕр. Çапса кăларма йурамасť пулсан, мĕншĕн йурăхлă пулманнине, мĕнле çитменлĕхсем пуррине кăтар са пама ыйтатăп.

Малашне ман çырма тăрати, йе ку ĕçпе аппаланма пăрахмаллаи?

Тата ман вырăссен хађхи писсатĕлĕсем çинђен пĕлес килет. Лайăхрах писсаттĕлсене тата вĕсен аванрах происветенийĕсене çырса пĕлтерме ыйтатăп. Мĕншĕн тесен епĕр йалта пурнакансем кама вуласа вĕренмеллине пĕлместпĕр.

Ответ парасса шанса тăратăп».

Вăл çырусене пурте пекех çакăн майлă çыраççĕ.

Анђах калавĕсене вĕсем мĕн çинђен çыраççĕши?

Пуринђен ытларах ђухăн ывăлĕ кулак хĕрне йуратни çинђен, кулак хăйĕн хĕрне ђухăна парасшăн мар пулса ăна хирĕç кĕрешни çинђен çыраççĕ. Унтан шуррисем çинђен, краштăн вăрçи çинђен, шурă офитсерсем хĕрсене пусмăрланисем çинђен тата кулаксемпе пупсем çинђен ытларах çыраççĕ.

Калавра карђăк йе ватăрах хĕрарăм (амăш мĕн) пулсан, вăл вара пĕрмайах турăшăн тăрать, кĕлтăвать, ђиркĕве çўрет (унсăрăн ват çын пек туйăнмасť пулмалла!). Пуп таврашĕ пулсан, вăл кирек мĕнле пулсан та ерех ĕçме йуратать, йе упăшкасăр арăмсем патне çўреме иленет. Кулак пулсан, кашни калаврах хăнтăр, тађка ĕнселлĕ, хĕрлĕ сăмсаллă, усал, вăрçнă ђухне сурђăкне пĕр ђалăш сирпĕтет. Хĕр пулсан, ун пекки вара опесаттĕђнă таврара та пулмасť урăх, çав тери хитре, хĕрлĕ тутăрлă, хура куçлă патмар пулать. Çапла вара нумайăшне вулиђђенех мĕнле çынне пĕлме пулать.

Пирĕн çырма вĕренекенсем пурте пекех калавсене, повĕçсене çавăн пек „схемăлла" ђашлаттараççĕ те ĕнтĕ. Вĕсем тем ђухлĕ вăхăт, тем ђухлĕ хут пĕтереççĕ, анђах усси питех те сахал пулать. Çырнă ђухне сăрпаланаççĕ, васкаççĕ, геройсене типсене лайăх шăратса кăларма, вĕсен характĕрĕсене кăтартма тăрăшмаççĕ. Танлаштарусем, сăнлăхсем кивĕ, çĕннисене, халиђђен пулман, илтмен сăнлăхсене, сравненисене шырама тăрăшни курăнсах каймасť.

Анђах мĕнле ответ памаллаха ĕнтĕ ретаксире ларакансен çав «ман калава шурнала кĕртме ыйтатăп, йурăхлă пулмасан, мĕншĕн йурăхлă маррине пĕлтерĕр» тесе ыйтакан пуçлакан писсаттĕлсене? Ăна калав йурăхлă марри çинђен çиллентермелле мар ответ пама пĕлесђĕ? Ним калама аптăраса вара ирĕксĕрех ытларах вулама, пурнăçа лайăхрах асăрхама сĕнетĕн.

Илемлĕ литтераттурăллă происветенисене вулани пуçлакан писсаттĕле пит нумай пама пултарать. Мĕн ђухлĕ вăл нумайрах вулать, çавăн ђухлĕ вăл çырма вĕренсе пырать, хăйĕн çырнă йапалисенђи йăнăшсене асăрхама, курма вĕренет. Вуласах вăл илемлĕ татăксемпе, пурнăçри вак-тĕвексемпе усă курма вĕренет, çыру техникине те вĕренсе пырать. Анђах илемлĕ литтераттурă происветенийĕсене вуланă ђухне пит асăрхаса вулас пулать, писсаттĕл мĕнле майсемпе кăтартнине астуса пырас пулать, вара тин вулани пуçлакан писсаттĕле çителĕклĕ усă пама пултарать. Вулама вĕренмелле!

Анђах илемлĕ çырма кам çырнисене вуласа вĕренмеллеши?

Паллах, пуринђен малтан, вырăс класçĕкĕсенђен вĕренес пулать.

Пуçлакан писсаттĕл пĕр-пĕр йапалана кăтартас пулсан, ăна пур йенђен те илсе тем ђухлĕ çырса тултарать. Класçĕксем ик-виçĕ сăмахпах пит нумай йапала çинђен калама пĕлнĕ. Пирĕн вĕсенђен çавна вĕренмелле те ĕнтĕ. Акă, сăмахран, Туркенĕв çын вилнине çапла кăтартать: «Куç пĕтĕмпех хупăнса çитеймен, çав куç тăрăх шăна çўренĕ». «Ун ўђĕ тем пек шураласа кайнă», вăл «пĕр сиккелентмесĕр тăсăлса выртнă» тенисем нийепле те кăна çитеймеççĕ. «Хупăнса çитмен куç тăрăх шăна çўренĕ» тени ытла та пит лайăх кăтартать çын ђĕрĕ маррине.

Çавăн пек сахал сăмахпа нумай йапалана тата илемлĕ кăтартни ытти писсаттĕлсен те нумай.

Мĕне вĕренмеллеха ĕнтĕ класçĕксенђен?

Пуринђен малтан ăнланмалла çырма, кĕске çырма, калава йе повĕçе йĕркелесе тума, çушета сарăмламашкăн, происветенири çынсен характĕрĕсене, кăмăлĕсене кăтартма, ђĕлхене кирлĕ пек выђатма вĕренес пулать. Пирĕн пуçлакан писсаттĕлсен калавĕсенђе геройсем пурте пĕр ђĕлхепе калаçаççĕ. Вăл, пĕр йенђен, пурнăçа сăнаса пĕлме тăрăшманнине те пĕлтерет. Çавăнпа вырăс класçĕкĕсене вулани питĕ усăллă.

АВРАЉ.

Ђăваш Пролеттари Писсаттĕлĕсен „Канаш“ сойус пленăмĕ правлени отђођĕ тăрăх йышăннă ресолђутси.

ЂПП «Канаш» сойусĕн правлени ĕçĕсем çинђен **А. И. Солăттăв** токлатне итленĕ хыççăн, правленин сарлака пленăмĕ çаксене кăтартса хăварат̆:

1.

«Канаш» сойусĕн ĕçĕнђи иртнĕ çулталăк çурă хушшинђи вăхăт пултаруллăх ыйтăвĕсем çине тимлесе тăрăннă вăхăт пулса тăђĕ; орканисатсиллĕ ĕçсем иккĕмĕш вырăналла тухса пыни — ђăваш литтературĕ пултаруллăх йенђен ђăнласах татăкланса ўссе пынине палăртса тăрат̆. Çак иртнĕ вăхăтра—

1) ђăваш писсаттĕлĕсемпе сăвăçисем уйрăм спорникĕсем пиђетлевсе тухрĕç (Елкер, Хусанкай, Рсай, Шупуççынни, Хусанти ађманах «Утăм» т. ур. те); лайăх калавсемпе сăвăсене уйрăмшар кĕнекесем туса кăларма хатĕрленĕ, çак шутах ђăваш литтераттурине тутарла куçарса, пĕр кĕнеке туса кăларнă; «Сунтал»ра çĕнĕрен ўсекен писсаттĕлсемпе поэтсем ытларах çапăнма пуçларĕç;

2) çак вăхăтра çутĕç комиссариађĕпе пĕрле туса иртетнĕ икĕ литтераттурă ăмăртуне писсаттĕлсемпе поэтсем ытларах хутшăнђĕç, лайăх йапаласем ђылайтарах çырса йађĕç (Октапĕр револђутси 10 çул тултарнă майĕпе тунă ăмăртура 55 ытларах, ађапăђа кĕнеки ăмăртунђе 40 йахăн тĕрлĕрен происветенисем пулђĕç); кино-либреттисен ăмăртуне иртерес ĕçе те «Канаш» сойусĕ хастарлăн хутшăнса ĕçлет;

3) литтераттурă крушокĕсем теори ыйтăвĕсен çывăхнерех пыма пуçларĕç, уйрăм писсаттĕлсене, уйрăм происветенисене тишкĕрес ĕçе вăйлатрĕç (Шупашкарти, Хусанти т. ыт. крушоксем те).

Пирĕн Октапĕр револђутси хыççăн тымарланса, хунавланса ўсме тытăннă ђăваш литтераттури çулран çулах пысăк утăмсем туса пырат̆ пулсан та, епĕр ку таранђен те «курăнмаллах пысăк» йапаласем парайман пултаруллă писсаттĕлсемпе поэтсем литтераттурă ĕçне «ĕç хушшинђе» ађах тунипе, укçа-тенкĕ тĕлĕшĕнђен епĕр ытла та тĕрекçĕр тăнипе, теори ыйтăвĕсене мĕн пур тарăнăшĕпех çавăрса илейменнипе, тата ытти сăлтавсемпе те). Ђăваш литтераттурĕн ўсĕмне хăвăртласа, унăн çĕнтерўсене нумайлатас ĕç çине пĕтĕм вăйа хурса ĕçленĕ вăхăтрах, хăш-пĕрисем пуçĕнђе ђăваш литтераттурĕн пуласлăхĕ çинђен иккĕленterekен, литтераттурăна çителĕклĕ хак паман шухăшсем те çуралса тухаççĕ. «Мĕн вăл ђăваш литтераттури, мĕн вăл ђăваш писсаттĕлĕсем? Талантсем пулсан вĕсем ђăвашла мар, вырăсла çырăђђĕç», текен сийенлĕ шухăшсене, пирĕн хамăрăн пултаруллăх ĕçне тата ытларах вăйлатса та, ытти майсемпе те хыттăн сирсе йарас пулат̆.

2.

Литтераттурăра пролеттари итеолокине çирĕп тытса пырса, йна ђăнласах сотсиалисăм тăвас ĕçри çивĕђ, вăйлă хĕç-пăшал тăвассине хамăрăн тĕп сатађ, тĕп çул вырăнне хурса,—писсаттĕлсемпе поэтсем ĕретне ĕçлекенсемпе ђухăнсенђен тухнă вăйсемпе çĕнетсе, çирĕплетсе, йурăхсăррисенђен тасатса тăрассине те, çырмалли темăсене сотсиалисăмшăн кĕрешес ĕçпе çыхăнса тăракан ыйтусенђен тĕплĕн суйласа илсе, происветенисен ăшђикне илемлĕх йенђен те, шухăш йенђен те пĕлсе çыхăнтарса çырма вĕрен ссине те, криттĕк ĕçне йĕркелесе вăйлатассине те кашни кунхи пит пысăк сатађсем вырăнне хурса ĕçлес пулат̆. Çак çулсенђе литтераттурăра пролеттари итеолокийĕ çирĕпленсе, вăйланса пыни палăрат̆ пулсан та, ĕ халăхĕ хушшинђен çĕнĕ вăйсем тухсах пыраççĕ пулсан та, ку тĕлĕшпе халех тума тытăнмалли ĕçсемех тăвасса кĕтсе тăраççĕ:

1) сотсиалисăм ĕçĕнђи паллă сатађсемпе утăмсем литтераттурăра палăрмасăртарах тăрса пулаççĕ: ђухăвсемпе патраксен пурнăçне, йалти клас кĕрешĕвне, йалпа хула çыхăнуне, ушкăнлă хуçалăхсем тунине, кулђтурă револђутсин хумĕсене, хамăр çĕршыва интустрилесине, сотсиалисăм тăвас ĕçри йăвăрлăхсене,—вăйлă, паллă происветенисемпе кăтартса панисем çукпа пĕрех, йе урăхла каласан, пирĕн литтераттурăн пултаруллăхĕ пайанри пурнăçран иртсе, ыранхине тĕпђесе пăхма мар, хăш-пĕр ђухне пурнăç хўрине те тăрса йулат̆, кивĕ кĕвĕсене, кивĕ темăсене анђах çавăркаласа пăхат̆;

2) литтераттурăран тĕрлĕрен йăнăш, сийен йухăмсем те тухса ўссех пĕтеймен, хăш-пĕр йенĕпе вĕсем вăйланма та пăхаççĕ. Вăл йухăмсенђен пирĕн литтераттурăра ытларах палăрса тăраканнисем: йалăн вакпуршуаллă сăнпитне мухтани, клас тăшманĕ хыççăн илсе кайакан шухăшсене палăртса çырни, ђухăнсен пролеттари итеолокине тўнтерле кăтартса пани, хăш пĕр ђухне тата хулапа йала хирĕçтерсе кăтартни т. ыт. те пулаççĕ; çав шутах пеççимисăмпа шовинисăм та пирĕн литтераттурăран йăлтах тухса пĕтеймеççĕха.

3.

Пролеттари литтераттурĕ умĕнђи сатађсене кура, çакăнта кăтартнă çитменлĕхсене пĕтерсе пыма, ђăваш пролеттари писсаттĕсен орканисатсине тĕреклетсе тăрса, ђăвашсен илемлĕ литтераттурине парттин хуçалăхпа кулђтурă ĕçĕнђи сатађĕсене тăвас ĕçе тимлĕрех, çывăхрах хутшăнтарса тăма,—пленăм малашне çаксене тума тĕллесе хăварат̆:

1) крушоксемпе ђленсене вĕренўлĕхпе пултаруллăх йенђен çул кăтартса пырасси çине ытларах пăхас. Хађхи вăхăтра мĕн çинђен, мĕнле çырассине ђас-ђасрах крушоксенђе сўтсе-йавас, вĕсене проkрамсем йарас, тухса тĕрĕслес. Крушоксенђе пăхнă происветенисене илемлĕх йенђен çивĕђ тишкерисĕр пуçне, вĕсем пролеттариатăн пайанхи сатађĕсемпе мĕнле çыхăнса тăнине, вăл сатађсене мĕнле çутатса панине тарăн ђĕнтес пулат̆, çав йенђен пăхса хаклас пулат̆. Кунпа пĕрлех крушоксенђе теори ыйтăвĕсене тĕплĕрех лартса вĕренес, ку ĕçре пулăшма ăстасене хутшăнтарма тăрăшас;

2) хамăрăн орканисатсийĕ шухăш йенђен сотсиалисăм ĕçĕшĕн сийенлĕ çынсенђен тасатас (кулакран, пуп таврашĕнђен тухнисене, сийенлĕ шухăшсене палăртса çыракансене т. ыт. те). Хађ анђах палăраканенсенђен ђухăнсемпе патраксене, ĕçлекенсене пĕрмайах пулăшса, вĕсене çул уçса пырас, ку ĕçе крушоксен ытларах йерес пулат̆. «Сунтал»ра пуçлакансен страниtsине тăвас, «Канаш»ра литтераттурă страниtsи кăларма тăрăшас, çак çулта пуçарса йанă консулђтатси ĕçне вăйлатсах пырас;

3) çак çитес 10—12 уйăх хушшинђе пĕтĕм пултаруллă вăйа ђăваш автономийĕ 10 çул тултарнă йађĕпе уçнă ăмăрту тавра пухас. Çак ыйтăва халех крушоксенђе сўтсе йавас, темăсене лайăх ăнлантарса парас, çырас текенсене палăртас. Ђăваш автономийĕ 10 çул тултарнă йађĕпе тăвакан ăмăрту ђăнласах хамăрăн пултаруллă вăйсене пур йенђен те вишсе пăхса, хисепе илмелли ĕç пултăр. Литтераттурăра ытларах çулăмланса ĕçлес, лăпăр-лапăр муталаннипе ĕç çине çийелтен пăхнине пĕтерсе пырас;

4) малашне ђăваш театтăрĕпе тата çывăхрах тăрас, театтăр çумĕнђе, унăн урлă лайăх пйессăсем парса тăрса, театтăр ĕçне йала та сарма пулăшас, пйессăсене театтăра курма çўрекенсем пуххисенђе тишкĕрме, сайра-хутра уйрăм пйессăсем пирки тискуççисем туса иртерес. Ђăваш пурнăçĕнђен илсе çырнă пйессăсене нумайлатса пынă майпен вырăсçен паллă пйессисене куçарассине те пăрахăç тăвас мар. Театтăрпа стути çумĕнђе «Капкăн»па пĕрле «çини плусă» йĕвĕрлĕ ђăвашла ђĕрĕ хаçат кăларас ĕçе пуçарса йама тăрăшас; уйрăмăнах, текламатси тăвас ĕçе вĕренесси çине те çавăрса пăхас.

ЂПП «Канаш» сойусĕн кино ĕçне хастарлăнтарах хутшăнас пулат̆: писсаттĕлсене либреттăсем çырма хутшăнтарас ĕç, стсенарисене тишкĕрес ĕç т. ыт. те, кино ĕçне массăллă ĕç туса йама тăрăшас;

5) писсаттĕлсемпе сăвăçсене ушкăнĕ-ушкăнĕпе халăх хушшине йама тăрăшас, пысăк хуласене екскурсисене кайм ала тăвас;

6) криттĕк ĕçне йĕркелесе лайăхлатас пулат̆, криттĕклă статйасен ђĕлхине çăмăллатмалла, криттĕкре марксисăм çул-йĕрне çирĕп тытса пырас пулат̆, марксисла криттĕксене верентсе хатерлес пулат̆;

7) кулăш литтераттурĕне вăйлатса ўстерес тĕлĕшпе хытăрах ĕçлес пулат̆, «Капкăн»а тăтăшах тишкĕрсе тăрас;

8) литтераттурă ĕçне хĕрарăмсене ытларах хутшăнтарас йенђен çине тăрарах ĕçлес. Вăл ĕçе «Сунтал»сăр пуçне «Ĕçхĕрарăмĕ» шурнал урлă ытларах туса тăрас;

9) ђăваш литтераттурĕн хугошĕстви платформине тума правленийе маттериалсем хатĕрлеме хушас.

Кранташпа çырнă маттериалсене ретакси йышăнмаст̆.

Ретаксине йанă алçырăвĕсене пеђатнăй листран кайа пулсан, тавăрса памаççĕ.

Совет Сойусĕнђе çĕнни мĕн пур?

Çĕнĕ ђукун çулсем.

Çитес 5 çул хушшинђе тумалли ђукун çулсем. Çитес 5 çул хушшинђе çĕнĕ ђукун çулсем пĕтĕмпе 19,6 пин километтăр тăршшĕ тумалла, унтан çав вăхăтрах ĕçлеме тытăнакан ђукун çулсен тăршшĕ 14,5 пин километтăр пулмалла. Çак ђукун çулсене туса пĕтерме пурĕ 1.843 мĕлйун тенкĕ укçа тухать.

Тума палăртса хунă ђукун çулсем. Çитес 5 çул хушшинђе тума палăртса хунă ђукун çулсем хушшинђе промышлĕннăç вађђи кирлĕ йапаласем (кăмрăк, çĕрмамăкĕ, йăвăç тата ыт. те) турттаракан ђукун çулсем паллă вырăн йышăнса тăраççĕ.

Çурçĕр тата çурçĕрпе хĕвеланăç йенђи промышлĕннăç вађђи кăмрăк хађ Тонпас траврашĕнђен турттараççĕ. Анђах тӳрĕ çул çук пирки турттарма расхут нумай тухать. Çавăнпа кунта тӳрĕрех ђукун çул тумалла пулать.

Урала кăмрăк тăратма тата Киçел траврашĕнђи кăмрăкпа ытларах усă курмалла тăвас шутпа, Перĕмпа Киçел хушшинђе ђукун çул пулмалла. Перĕмран вара кăмрăка Урала ăсатма пит лайăх. Малашне, Перĕмпа Пеђђорă хушшинђе çĕнĕ ђукун çул тусан, Перĕмпа Киçел хушшинђи ђукун çул унпа сыхăнса вăрман турттарас ĕçе те хутшăнать.

Кавкас хыçĕнђе Хура тинĕс патне кайакан ђукун çула Ођемђирпа Ткваређелск йатлă кăмрăк вырăнĕсем патнелле тăсаççĕ. Çапла туни пĕр йенђен Кавкас хыçĕнђи тимĕр-тăмăр промышлĕннăçне сарма май парать, тепĕр йенђен вăл Керђĕнскăри тимĕр-тăмăр савăђĕн протуксине йӳнетме пулăшать.

Инçетри хĕвелтухăçĕнђе 2 ђукун çул сыпăкĕ тумалла, Суђанск патĕнђи ђукун çула халех майласа йĕркеленĕ.

Вăтам Аçире промышлĕннăç вађђи кăмрăк турттаракан ђукун çулсем тума хађ проектсем хатĕрлеççĕ.

Вăта çĕрти районсене вăрман тăратма 5 çулхи плана Мускавпа Ухтă хушшинђе ђукун çул тума кĕртнĕ. Ку ђукун çул Усть-Сысолђск патĕнђи вăрманпа ытларах усă курма май парать.

Çĕпĕрте Томскпа Ениçсейск хушшинђе ђукун çул тума хатĕрленеççĕ. Ку ђукун çулăн сыпăкĕ Кет шывĕ патнелле пымалла. Çак ђукун çул вăрман сутас ĕçе сарма пулăшать.

Инçетри хĕвелтухăçĕнђе вăрман турттарма 200 километтăр тăршшĕ ђукун çул тăваççĕ.

Тырă тухăçлăхне хăпартас тата акмалли çĕрсене сарма, пысăклатма тăрăшас сатађсем те çĕнĕ ђукун çулсем тума хушаççĕ. Атăлпа Атăл хыçĕнђи тырпул тăвакан районсене тырра айаккалла йама (сутма) ђукун çулсем питех те кирлĕ. Çавнашкалах, Çĕпĕрти тырпулла айаккалла кăларма та çĕнĕ ђукун çулсем кирлĕ. Ку тĕлĕшрен çакăн пек ђукун çулсем тума палăртса хунă: Саратту — Миллерăвă, Куркан — Çвертловск, Оренпурк — Уфа тата ыт. те.

Пирĕн çĕрмамăкне (хлопок) йут патшалăхсенђен сахалтарах кӳрсе килме тăрăшмалла, çак вăхăтрах хамăр Сойусра пулакан çĕрмамăкне сарăлма май памалла. Çак тĕлĕшрен Çĕпĕрпе Туркестан хушшинђе ђукун çула тума тытăннă.

Вăтам Аçири хуçалăх йенђен кайа йулнă районсене вăйлатма та тĕрлĕ ђукун çулсем тумалла пулать.

Вырăнсенђи паллăрах ђукун çулсенђен пĕри **Хусанпа Пукулђма** хушшинђи ђукун çул пулать.

Çак çӳлте кăтартнă ђукун çулсенђен ђылайăшне иртнĕ çулах тума пуçланă.

ТĔРЛĔРЕН

Пурăнма мĕнле температтурă кирлĕ.

Сивĕпе хĕрĕве çирĕп сывлăхлă çынсем анђах лайăх ђăтма пултараççĕ, сивĕпе хĕрӳ çирĕп сывлăхлă çынсен ăшђиккине сахал пăсать. Пурăнма тĕрлĕ çынна тĕрлĕ температтурă кирлĕ, çынна пурăнма мĕнле температтурă кирли вăл çын мĕнле ĕçпе пурăннинђен килет. Сăмахран акă пĕтĕм пӳпе, пĕтĕм шăмшакпа ĕçлекен çыннах (ĕçлекен, хресђен т. ыт.) илер. Çакăн пек çыннăн пăртак сивĕрех пӳлĕм нимĕн те мар, ăна çавăн пек пӳлĕм кирлĕ те. Пуçпа, шухăшласа ĕçлекен çынна илсен, ăна вара пăртак сивĕрех пӳлĕм те йурамасть, мĕншĕн тесен унăн çанçурăмĕ шăнма пуçлать. Вăтамран илсен, пĕтĕм шăмшакпа ĕçлекен çынна пурăнма температтурă Тсеђсн кратуснĕкĕ тăрăх 10—12° кирлĕ, пуçпа ĕçлекен çыннăн ун ђул сахалтарах пулать, пĕр 18° кирлех. Хваттерте йе пӳлĕмре шăмшака пит хускатса ĕçлемелли ĕçсем сахал пулаççĕ. Çакна шута илсен, пӳлĕмри температтурăна йаланах 16—18° таран тытма тăрăшас пулать.

Ђирлĕ, малокровнăй тата нервă çирĕп мар çынсен тата ăшăрах çĕрте пурнас пулать, вĕсемшĕн температтурă тата çӳлерех кирлĕ, мĕншĕн тесен вĕсен ӳђĕ ăшă кирлĕ таран хатĕрлесе параймасть. Ђирлĕ çынсене пурăнма ăшă 20° таран кирлĕ, анђах вăл нормăран иртермелле мар. Стариксемшĕн те ăшă çакăн ђул патне кирлĕ.

Пĕђĕк ађасене илсен, кунта çакна астумалла: пĕђĕк ађасем вĕсем пурнинђен ытла урайĕнђе выђаççĕ. Çулла ку сийенех кӳмест, хĕлле апла мар. Ăшăпа сивĕ виçине — термометтăра епĕр çтена çумне хамăр кăкăр çӳлĕш çакса хуратпăр. Термометтăр 18° кăтартсан вара епĕр ăшă пĕтĕм пӳлĕмре 18° тесе шутлатпăр. Анђах ăшă сывлăш вăл йаланах çӳлелле хăпарать, ђăмăлрах пулнă пирки йаланах çӳлелле туртăнать. Çавăнпа та пӳлĕмре çӳлте (мађђа патĕнђе) ăшăрах, урайĕнђе сивĕрех пулать. Тепĕр йенђен тата, урайне алăк уçсан та, ђӳређе траврашĕнђен те тата ытти çĕртен те сивĕ сывлăш кĕрет. Вăл сивĕ сывлăш ђи малтан айала (урайне) кĕрсе вырнаçать. Çавăнпа урайĕнђе выђакан ађасем пӳлĕм сивĕмар пулсан та ђасах шăнса пăсăлма пултараççĕ. Ађасене хĕлле урайĕнђе сахал выђаттарас пулать йе пӳлĕме ăшăрах тытмалла.

Пысăк çынсен пӳлĕмре ăшă тумтирпе лармалла мар, мĕншĕн тесен ăшă тумтир çынна ђасах тарлаттарать. Тарланă хыççăн вара тула йе сивĕрех пӳлĕме тухсан ђасах шăнса ђирлеме пулать, ун пек ђирленине простутă теççĕ.

Ытла та пысăк тиришапĕл (йероплан).

Тĕнђере ђи пысăк тиришапĕлсем хађ çаксем шутланаççĕ: 1) „Краф Тсепелин“ (Керманире), 2) „РС-100“ (Анклире тума тытăннă). Америкре хађ çак тиришапĕлсенђен те пысăк тиришапĕл тума тытăннă, вăл тиришапĕл тĕнђере ђи пысăкки пулмалла. Тиришапĕлне тума саккас Окайо штатĕнђи йероплансем тăвакан компанийе панă. Çĕнĕ тиришапĕлĕн тăршшĕ 240 метр, талкăшĕ 200.000 куплă метр, мотторĕсем 8, вăйĕ 5.000 лаша вăйĕ ђухлĕ пулмалла. Çак тиришапĕл туса пĕтерсен пĕр анмасăрах 16.000 километр тăршшĕ вĕççе кайма пултарать.

Çĕрулмирен вакся тăвасси.

Епĕр хађ шăннă çĕрулмийе ним вырăнне хумасăр кăларса тăкатпăр. Пĕр вăхăтра Мускаврах шăнса пăсăлнă çĕрулми 25 вакун кăларса тăкнă, ку йапаларан 30.000 тенкĕ тăкак тунă.

Шăннă çĕрулми çакăн пек тăкак (упытка) кӳнине кура, **Кравит** йатлă вĕреннĕ çын çĕрулмирен вакся тума оппăт туса пăхнă. Шăннă çĕрулмирен вакся питĕ лайăх пулни палăрнă. Çĕрулмирен вакся туни пит йӳне ларать. Çавăнпа ăна тăвас тĕлĕшпе хађ ĕçлеме тытăннă.

УЙРĂМ № ХАКĔ 25 ПУС.

Пурте СУНТАЛА çыранса илĕр!

СУНТАЛА вулакан, есĕ шурнала сарас тĕлĕшпе мĕн тунă? Хăвăн йулташусене СУНТАЛ шурнала çыртарса илтерме тăрăшатни? Ху çыранса илтĕни СУНТАЛ? Кашни СУНТАЛ вулаканах ăна çыранса илме тăрăштăр!

СУНТАЛ хăйĕн умĕнђе тăракан сатађсене, ăна мĕнпур малта пыракан ђăваш ĕçлекенсемпе хресђенсем тата çĕнĕ интеликентси пулăшса пырсан анђах, пурнăçа кĕртсе пыма пултарат̆.

Ђăваш ĕçхалăхне сотсиалисăм тăвас ĕçе нумайран нумай хутшăнтарса пырасси, ђăвашсен сотсиалисăмла куљттурине хăпартасси, ĕççыннисем хушшине çĕнĕ йăла, пролеттарилле йулташлăх кĕртесси, ђăваш ĕçхалăхĕн кулленхи пурнăçне куљттурă сывлăмĕ çаптарасси—çаксем пурте пирĕн умра тăракан пысăк сатађсем. Вăл сатађсене ђăваш ĕçхалăх пурнăçне ушкăнпа сăнаса пырса, ушкăнпа тытăнсан анђах тума пулат̆.

Пурте СУНТАЛА сарма тăрăшăр!

Реткоплеки претçетаттĕлĕ **А. И. СОЛĂТТĂВ.**

Ђленĕсем: **Антрейĕв В., Иссайĕв М., Касакков К., Кириллăв Н., Вaçанкка Н.**

Ђăвашаслăлит 984-мĕш №, 230-мĕш № саккас. Шупашкар, ФСУ шкулĕн типо-ђинкокрафийĕ. Тираш 2600.